

A

A RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNETÉT KUTATÓ INTÉZET ÉS
ARCHÍVUM FOLYÓIRATA

RENDSZERVÁLTÓ

C
H
Í
V
U
M**Modellváltás**

- Jónás Róbert: Adalékok Pozsgay Imre pályaképéhez
- Kukorelli István: Népfrontátvonulás
- Riba András László a pártállami időszak kutatásának nehézségeiről
- Egy alapítvány a nemzetért: BGA

2019. június

REJÖRKI
RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNETÉT KUTATÓ
INTÉZET ÉS ARCHÍVUM

IV. évfolyam 2. szám

Tartalomjegyzék

Szerkesztői előszó	3
------------------------------	---

Vezérfonal

Jónás Róbert: Adalékok egy reformer pályaképéhez. Pozsgay Imre útja 1988-ig. . . .	4
--	---

Műhely

Kukorelli István: Népfrent-átvonulás. Személyes visszaemlékezés és elemzés	14
Pál Zoltán: Az MSZMP KB három intézménye a rendszerváltás idején	26
Kávássy János Előd: Won't Back Down. Adalékok és gondolatok George Bush amerikai elnök 1989. júliusi budapesti látogatásához harminc év távlatából. . . .	33

Portré

Egy modellváltási kísérlet nyomában. Interjú Riba András Lászlóval	51
--	----

Történeti szöveggyűjtemény / Rendszerváltó és archívum

Egy alapítvány a nemzetért	57
--------------------------------------	----

Aktuális

Biró István: Csurka István víziója a magyarság európai szerepéről	77
A dörömbölés kötelessége. Hámos László halálára (1951-2019)	84
Az elmúlt negyedév fontosabb eseményei	87

Recenzió

Gulyás Martin: „Esztelen sikoltás” – „ajjtalán halál”. Egy „erdélyi srác” tragédiája. . . .	89
---	----

A RETÖRKI Könyvek eddig megjelent kötetei.	93
A Rendszerváltó Archívum 2019/2. számának szerzői.	97

A címlapon lévő képek forrásai: A nagy képen Kádár János és Grósz Károly kézfogása a Váci úti SZOT irodaház előtt, 1986 (Fortepan, képszám: 41310 / Angyalföldi Helytörténeti Gyűjtemény adományozó). Független sor (fentről lefelé): 1. kép: Kádár János temetési menete, 1989.07.14. (Fortepan, képszám: 67206 / Magyar Rendőr adományozó), 2. kép: Pozsgay Imre az Országház előtt, 1989.10.23. (Lakiteleki Rendszerváltó Archívum), 3. kép: Szűrös Mátyás az Országház erkélyén kikiáltja a Magyar Köztársaságot, 1989.10.23. (Lakiteleki Rendszerváltó Archívum), 4. kép: Kádár János ravatala az MSZMP székházában, 1989.07.14. (Fortepan, képszám: 67209 / Magyar Rendőr adományozó); Vízszintes sor (balról): 1. kép: Mark Palmer budapesti amerikai nagykövet a budapesti Kossuth Lajos téren, a köztársaság kikiáltásakor, 1989.10.23. (Fortepan, képszám: 47437 / Szinnay Gábor adományozó), 2. kép: Nyers Rezső a Gödöllői Agrártudományi Egyetem Gépészmérnöki Karán, a megyei pártértekezleten, 1970 (Fortepan, képszám: 87250 / Urbán Tamás adományozó), 3. kép: Németh Miklós a budapesti I. kerületben, az országgyűlési választások első fordulójának napján, 1990.03.25. (Fortepan, képszám: 152261 / Szigetváry Zsolt adományozó), 4. kép: Aczél György, 1978 (Fortepan, képszám: 89111 / Urbán Tamás adományozó), 5. kép: Kádár János és Leonid Iljics Brezsnyev "testvéri csókja" a Feriegyi repülőtérén, 1979.05.30. (Fortepan, képszám: 133881 / Chuckyeager Tumblr adományozó), 6. kép: Németh Miklós és Medgyessy Péter az Országgyűlésben, 1990 (Fortepan, képszám: 138507 / Szalay Zoltán adományozó), 7. kép: Pozsgay Imre és Horn Gyula az Országgyűlésben, 1990 (Fortepan, képszám: 138498 / Szalay Zoltán adományozó), 8. kép: Az MSZMP Budapesti Bizottságának Köztársaság téri székháza, 1986 (Fortepan, képszám: 61171 / Magyar Rendőr adományozó)

Rendszerek és modellek

A nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján lezajlott, Közép-Európát – de következményeiben egész Európát – átalakító változások leírására Magyarországon leggyakrabban a *rendszer váltás* kifejezést használjuk. A váltás–változás–változtatás hármasságot sokszor még csak-csak felcseréljük, olykor szinonimaként alkalmazva a hasonló hangzású, ám valós jelentésében erősen különböző szóösszetételeket – de a terminológia mélyrétegein ritkán gondolkodunk el. Mint ahogy azon is: akár váltás, akár változás, akár változtatás – mi volt a rendszer, ami elmúlt, és mi a rendszer, ami helyette lett.

Tartunk tőle, hogyha nem pontosan definiáljuk egyiket és másikat, az nem csupán a történeti kutatás, de társadalmunk jövője szempontjából is káros következményekkel járhat. Ahogy Csurka István az átmenet éveiben egy helyzetértékelő dolgozatában, a *Keserű háttérországban* feltette a kérdést: „*hogyan változtassunk rendszert, ha nem tudjuk, mit kell megváltoztatni?*”

Júniusi számunk a Nagy Imre-újratemetés, a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások kezdete, Kádár halála és Bush amerikai elnök budapesti látogatásának harmincadik évfordulóján az éppen váltani/változni/változtatni készülő rendszer utolsó éveivel foglalkozik. Elsősorban határterületeket vizsgál: olyan jelenségeket, amelyek a felszínen személyi és intézményi változásokban öltöttek testet, de utólag visszatekintve a modellváltás kezdeti lépéseit fedezhetjük fel bennük. Pozsgay Imre politikai mozgása, az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének működése, a Hazafias Népfront valós tényezővé válása majd szétmállása, a pártstruktúrák visszahúzódása és a kormányzat előtérbe kerülése mind beleillenek abba a sorba, amelyet a rendszerváltás felé vezető út egy darabjaként értelmezünk.

A téma összetettsége folytán nem törekedhettünk a teljességre. Azt sem kell szégyellni, ha kérdéseink is maradtak az egyre sokasodó válaszkísérletek tengerében. Milyen változásra készült az MSZMP? Véletlenek és párton belüli „lázadások” összjátéka vagy egy jól meghatározott koreográfia kísérte az 1989-es évet? Hogyan élhetett együtt, egymás mellett hosszú évekig ideológia és realitás, kommunista diktatúra és a rendszert lélegeztetőgépen tartó nyugati segély?

A következő harminc évben sem maradunk megválaszolatlan kérdések nélkül.

Budapest, 2019. június 16.

Jónás Róbert

Adalékok egy reformer pályaképéhez

Pozsgay Imre útja 1988-ig

A Kádár-rendszer bukásában és a rendszerváltást megalapozó változások megindulásában kulcsszerepe volt az állampárton belüli reformerek tevékenységének. Ezek a reformerek többnyire a politikai vezetés különböző szintjein, az államigazgatásban, a tudományos háttérszervezetekben dolgoztak, és a politikai rendszer általános működését részben vagy egészében kritikusan szemlélték.

Ellentétben az előző generációval, amelynek közös élménye a Rákosi-korszak és az 1956-os forradalom traumatikus élménye volt, többségük már a Kádár-rendszerben szocializálódott, közös vonásuk pedig a saját szakterületüket érintő, reformokat sürgető kritikai szemlélet volt. Ebből a közegből azonban csak nagyon kevesen voltak abban a helyzetben, hogy a kritikai gondolkodás során felhalmozott értékeket a politikai döntéshozatal és végrehajtás legfelsőbb szerveiben képviselhessék, illetve érvényre juttathassák. Ennek oka nem kis részben a hatalom birtokosai között meglévő generációs szakadék¹ volt, amely az idősebb vezetőket egyfajta közös „törzsi emlékezet” révén kötötte össze. Mindez olyan zárt kasztot hozott létre a korábbi generációk képviselőiből az MSZMP legfelsőbb vezető szerveiben, amely lassan változott, és csak nehezen engedte be a maga soraiba a fiatalabb nemzedéket.² Pozsgay

Imre azon reformerek egyike volt, akik sikeresen jutottak el idáig, és akik így az átmenet során nem csak passzív szemlélőként, hanem cselekvő, a folyamatokat alakítani képes szereplőként voltak jelen. Lehetőségeiket nagyban meghatározta, hogy milyen funkciókat töltöttek be, milyen kapcsolataik és eszközeik voltak, és ezekkel hogyan tudtak élni. Mint a korszak számos vezető politikusát, Pozsgayt sem predesztinálta családi háttere e pályára. 1933. november 26-án született egy kisalföldi katolikus faluban, Kónyon. Apja 1938-ban bekövetkezett halála után a család Balatonbozsokra, anyai nagypapjának falujába költözött. A költözés életminőségben nem jelentett javulást, ennek ellenére Pozsgay később több helyen is szeretettel emlékezett meg a nádfedeles, földpadlós házról, amelyben gyermekkorában egy részét élte. Paraszti családban nőtt fel, formálódó jellemére alapvető hatással nagypapja tisztes egyszerűsége és édesanyja kötelességtudata volt. Az elemi, majd a polgári iskola befejezése után a fertődi kertészeti szakközépiskolába került, amit 1952-ben fejezett be.

¹ Fricz Tamás az 1945 és 1990 közötti időszak politikailag jelentős generációiról írt tanulmányában öt nemzedéket különböztet meg aszerint, hogy mik voltak a gondolkodásmódjukat, értékrendjüket meghatározó legfontosabb élményeik. A „fényes szelek” nemzedéke (1944–1948), az alkukötők nemzedéke (1956), a beatnemzedék (hetvenes évek első fele), a koraérett nemzedék (hetvenes évek második fele), majd a válságnemzedék (nyolcvanas évek). A tipológia alkalmas arra is, hogy az állampárt felső vezetését generációs összefüggésben vizsgáljuk. Fricz Tamás: Generációk és politikai értékek. *Valóság*, 1990/4, 13–17.

² A Kádár hosszú regnálása alatt alkalmazott káderpolitika állandóságot biztosított a legfelsőbb vezetésben, ami a politikai intézményrendszeren keresztül

kihatással volt az egész rezsim stabilitására. A Politikai Bizottság személyi összetételét vizsgálva látható, hogy a főtitkárhoz és a rendszerhez hű vezetők évtizedekben mérhető időt töltöttek a pozícióikban. Gáspár Sándor 29, Németh Károly 25, Apró Antal 24, Fock Jenő 23, Kállai Gyula 20 évig volt a PB tagja. A 32 év alatt a tagok átlagosan 15 évig viselték a tisztségüket, ami nagyfokú személyi, és az ezzel járó politikai stabilitásra utal. Tőkés Rudolf: *Kialkudott forradalom*. Budapest, Kossuth, 1998, 66.

Ebben az időszakban érték az első politikai hatások. Diákszövetségi titkár, majd az Magyar Dolgozók Pártja tagja lett. A párt járási bizottságának tagjaként közszéki párttitkárrá választották meg. A pártban végzett munka, a környezet, az itt megszerzett új ismeretek alapvetően formálták át a fiatal politikus világnézetét: az új szemléletmód a kommunista ideológia és a népi demokrácia elkötelezett hívévé tette őt. Döntésének helyességét sokáig visszaigazolták számára az életben elért sikerei: azt, hogy szegény paraszti sorból felemelkedhessen, az új politikai és társadalmi berendezkedés tette lehetővé. Politikai értékválasztása a családban nem volt minden konfliktus nélküli, az ott megnyilvánuló mindennapi élettapasztalat és a valóság nem egyszer került konfliktusba a lelkes és elfoglalt fiatalember politikai nézeteivel. Jelentkezett a párt által egyfajta politikai elitképzőként létrehozott Lenin Intézetbe, ahol egyetemi képzés keretében tanulta egyebek mellett a marxizmus-leninizmust, a párttörténelmet és az orosz nyelvet. Tehetségére mások is felfigyeltek, ennek köszönhetően került Gerő Ernő családjához házitánítónak.

A Sztálin halála okozta bizonytalanság a magyar politikában is érezte a hatását, és az időszak eseményei, valamint saját személyes tapasztalatai jelentették Pozsgay számára az elbizonytalanodás első élményeit. Mégis, végül az 1956-os események „nem a tisztánlátást, hanem a vakhitben és buzgóságban való

elmélyülést”³ hozták számára. A forradalom hírei már a kecskeméti Marxista-Leninista Esti Egyetem vezetőjeként érték. A fővárosban zajló eseményektől való távolság, a hírektől való viszonylagos elszigeteltség, az esti egyetem igazgatói pozíciójának súlya és a korábbi években megtapasztalt általános elbizonytalanodás mind szerepet játszhatott abban, hogy magáévá tette a megalakuló Kádár-kormány alapvető nézeteit és ellenforradalmi narratíváját. Véleményének akkoriban több helyen is hangot adott. Számos ilyen témájú cikk született ezekben az években Pozsgay tollából, amelyek hűen tükrözik a fiatal politikus elkötelezettségét a párt hivatalos ideológiája mellett, de egyben tanúskodnak arról is, honnan jutott el Pozsgay a plurális demokrácia őszinte támogatásáig.⁴ Életrajzi könyvében így írt erről: „Huszonhárom éves voltam. Személyiségem akkorra bizonyára kialakult már, de nem volt kellő tudásom a tájékozottságom ehhez a személyiséghez. Szuverén embernek tartottam mindig magam, így hát szuverén módon mentem bele egy olyan ostobaságba, amelybe mások karrierizmusból, vagy konformizmusból mentek bele. [...] Ezzel magyarázom ma is, hogy csaknem a Kádár által kiadott iszonyatos fehér könyvek színvonalára süllyedve publicisztikai indulatból 1957 végén én is írtam két cikket az ellenforradalomról. Ez az én bűnöm, s ezt a bünt ma is szégyellem. Késői felismerése nem kis szerepet játszott abban, hogy 1989-ben mindent megtettem a tisztázás, a jóvátétel érdekében.”⁵

* * *

A kecskeméti évek nem a karrier-, sokkal inkább az önépítés időszaka volt számára. A Magyar Tudományos Akadémia levelező

³ Pozsgay Imre: 1989. *Politikus-pálya a pártállamban és a rendszerváltásban*. Budapest, Püski, 1993, 29.

⁴ Néhány cikk a teljesség igénye nélkül: Forradalom, vagy ellenforradalom? *Petőfi Népe*, 1957.12.15.; A régi világ rothadt gyümölcse. Gondolatok a nacionalizmusról. *Petőfi Népe*, 1957.11.10.; Hol a helyünk? *Petőfi Népe*, 1957.12.06.; A hazát szeretni... *Petőfi Népe*, 1958.03.15.; Világnézet és erkölcs. *Petőfi Népe*, 1959.10.25., 2–3.

⁵ Pozsgay i. m. 1993, 28–29.

aspiránsaként 1966-ban letette a kandidátusi vizsgákat. Az 1969-ben benyújtott és megvédett, a *Szocialista demokrácia és a politikai rendszer fejlesztése* címet viselő disszertációjának témája az 1968-as prágai tavasz miatt a politika számára érzékennyé vált, így a dolgozatát zárolták. Tudományos fokozatát, a filozófiai és szociológiai tudományok kandidátusa címet azonban megkaphatta.⁶ A megyei és a kecskeméti pártelit gyorsan befogadta. A városi pártbizottság agitprop titkárává választották, és munkájával hozzájárult ahhoz, hogy a város a régió egyik kulturális központjává váljon. Több, általa meghívott budapesti színtársulat állíthatta itt színpadra azon darabjait, amelyeket a fővárosban nem adhattak volna elő. Politikailag kényes témájú filmek műsorra tűzését – például Bacsó Péter *A tanúját* – engedélyezte, és olyan képzőművészek számára teremtett kiállítási lehetőséget, akik politikailag kifogásolt alkotásaikat máshol nem igazán mutathatták volna be.

Pozsgay számára a hetvenes évek hozták el a politikai felemelkedés időszakát. 1970-ben kinevezték az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztályának sajtóelosztály-vezetőjévé. A rendszer hatalmi berendezkedésében a KB osztályvezetője rangban magasabban állt, mint egy miniszter. A tisztség maga is a kormány magasabb szintű vezetőihez volt hasonlítható, ám a pozíció igazi lényege annak informális hatalmi jellegében volt, amelyet nem kis részben az információs csatornákra való rálátás teremtett meg. Ebben a munkakörben lehetősége volt folytatni a disszertációjának írásakor már

elkezdett tudatos kapcsolatépítést is, és ennek köszönhetően kezdett ismertté válni művészeti körökben is. A *Társadalmi Szemle* főszerkesztő-helyettese lett, televíziós vitaműsort vezetett a Magyar Televízióban, ami országosan is ismertté tette az egyébként jó kommunikációs készséggel rendelkező, magabiztos fellépésű Pozsgayt.⁷

Az igazán nagy lépést politikai karrierében Aczél György felkérése hozta meg, aki 1975-ben felajánlotta számára a Kulturális Minisztérium miniszterhelyettesi posztját. 1974-ben Kádár moszkvai nyomásra néhány politikust – köztük Aczélt is – eltávolított a pártvezetésből. Pozsgay ekkor a Magyar Rádióban bírálta Kádár személyzeti politikáját, amire Aczél felfigyelt. Ebben az időben Pozsgaytól nem állt még olyan távol az Aczél képviselte szellemiség, sőt számos korabeli cikke és egyéb írása mutatja, hogy sok kérdésben Pozsgay akkori világ- és társadalomképe még mennyire közel állt a hivatalos állásponthoz. Dacára a kritikának, amit Pozsgay Kádár személyi politikájával kapcsolatban tett, nem érték retorziók. Ellenkezőleg, politikai karrierje akkor indult meg igazán, ami valószínűsíti, hogy mind Kádár, mind Aczél meglátta benne a tehetséget. Aczél stílusára és együttműködésük kezdeti viszonyaira Pozsgay később így emlékezett vissza: „Valószínűleg imponáltam neki, mert minden udvariaskodás nélkül megtettem a megjegyzéseimet. Okos, haszonelvű politikus volt, mert jobban tisztelte azokat, akik rámutattak a hibáira, mint azokat, akik udvaroltak neki. A politikában viszont nem tűrte a szuverén embereket.”⁸

Pozsgay a hetvenes évek elején még nem tudhatta, de Aczél valóban nagy

⁶ Pozsgay ebben az időszakban egyre kritikusabbá vált a fennálló rendszerrel szemben. Egy 1968-ban írt tanulmányában megjelent a demokratikus centralizmus gyakorlatának kritikája, a választott testületek és az apparátus közötti viszony kérdése, valamint a döntési mechanizmusok problematikája. A tanulmányt lásd: Pozsgay Imre: A szocialista demokrácia fejlődésének néhány problémája. *Társadalmi Szemle*, 1968/10, 17–25. Az említett tanulmány, a disszertáció egyéb részeivel és Pozsgay egyéb írásaival együtt 1980-as kötetében látott napvilágot: Pozsgay Imre: *Demokrácia és kultúra*. Budapest, Kossuth, 1980.

⁷ Borbándi Gyula írja Pozsgayról 1986-ban: „Pozsgay Imre népszerűségének például egyik magyarázata világos stílusán és meggyőző okfejtésén kívül bizonyára az, hogy a szavakat mondanivalója érzékeltetésére, nem pedig annak leplezésére használja.” Borbándi Gyula: Magyarország és a magyarság. *Új Látóhatár*, 1986/3, 385–401.)

⁸ Pogonyi Lajos: A szelep és a tisztálkodási vágy. Beszélgetés Pozsgay Imrével Aczél Györgyről. *Népszabadság*, 1992.06.13., 23.

hangsúlyt fektetett arra, hogy kapcsolatokat alakítson ki és tartson fent a kritikusan gondolkodókkal, és nem pusztán hatalmi-taktikai megfontolások miatt. Azokat respektálta, akik intellektuális kihívást jelentettek számára és tudtak, illetve mertek önálló véleményt megfogalmazni. Nem utolsósorban pedig – gondoljunk csak Varga Imre vagy Bánfalvi István példájára, de éppígy Pozsgayéra is – a kapcsolatok egyben a jövőbe tett befektetések is voltak számára.⁹

Pozsgay az ezt követő néhány évben – mint oly sokan akkoriban – maga is Aczél hatása alá került, szemléletmódját nagyban befolyásolta a vele való kapcsolata. Alapvetően jó véleménnyel volt róla, és későbbi konfliktusaik ellenére is elismerte Aczél tehetségét. „[Aczél] megismertetett elképzeléseivel, én pedig jó érzéssel fogadtam ezt a közeledést. Ma sem hallgathatom el, hogy én Aczél az akkori politikai vezetőség legintelligensebb tagjának tekintettem. Ezen véleményemen a későbbi tapasztalataim sem változtattak, legföljebb volt alkalmam megismerni a taktikus, ravasz, intrikus Aczél-t.”¹⁰

Kapcsolatuk jellegét leginkább az érdekek találkozásaként írhatnánk le. Aczél az ellenzéki népiekkel való kapcsolattartás ideális eszközét vélte megtalálni a kultúra terepén otthonosan mozgó Pozsgayban, aki tehetségével, széles körű műveltségével és szónoki képességével magasan kiemelkedett az átlagból. Pozsgay számára pedig Aczél a politikai karrier lehetőségét jelentette. Aczél tehát gondosan egyengette Pozsgay pályáját, akit 1976-ban, Orbán László miniszter nyugdíjazása után kulturális miniszterré neveztek ki. A népiekkel

való párbeszédben így Pozsgaynak már komoly eszközei voltak, hiszen miniszterként rendelkezett a kulturális területnek szánt anyagi források elosztása felett, dönthetett intézmények sorsáról, elismerések odaítéléséről. A népiekkel kialakított politikai alapú kapcsolat azonban rá is hatással volt, és többükkel közülük hamar baráti viszonyba került.

Pozsgay az új pozíciójában kezdettől fogva aktívan politizált. Személyi átszervezéseket hajtott végre, részben azért, hogy megteremtse a feltételeit a pártközponttal való kommunikáció kontrolljára. Még az év végén egy Bíró Zoltánnal kidolgozott új közművelődési törvényjavaslatot nyújtott be a parlament elé. 1980-ban a korábban oktatási és kulturális tárcára szétválasztott Művelődési Minisztériumot újraegyesítették, vezetője még két évig Pozsgay maradt. 1980-ban, a párt XII. kongresszusán az MSZMP Központi Bizottságának tagjává választották, és ezzel bekerült az országos pártvezetésbe. A kongresszuson Fehér Lajos nyugalmazott miniszterelnök-helyettes javasolta Pozsgay PB-taggá és a KB titkárává való megválasztását, amelyet Kádár János „jó, de nem időszerű”¹¹ javaslatként elutasította.

Aczél Pozsgayra, mint lehetséges utódra tekintett. Azáltal azonban, hogy Pozsgay egyre több területen önállósult, Aczél láthatta, hogy a kiszemelt utód kicsúszik az irányítása alól, és olyan területekre téved, ahol érdekkonfliktusba kerülhetnek egymással. Emellett Aczélnek azzal is szembesülnie kellett, hogy a népiek következő generációjával már nem ő, hanem Pozsgay találja meg a hangot. A hetvenes évek végére Aczél egyre inkább úgy látta, hogy „Pozsgay pajzsa mögül is az ellenségei rázzák fegyverüket”.¹² Aczél igyekezett Pozsgayt adminisztratív eszközökkel korlátozni. A hétfő reggeli munkamegbeszélésekre miniszterelnök-helyettesi funkciójában jelent meg, amelyre Óvári Miklós KB-titkár és Kornidesz Mihály, a KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának vezetője is hivatalos volt.

⁹ Varga Imrét 1967-es első egyéni kiállításától kezdve támogatta Aczél, baráti viszonyba kerültek egymással. Varga később országgyűlési képviselő és a Hazafias Népfront alelnöke lett. Bánfalvi István az ELTE Bölcsészettudományi Karának KISZ-titkára volt a hetvenes években, és Aczél közreműködésével került be a Pozsgay vezette minisztériumba. Aczél egyik legodaadóbb híve, majd a hagyatékát gondozó kuratórium elnöke lett. Révész Sándor: *Aczél és korunk*. Budapest, Sík, 1997, 152–154.

¹⁰ Pozsgay Imre: *Koronatanú és tettestárs*. Budapest, Korona, 1998, 144.

¹¹ Pozsgay i. m. 1993, 41.

¹² Révész i. m. 1997, 268.

Ebben a felállásban Pozsgay kisebbségben maradt. Folyamatosan igyekeztek őt védekező pozícióba kényszeríteni a kulturális területen az értelmiségpolitika, az ellenzéki tevékenység és számos más, vélt és valós probléma miatt. Aczél számára a KB-titkárság visszaszerzése volt a cél, a heti megbeszélések pedig jó terepét biztosították annak, hogy Pozsgayval szemben önmagát az ellenzéki értelmiségiek hatékony megzabolázójának tüntesse fel.

Az egyre növekvő ellentétek 1980–81-ben, a Nemzeti Színház vezetése körüli ügyben mutatkoztak meg nagyon élesen, amely végül ugyan Aczél győzelmével, de hosszabb távon Pozsgay sikerével zárult. Pozsgaynak sikerült átmentenie a színház vezetését a frissen megalapított Katona József Színházba, amely a hazai kultúra és színjátszás egyik legelismertebb műhelyeként működik azóta is. Az Aczél Györggyel részben személyi, részben politikai ügyekben vállalt konfliktusaiból és a párt politikájának egyre erősebb bírálataiból végül vesztesen került ki.¹³ Pozsgayt 1982-ben a Hazafias Népfront Országos Tanácsának főtitkári pozíciójába helyezték át.

* * *

A nyolcvanas évek végére Berecz János és Grósz Károly mellett Pozsgay volt az, akit mindenki Kádár lehetséges utódaként tartott számon. Az ide vezető út egyikük számára sem volt könnyű. A pártban Kádár körül lévők közül többen is nagyobb befolyással rendelkeztek,¹⁴ akik miatt sokáig nem nyílt meg lehetőség alapvető változásokra a legfelsőbb vezetésben. Pozsgay azonban jó politikai

érzékének köszönhetően képes volt a hatalomtechnikai eszközök eredményes alkalmazására, és nem utolsósorban volt egy változó, de a helyzethez mérten többnyire reális víziója az ország jövőjéről. Ezekkel a képességeivel, valamint aktív, kezdeményező politikájával ügyesen ellensúlyozta Kádárral való kapcsolatának hiányosságait.

A politikusi kvalitások mérhetőek azzal is, hogy képes-e az adott politikus a lehetőségei nyújtotta kereteket maradéktalanul kihasználni, illetve képes-e azokat saját érdekeinek megfelelően tágitani. Pozsgay népfrontos tevékenységének néhány motívumát áttekintve választ adhatunk erre a kérdésre. 1982-es menesztésében nagy szerepe volt annak, hogy nem jól mérte fel az erőviszonyokat és saját lehetőségeit, így menesztését értékelhetjük az elkövetett politikai hibái eredményének is. A Hazafias Népfront szervezetének élére kerülve olyan szerepben találta magát, amely nem volt kapcsolható korábbi miniszteri pozíciójához. Pozsgay a Népfrontra, erre az országos hálózattal rendelkező szervezetre mint politikai eszközre tekintett, amelyben valóban komoly lehetőségek rejlettek. Jelentős állami támogatásból gazdálkodott, amely nagy apparátus, és kiterjedt külföldi kapcsolatrendszer fenntartását tette lehetővé. Számos hozzá kötődő sajtótermék jelent meg, amelyek elvi lehetőségét jelentették egy, a párt hivatalos irányvonalától valamelyest eltérő sajtóhálózat kiépítésének. Ezen a területen Pozsgay ráadásul – korábbi tevékenysége folytán – rendelkezett kapcsolatokkal is. A napilapok közül elsősorban a *Magyar Nemzetet* tudta kommunikációs csatornaként felhasználni. Az MSZMP központi lapjaként működő, egymillió olvasóval rendelkező *Népszabadságban* sokkal ritkábban jelentek meg írásai.¹⁵ Megszólalásait tekintve feltűnő, hogy rendszeresen foglalkozott egy-egy olyan

¹³ A kettejük között meglévő és egyre szaporodó konfliktusok megoldásába Pozsgay megkísérelte Kádárt is bevonni, eredménytelenül. Ezután döntött úgy, hogy új szintre emeli a konfliktust, és az 1981. december 3-ai Központi bizottsági ülésen keményen megkritizálta az 1982-es népgazdasági tervet, annak visszavonását javasolva.

¹⁴ Tőkés Rudolf könyvében többen közülük intellektuálisan jelentéktelen közép-szerű bürokrataként ír le, akik közül egyesek bár ambicionálták a főtitkári posztot, de nem volt meg hozzá a képességük. Tőkés *i. m.* 1998, 252.

¹⁵ A *Népszabadság* főszerkesztője 1982 és 1985 között Berecz János volt. Berecz nem tartotta követendőnek Pozsgay útját, aki a Hazafias Népfront felhasználásával gyakorlatilag intézményi keretek közé akarta helyezni az ellenzékiiséget. Ez a véleménykülönbség látható abban is, hogy

csoporttal, amelyet a hivatalos politika nem támogatott, vagy amely nem rendelkezett elegendő érdekérvényesítő képességgel. Mindez azt mutatja, hogy Pozsgay mind a párton belüli, mind az azon kívüli elégedetleneket meg akarta szólítani, és igényeiket képviselve saját pozícióját erősíteni.

Ahhoz, hogy a Hazafias Népfrontból egy érdemi változást elérni képes szervezetet hozzon létre, a legfontosabb eszközt a szervezet alkotmány által garantált közjogi lehetőségei jelentették. A Népfront jelölhette a választásokon indulókat,¹⁶ előkészítette a törvénytervezetek társadalmi vitáját, a Központi Bizottsággal együtt tett javaslatot a miniszterelnök, valamint a miniszterek személyére. A Népfronttal kapcsolatos politikai céljait Pozsgay így foglalta össze: „A stratégiám egy alternatív, de szocialista talajon álló politikai kínálat kialakítása volt a párttal szemben, a taktika pedig, miként mondtam, hogy komolyan veszem a törvényeket, amelyek jogosítványokat adnak a népfrontnak.”¹⁷ A miniszteri poszt elvesztése során elszenvedett vereség tehát végül ösztönzően hatott Pozsgayra, és a HNF „kolosszális közjogi felhatalmazásait”¹⁸ eszközként felhasználva a nyolcvanas évek második felére olyan súlyt adott saját személyiségének, amelyre korábban kulturális miniszterként nem lett volna lehetősége. A szervezethez becsatornáztatta a reformer ellenzékiek jelentős részét, tovább növelve a

nem engedett teret Pozsgaynak az általa irányított területen, habár minden oka meg lett volna arra, hogy csatlakozzon Pozsgayhoz. Bereczet 1982-ben a külügyi vonalról helyezték át a lap főszerkesztői posztjára, amelyet hasonló parkolópályának szántak, mint Pozsgay esetében a Népfrontot.

¹⁶ Ez később megváltozott. Az 1983-as választásitörvény-módosítás előkészítése során a Népfront és Pozsgay sokat tett azért, hogy lehetőség legyen a HNF jelöltjén kívül mást is indítani a választásokon.

¹⁷ Pozsgay *i. m.* 1993, 70. A rendszer valós működése válik láthatóvá ebben is. Az elődnek, Sarlós Istvánnak ugyanazok a lehetőségei és kötelezettségei voltak, mint Pozsgaynak, de ő a rendszerben lévő informális hálózati függő viszonyának kereteit nem lépte át.

¹⁸ Papp Endre–Temesi László Attila: „Soha nem vonom vissza!” A nyolcvanéves Pozsgay Imre válaszol. *Hitel*, 2013/12, 14.

Népfront már meglévő, és sok tekintetben kihasználatlan erejét, amely így 1987-re egyre komolyabb politikai tényezővé vált.

A politika azonban az érdekek és összefüggések bonyolult hálózata, ahol egyik szereplő sem autonóm személy. A pártállami rendszerben senki sem volt abban a helyzetben, hogy abszolút módon, e háló figyelembe vétele nélkül hozhassa meg a döntéseit. A hálón belüli kapcsolatokat formális és informális típusokra oszthatjuk. A formális kapcsolatok hierarchizáltak, a döntési szintek egymástól elkülönült, vertikálisan rendezett struktúrát alkotnak. A döntéshozók egymáshoz viszonyított pozíciója alapvetően két tényezőtől függ: a formális szerepéből adódó, valamint az általa kialakított környezet súlyától. Előbbi állandó jellegű, amelyet a pozíció formális jellege ad, utóbbi viszont változó, és nem kis részben a döntéshozó egyéni képességeitől függ. Ennek a hálónak volt a részese Pozsgay is, egyszerre függő és függésben tartó pozícióban. A Népfront főtitkáráként, a pozíciónak köszönhetően birtokolt formális hatalmát a kapcsolatrendszeréből származó befolyásolási képességgel kiegészítve Pozsgay megkezdhetetlen szereplővé nőtte ki magát.

A nyolcvanas évek végi események speciális helyzetet teremtettek abban az értelemben is, hogy a gyorsan változó körülmények nem tették lehetővé a hosszabb távra szóló stratégiaalkotás lehetőségét, megfosztva ezzel a Pozsgayhoz hasonló jó stratégiákat egy fontos képességüktől. Léteznie kellett mégis egy vezérfonalnak, amely irányt adott Pozsgay döntéseinek, és személyesebb jellegű célnak is, a rendszer békés lebontásán és a demokratikus többpártrendszer kialakításán túl.

* * *

A nyolcvanas évek második felére Kádár János kezéből egyre inkább kicsúszott a folyamatok valós irányításának lehetősége, amely nem utolsósorban a pártvezető hanyatló képességeivel volt összefüggésben. Az 1988. májusi pártértekezlet megnyitotta az utat ahhoz, hogy személyi változásokat hajtsanak végre a pártvezetés

Pozsgay Imre, Németh Miklós és Medgyessy Péter az Országgyűlés alakuló ülésén, 1990-ben. Fotó: FORTEPAN / Urbán Tamás adományozó (Képszám: 124978)

legfelsőbb köreibben. Egy ilyen változáshoz azonban mind a külpolitikai, mind a belpolitikai konstellációk együttállására szükség volt. Külpolitikai téren, a szovjet szándékokat tekintve, létezett a felismerés és a szándék is a változtatásra. Gorbacsov számára megküldött feljegyzésében Vagyim Medvegyev 1988. márciusában egyebek mellett a következőket írta: „A magyar vezető már nem érzékeli a társadalom és a párt hangulatában bekövetkezett változásokat. [...] képtelen a párt politikájának megújítására, de ezt nem hajlandó elismerni. [...] szükségesnek látszik, hogy [...] mindent megtegyünk annak érdekében, hogy a magyar vezetés a májusi pártértekezletig teljességgel felismerje, mennyire összetett és nagy felelősségtudatot követelő a pillanatnyi helyzet. [...] Megbízható csatornákon keresztül tolmácsolni lehetne Kádárnak azt a véleményét, hogy ez a helyzet semmijót nem ígér, személy szerint neki sem. [...] Egyidejűleg elfogadható formában ki kellene nyilvánítani, hogy politikai támogatást nyújtunk Grósz elvtársnak, és néhány más magyar

vezetőnek.”¹⁹ Kádár úgy tűnt, megértette a felé küldött jelzéseket. Néhány nappal a májusi pártértekezlet előtt Gorbacsovval folytatott telefonbeszélgetése során bejelentette távozási szándékát. Kádár terve szerint egy új tisztséget hoztak létre, az MSZMP elnöki pozícióját, amelytől azt remélte: lehetőséget jelent számára, hogy részt vehessen a Politikai Bizottság ülésein, szükség esetén felhasználva informális kapcsolatait az események befolyásolására.²⁰

Pozsgay a pártértekezlet előtt, április másodikán terjedelmes interjút adott a *Magyar Nemzet*nek. Az illúziókkal való leszámolás jegyében sürgette a szembenézést a valósággal. A problémák megoldásának alapvető feltételeként az alulról jövő állampolgári kezdeményezések befogadását nevezte meg. Nyilatkozata láthatóan

¹⁹ Vagyim Medvegyev feljegyzése Mihail Gorbacsov számára, 1988. március. In: *Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkal. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból, 1985–1991.* Szerk. Baráth Magdolna, Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 2000, 208.

²⁰ Kádár János és Mihail Gorbacsov 1988. május 19-ei telefonbeszélgetése. *Uo.* 122–125.

a májusi pártértekezletre való felkészülési stratégia jegyében született, megpróbálva a pártvezetést olyan keretek közé terelni, amelyekből nem tud a szokásos kommunikatív panelek segítségével kitörni.²¹

A pártértekezlet előtt néhány héttel, április 28-án Grósz Károly is hosszú interjút adott a kormány lapja, a *Magyar Hírlap* számára. Szavai értelmezéséhez nem volt szükség sorok között olvasásra, így a hétköznapi emberek számára is nyilvánvalóvá vált, hogy a májusi pártértekezlet komoly változásokat fog hozni. „Én tehát úgy érzem, hogy ebben a szakaszban a vezetők iránti követelményeknek más elemeire kerül hangsúly. [...] a politikus képes legyen visszavonulni. Ne presztízsből védjen és képviseljen álláspontokat [...] a biológia törvényei mindenkire érvényesek. El lehet fáradni a mindennapok küzdelmében, és az is előfordulhat, hogy csökken az ember teherbíró képessége.”²² Grósz pártértekezlet előtti tevékenységét összegezve azt láthatjuk, hogy a miniszterelnök elvégezte az előkészületekkel járó feladatokat: megkötötte a szükséges szövetségeket, sikeresen állított önmaga személyében elfogadható alternatívát Kádár helyére, és amennyire lehetett, elhatárolta a kormányt a párttól, nem véve magára az annak korábban elkövetett gazdasági hibáival járó felelősséget.

A párton belül létező csoportosulások eltérő elképzelésekkel rendelkeztek a jövőt illetően, azonban a reformerek és a Grósz-féle rendpártiak céljai egybeestek abban a tekintetben, hogy mindkét csoport az aktuális pártvezetés távozásában volt érdekelt. A személyi összetétel kérdésében azonban a kompromisszum a kádáristák és a rendpártiak között kötött meg. Pozsgay és a reformer szárny „ennek az alkudozásnak nem alanyai, hanem tárgyai voltak csupán.”²³ Mindez a reformer

szárny számára felvetette a további érdekérvényesítéssel kapcsolatos lehetőségek kérdését. Számolniuk kellett azzal a veszéllyel, hogy a kádáristák és a rendpártiak alkuja egy tartósabb együttműködés kezdete is lehet, egy ilyen közegben pedig teljesen elszigetelődhetnek.

A lezajlott pártértekezlet döntése értelmében Grósz lett Kádár utóda a főtitkári posztján, így egy kézben összpontosult a kormány és a párt vezetése. Pozsgay bekerült a Politikai Bizottságba. Tekintve, hogy ez egy évvel korábban még Kádár ellenállásán elbukott, nagy eredményt jelentett. A Politikai Bizottság gyakorlatilag a pártállam legfelsőbb döntési fórumát jelentette, és Pozsgay ettől kezdve ezen a fórumon képviselhetette reformer elképzeléseit. A 108 tagú Központi Bizottság egyharmadát, 35 tagot érintettek a személyi döntések, olyan befolyásos, elkötelezett kádáristák kerültek ki a testületből, mint Gáspár Sándor, Apró Antal, Óvári Miklós vagy Németh Károly. Arányaiban még jelentősebb változás történt a Politikai Bizottság soraiban, ahol a 13 fős testületből nyolcan estek ki. A régi tagok lecserélése valóban új helyzetet teremtett, de rendszer alapvetően ugyanaz maradt. A politika tartalma nem változott meg jelentősen Grósz idejében sem, ami a megörökölt válsághelyzetet tekintve részben érthető is. Ugyanez a változatlanosság mondható el a hatalomgyakorlásról is. A káderek általában helyükön maradtak, vagy új pozíciókat kaptak, de nem vetődött fel az elkövetett hibák miatt vállalható felelősség kérdése, és a struktúra is ugyanaz maradt.

Érdemes megvizsgálni, hogy ezen személyi és szervezeti döntések következtében Pozsgay érdekérvényesítő képessége növekedett vagy csökkent. Az átalakítás mindenekelőtt hatalomkoncentrációt eredményezett. A Politikai Bizottság megmaradt valós hatalombirtokosi szerepében, a személyi átalakítások viszont Grósz Károly pozícióját erősítették meg. A Titkárságtól a főtitkár kezébe került a Politikai Bizottság összehívásának és a napirend összeállításának

²¹ Tóth Gábor: Esélyünk a reform. Interjú Pozsgay Imrével. *Magyar Nemzet*, 1988.04.02., 5.

²² Új nemzeti közmegegyezés. Grósz Károly miniszterelnök interjúja a *Magyar Hírlap*nak. *Magyar Hírlap*, 1988.04.28., 3.

²³ Bihari Mihály: *Magyar politika. A magyar politikai rendszer történetének főbb szakaszai a második világháború után 1945–1995*. Budapest, Korona, 1996, 78–79.

Pozsgay Imre 1988-ban.

Fotó: Wikimedia Commons / Eifert János.

joga.²⁴ Mindezek nem feltétlenül csak a személyi ambíciókból fakadtak. Reálisan tekintve az ország helyzetét, a vezetés előtt hatalmas kihívások álltak, amelyek megoldásához, illetve a folyamatos változások közben tartásához erő, hatalom és döntési pozíció kellett. Mindez viszont azt is jelenthette, hogy a bizottság tagjai – így Pozsgay is – könnyen a főtitkár eszközévé válhattak. Pozsgay azonban jól taktikázott, és Politikai Bizottsági pozíciója mellett később hatékonyan tudta használni az államminiszterit is.

Pozsgay ugyanakkor a pártértekezlet előtt komolyabb pozícióra kapott ígéretet. Grósz és Pozsgay gondolkodása több kérdésben hasonlított a nyolcvanas évek elejétől. Az egyik a többpártrendszer, a másik Kádár leváltásának kérdése volt. A Pozsgayval folytatott beszélgetéseik során 1987 táján Grósz elvben még nem ellenezte a többpártrendszert, de nem is tartotta olyan lényegi kérdésnek. Sokkal inkább abban hitt, hogy a létező egypárti struktúra megújítása képes megoldani a problémákat. Kádár leváltását ő is szükségesnek

tartotta, de nem volt híve annak, hogy ezt szervezkedés útján kényszerítsék ki, ahogyan ezt szerinte Pozsgay tervezte. Akkor még nem volt híve, tehetnénk hozzá némi malíciával. Bár lehetséges, hogy ez a véleménykülönbség valóban kizárólag elvi alapokon állt, de Grósz karrierjén sokat lendített, hogy elhatárolta magát Pozsgaytól,

és nem fordult szembe Kádárral. Bár Lázár György miniszterelnök leváltásakor felmerült Maróthy László neve is, Kádár végül Grósz mellett döntött. Grósz tehát 1987-ben miniszterelnök lett, és Kádárnak – bár ekkor Grósz még nem tudta – szándékában állt utódjául kineveztetni őt az első titkári posztra.

Kádár ráadásul jelentős politikai engedményt is garantált számára, nevezetesen, hogy miniszterelnökként a Politikai Bizottság kvázi szabad kezet biztosít számára, ám a felelősséget is neki kell viselnie. Mindez azért is birt nagy jelentőséggel, mert így személyi ügyekben komolyabb megkötések nélkül dönthetett, tehát a miniszteri kinevezésekből kikapcsolhatta a párt káderpolitikai megfontolásait. Pozsgay számára Grósz előmenetele praktikusán azt jelenthette, hogy mindkét pozíció, amelyből érdemi eredményeket érhetne el, foglalt. Grósz, aki ekkor már tisztában volt Kádár szándékával a főtitkári posztot illetően, javaslatot tett Pozsgay és Nyers Rezső államminiszteri kinevezésére. Pozsgay jelölésével kettős szándéka volt: egyrészt alkalmas volt arra, hogy általa az új kormány reformok iránti elkötelezettségét hangsúlyozza, másrészt pedig előkészítette a terepet arra az időre, ha kinevezik főtitkárrá. Mindezt Balatonarácson (Balatonfüred), egy négy szemközti beszélgetésen tudatta

²⁴ Lengyel László: Ezerkilencszáznegyvennyolc. In: *Magyarország politikai évkönyve, 1988*. Szerk. Vass László, Sándor Péter, Kurtán Sándor. Budapest, R-Forma, 1989, 81–89.

is Pozsgayval, konkrét ígéretet téve neki a miniszterelnöki posztra. Pozsgay tehát az államminiszteri pozíciót annak tudatában fogadta el, hogy azzal egyben a miniszterelnöki hivatal előszobájába is belép.²⁵ Pozsgay erre a beszélgetésre másképpen emlékezett vissza. Emlékei szerint Grósz kereste meg őt Kádár leváltásának ötletével, azzal, hogy támogatását kérje a főtitkári poszt eléréséhez. A beszélgetésen szóba került a miniszterelnöki poszt sorsa is, de Pozsgay szerint ő csak azt kérte, hogy Grósz mondjon le róla, de azt nem kérte magának.²⁶ Ha el is hangzott az ígéret, Grósz gyorsan megbánta. A balatoni nyaralóban történt beszélgetésre és a közös munkára később így emlékezett vissza: „Ekkor vetődött fel, hogy amennyiben kikerülhetetlenül bekövetkezik a pártfőtitkári megválasztásom, abban az esetben lemondok miniszterelnöki beosztásomról. Ekkor megkérdezte tőlem Pozsgay Imre, hogy el tudom-e őt képzelni utódomnak, miniszterelnöknek. Én akkor sajnós azt mondtam, hogy igen. Ez a későbbi konfliktusok egyik forrása volt. Ezért úgy gondolkodtam, hogy államminiszterként bekapcsolódik a kormányzati munkába, s ha eljött az ideje, könnyebb lesz a miniszterelnöki váltás. Az az idő, amit Pozsgay Imrével kormányban együtt töltöttem, elvezetett engem ahhoz a felismeréshez, hogy Pozsgay Imre nem alkalmas miniszterelnöknek. [...] Én változtattam meg tehát álláspontomat később, hiszen szembe kellett azzal a ténnyel néznem, hogy egy gazdasági válság időszakában a

miniszterelnöknek nagyobb közgazdasági tájékozottságának kell lennie.”²⁷

Az 1988-as év másik fontos politikai eseménye a *Demokrácia csomagterv* elkészítése volt. A tervezet alapját Bihari Mihály szakmai anyaga adta, amelyet Király Zoltán terjesztett a parlament elé. Király 1988. november 24-i parlamenti felszólalásában a következőképpen fogalmazott: „A nyári ülésszak előtt 14 képviselőtársammal egyetemben ezért terjesztettük be az úgynevezett *Demokrácia csomagterv*ünket. Ez nem csupán egy törvényalkotási munkaterv, hanem a kezdeti, szükséges lépés a jelenlegi diktatórikus struktúra lebontására, és helyette egy új politikai struktúra kiépítésére. Az új történelmi alternatíva megteremtése, a reformok társadalmasításán, demokratikus reformmozgalom keretében végezhető el, tudatosan megszervezett reformlépések sorozatában. Ezek alapvető célja kell legyen a hatalom megosztásának intézményesítése, a parlamenti pártokon keresztül megvalósuló, a helyi önkormányzati és a korporatív érdekképviselői demokrácia megteremtése, valamint az alkotmányosság érvényesítése és a jogállamiság.”²⁸ A *Demokrácia csomagterv* előkészítésével a kormányt, azon belül pedig Pozsgayt bízták meg. Az események gyors folyására jó példa, hogy a csomagtervet egy szűk esztendővel később, a kerekasztal-tárgyalások idején – amelyben Pozsgay volt az ellenzékiek fő tárgyalópartnere – már fékezni kellett, nehogy a tárgyalásokat megelőzze a csomagtervben foglaltak végrehajtása.

²⁵ Lásd Grósz Károly visszaemlékezését a Tőkés Rudolfnak küldött levelében. Tőkés L. Rudolf: Grósz Károly a rendszerváltás háttéréről. Levélváltás 1994-ben. *Társadalmi Szemle*, 1998/6, 21–28.

²⁶ Lásd: Bihari Mihály-Pozsgay Imre-Kósa Ferenc: *Mi történt velünk. Magyarország sorskérdései, 1987–2014*. Budapest, Éghajlat, 2014, 64. Berecz János is tényként említi, hogy a pozíció várományosa Pozsgay volt: Berecz János: *Az én rendszerváltásom*. Budapest, Okina, 2006, 101., 170. További forrást jelent még Lengyel László és Szűrös Mátyás közlése is. Lásd: *A puha diktatúrától a kemény demokráciáig*. Szerk. Bodzabán István, Szalay Antal. Budapest, Pelikán, 1994, 96., 103. A forrásokat összevetve életszerűbbnek tűnik, hogy a felajánlás Pozsgay felé elhangzott, de teljes bizonyossággal ezt nem lehet megállapítani.

²⁷ Lásd: Tőkés: Grósz Károly... i. m. 1994, 26.

²⁸ Király Zoltán felszólalása (az Országgyűlés 31. ülése, 1988. november 24). *Országgyűlési napló*, 1985. II. (1987. szeptember 16.–1988. november 26.), 2540–2542.

Kukorelli István

Népfront-átvonulás¹

Személyes visszaemlékezés és elemzés

AZ ÉN KIS NÉPFRONT-TÖRTÉNETEM KEZDETEI

A Hazafias Népfront az akkori lakóhelyemen, Dunakeszin és a munkahelyemen jött velem szembe először, az 1970-es évek közepén. A munkahelyemen, az ELTE ÁJK – akkori nevén – Államjogi Tanszékén úgy, hogy az 1972. 1. alkotmánymódosító törvény „alkotmányos intézménnyé” tette a HNF-et. A pártállami alkotmány 4. § (2) bekezdése szerint „a HNF tömöríti a társadalom erőit a szocializmus teljes felépítésére, a politikai, gazdasági és kulturális feladatok megoldására, közreműködik a népképviselői szervek megválasztásában és munkájában.”

A mondat első fele az egypártrendszer és a „szövetségi” politika szokásos szocialistikus fordulata volt. A mondat zárótételét a tankönyvek az úgynevezett közjogi funkcióként foglalták össze.² Ezeket az egyébként

egyre bővülő feladatokat a korszak választójogi törvényei és tanácstörvényei részletezték. Az államjogi normáknak az értelmezése és tanítása a választási rendszer egészével összefüggésben tanszéki feladatom volt. Kíváncsi voltam arra, hogy az egyébként komoly döntési jogköröket biztosító jogi regulák hogyan élnek a politikai valóságban.

Az ELTE Budaörsi úti kollégiumából 1977-ben költöztünk ki, az akkor éppen várossá váló Dunakeszire. Alig raktunk fészket, máris megkeresett a város akkor még társadalmi megbízatású Népfront Bizottságának elnöke és titkára (Jávor Béla bácsi és Réti Antal), és felkértek, hogy vállaljam el a közjogi bizottság vezetését. Miután a közjogot tanítottam, rövid gondolkodás után néhány velem együtt ingázó és általam ismert nevet megjelölve (dr. Pénzes Zoltán munkaügyi bíró, dr. Gergye Mária ügyvéd, dr. Kindler József professzor az MTA doktora) igent mondtam.

Az üléseken hamar kiderült, hogy a Népfront közjogi jogosítványai abban a politikai rendszerben, amelynek alkotmánya rögzítette az egypárt szerepét,³ nem sokat érnek. Két-három civil szervezetre, amely kapcsolódott a Népfronthoz, jó szívvel emlékezem: a Nagycsaládosok Egyesületére, a kertbarátok és kisállattenyésztők Huba utcai körére és a helytörténeti mozgalomra, amelyek már akkor is több százas tagsággal működtek, és ma is léteznek. Néhányuknak a nagytetplommal szemben található HNF székház volt az otthonuk.

A dunakeszi közéleti részvételemnek – miután úgy vélték, hogy valaki ért a Népfront közjogi jogosítványaihoz – három további következménye lett: az 1980-as

¹ A cím Csengey Dénes barátommal folytatott nyilvános vitában született. Csengey Dénes *Újuljunk meg, Bandi?* című írására (*Hitel*, 1989/14, 58.) a *Magyar Nemzetben* válaszoltam (Népfrontátvonulás. Nyílt levél Csengey Dénesnek. *Magyar Nemzet*, 1989.08.12. 4.). A választ közli Kukorelli István: *A jogállamért!* Budapest, Püski, 1989, 167–171.

² *Magyar alkotmányjog*. Szerk. Schmidt Péter. Budapest, BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1976, 69.

³ „A munkásosztály marxista-leninista pártja a társadalom vezető ereje”, 3.§

választásokon az egyik Pest megyei országgyűlési választókerület választási bizottságának elnökévé választottak, meghívtak a Pest megyei Népfrent Bizottságba és közjogi bizottságba, továbbá küldöttnek delegáltak a HNF hetedik kongresszusára.⁴

AZ ELSŐ GYAKORLATI NÉPFRONT-ÉLMÉNYEIM

Az 1980-as választási élményeimet *Feljegyzések az 1980. június 8-i általános választásokról* címmel közzétettem a *FIOK Műhelytanulmányaiban*, kitekintéssel az országos választásra is. A feljegyzés államjogilag próbált jelezni jó néhány problémát, amiről persze akkor is tudtam, hogy tisztán politikai kérdés.⁵ A tanulmány főbb megállapításai a következők:

– 1980-ban ismét egyesítették az országgyűlési és a tanácsi választásokat, a visszarendeződő politika a szocializmusra általánosan jellemző ötéves ciklikussággal érvelt.

– Érezhető volt, hogy a Népfrentot díszletnek szánják a választásokon, a komolyabb jelölógyűléseket a munkahelyi elv alapján a pártbizottságok szervezték, és a személyi javaslatok is innen érkeztek a jól ismert statisztikai szemlélet alapján. Ha véletlenül kettős jelölést írtak elő (ez mindösszesen 15 helyen fordult elő a 352 választókerületben), akkor kényesen ügyeltek arra, hogy a statisztika nehegy elromoljon, mert akkor az Országgyűlés nem fejezi ki a magyar társadalom szerkezetét. Tehát kombájnszerelő versenyzett kombájnszerelővel, lakatos kárpitossal, varrónő pénztárosnővel.

– Az írás tényadatokkal igazolja az egyenlőtlen egyéni választókerületek meglétét. A 352 egyéni választókerületben jelentősen eltérő szavazatszám állt az egyes képviselői mandátumok mögött (ezt az állapotot a későbbi demokratikus választási rendszer is sokáig cipelte magával).

– Az 1980-as választás a posztkádári korszak egyik legformálisabb, klasszikusan a szocializmus ügye mellett kiálló, a nemzeti egységet nemzetközileg szimbolizáló („Itt választások is vannak!”), népfrentos választása volt.

– A történelmet nem visszavetítve, a törvényességi anomáliák közül csupán egyre utalnék vissza: „Megfigyeltem és gyakorisága miatt szóvá tettem azt a jelenséget, hogy néhányan nem személyesen jöttek el szavazni, hanem igenlő szavazatukat meghatalmazottjuk útján juttatták el a szavazatszedő bizottságokhoz. (Pl. családtagok, szomszédok, házmester útján.) Távolmaradásuk indoka (betegség, házimunka, haláleset, elutazás) emberileg érthető. A törvényesség érdekében helyesebb lenne rájuk is kiterjeszteni az egyébként működő mozgóurnás szavazást.” A választói névjegyzékbe való felvételtől szóló értesítő önálló életre kelt, begyűjtötték, a választáson való részvétellel és az igen szavazattal volt egyenértékű. A rendszer tehát tudta, hogy ki szavazott, és ki nem. A végeredmény 97%-os országos részvételt rögzített. Gyakorlati megfigyeléseim alapján – és ez országos jelenség volt – a személyes részvételt jóval alacsonyabbra becsültem. Utólag megfejtethető az állampolgári magatartás: a félelem nagyban ösztönözte az állampolgárokat a részvételre és arra, hogy ne hagy otthont maradjon az az „idézés vagy mi” (ezt egy szavazóköri hallottam akkor), ami alapján a távollét regisztrálható volt. Biztonságosabb volt elküldeni. Számos szavazókerület 100%-os eredményt produkált. Ezzel is jellemezhető az a kor.

A fiatal oktatók és a joghallgatók között jó visszhangja volt az írásnak, a városi és a megyei vezetésben azonban már kevésbé. Ráadásul a választókerület a megyei tanácselnöke (dr. Mondok Pálé) volt. A

⁴ A megyei tisztségviselők, bizottsági tagok és küldöttek listáját közölte a *Pest Megyei Hírlap* 1981. január 11-ei száma. Dunakesziről Nánási Béla diszpécser és Rónay Árpád, az MSZMP városi első titkára volt még küldött. A megyei bizottságba egyébként több, demokratikus gondolkodású ember is bekerült, név szerint szeretném kiemelni dr. Fodor Istvánt, az Országgyűlés későbbi alelnökét és Pásztor Bélát, aki 50 éve, ma is Veresegyház polgármestere.

⁵ Kukorelli István: *Feljegyzések az 1980. június 8-i általános választásokról*. In: *Fiatalkorok műhelytanulmányai I.* Szerk. Mezey Barna, Nagy Boldizsár. Budapest, ELTE ÁJK, 1981, 180–202.

következő választásokon már nem lettem választási bizottsági elnök. „Ezért pártfegyelmi járna” – ez volt a legszebb párttitkári dicséret. Nem lévén tagja az élcsapatnak, ez elmaradt, viszont lassan én is kezdtem kimaradni a dorbézolós kisvárosi politika színpadáról, amely – már csak morális állapotai miatt is – egyre kevésbé tetszett.

Hasonló élmények értek az 1981-es hetedik HNF kongresszuson is. Az 1981. március 14–15-én tartott kongresszus életem egyik közéletileg megrázó élménye volt. Az Építők Szakszervezetének budapesti székházában – a korabeli lapok tudósítása szerint – 1100 küldött és meghívott volt jelen, közöttük a kádári politikai elit illusztris képviselői.

A kongresszus írásos vitaanyagai, állásfoglalás-tervezete, a szóbeli hozzászólások, a teremben kifüggesztett jelszavak (pl. „szocialista demokrácia”, „közös gondolkodás”, „együttes cselekvés”) alig különböztek a szokásos és a sajtóból jól ismert pártkongresszusoktól. Kádár János személyes felszólalása megadta a vita alaphangját: „A Magyar Népköztársaság politikai helyzete szilárd, társadalmi rendünk szocialista intézményei jól működnek. [...] Az imperializmus tervei irreálisak és kudarcra vannak ítélve.” Kádár külön megköszönte a Népfrontnak a választási feladat hiba nélküli teljesítését.

A Kongresszus ismét Kállai Gyulát választotta elnöknek és Sarlós Istvánt főtitkárnak. Az Országos Tanács, az Elnökség, a Titkárság tagjainak, a munkabizottságok és a Népfront sajtó vezetőinek a névsorát a másnapi napilapok közölték.⁶ A nevek a történelemben sokszor önmagukért beszélnek. Hangsúlyozni szeretném, hogy a HNF számos nagy példányszámú újság (*Magyar Nemzet*, *Képes Újság*, *Szabad Föld*) lapgazdája volt.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy helyben, odalent sokan nem érzékelték – én magam sem – ilyen pártosnak a

⁶ Lásd például *Magyar Nemzet*, a *Magyar Hírlap*, a *Pest Megyei Hírlap* 1981. március 15-ei számait, továbbá a *Szabad Föld* 1981. március 22-i számát. A névsort a *Magyar Nemzet* 1981. március 17-ei száma közölte teljes értékűen.

Népfront-mozgalmat. A megyei szinten már érződött, országos szinten pedig teljesen jól működött a „tárcsasíj-elmélet”, legalábbis ezen a Kongresszuson mindenképpen. A hetedik HNF kongresszus egyetlen pozitívumának tartom, hogy elfogadta a *HNF működési irányelvei* című dokumentumot, amely megfoghatóvá tette ezt az országos kiterjedésű, lakóhelyi elven működő, amőbaszerű mozgalmat. A HNF következő, már erősen reformszellemű és nagy jelentőségű nyolcadik kongresszusa ezekre az irányelvekre alapozhatta alapszabályát. A saját alapszabály léte az önállósodás első jele egy szervezet életében.

A Kongresszus élményei megerősítették bennem az 1980-as választások utáni szándékokat, hogy ezzel a társutas díszpintyes Népfronttal, amely a formális jogosítványait sem képes teljesíteni, nem lehet azonosulni.

A POZSGAY-KORSZAK ÉS A NYOLCADIK KONGRESSZUS JELENTŐSÉGE

Annak, hogy mégis maradtam a mozgalomban, Pozsgay Imre váratlan megjelenése a magyarázata. Pozsgay Imre a Lázár-kormányban betöltött művelődési miniszteri megbízatását (1980. június 27. – 1982. június 25.) követően lett 1982 nyarán a HNF OT főtitkára. Visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy nehezen állt kötélnek. „A Hazafias Népfrontot, amelynek főtitkári posztját szánták nekem a kormánytagság után, nem sokra tartotta a közvélemény. Bevallom, magam sem. Úgy tartottam, hogy nem több, mint egy pántlikás kalap, amellyel a hatalom köszön a népnek. Látszatszereppel és funkcióval felruházva, valójában minden igazi döntési lehetőségtől megfosztva. Hangzatos szólamokban emlegették a párttagság és a párton kívüliek közötti szövetség intézményeként.”⁷ A vállalás Kádár Jánossal személyesen is közölt három feltétele volt, „hogy én [Pozsgay] komolyan veszem a Népfront alkotmányosan rögzített közjogi funkcióit és partnereimtől is megkövetelem, hogy tartsák tiszteletben azokat. A másik, hogy

⁷ Pozsgay Imre: 1989. *Politikus-pálya a pártállamban és a rendszerváltásban*. Budapest, Püski, 1993, 65.

engem tartsanak meg abban az információs körben, amely a kormánytagoké, s végül, hogy Kádár János személyesen jelenjen meg a Hazafias Népfront Országos Tanácsának ülésén és a párt nevében ő terjessze elő a főtitkárrá való megválasztásomról a javaslatot. Kádár láthatóan megkönnyebbült és gondolkodás nélkül elfogadta a feltételeimet.”⁸

Pozsgay Imrét barátaim – például Bihari Mihály – jóvoltából személyesen is ismerhettem, és csak megerősíteni tudom a visszaemlékezésben leírtakat. Mielőtt elfoglalta a főtitkári székét a Belgrád rakpart 24. szám alatt található HNF székházban, valóban többekkel konzultált – például Halász Józseffel, a közjogi bizottság elnökével, akikkel földiek voltak és néhány közjogásszal, így velem is – a HNF közjogi funkcióiról, jogi lehetőségeiről. Ismét a visszaemlékezéséből idézem: „Nos, én ezen a ponton, közjogi szerepkörében próbáltam üstökön ragadni a dolgokat, s felhasználni a népfrontot egy alternatív politikai kínálat kidolgozására, a majdani pluralista politikai berendezkedés előkészítésére. Ez eddig senki nem vette komolyan a népfront alkotmányos jogosítványát. Szerepe valóban ceremóniás volt, színjáték a párt hatalmi akarata körül. Mindenki tudta, hogy a pártban dőlnek el az ügyek. Én viszont ettől kezdve azt játszottam, hogy a párt nem felsőbbbsége, hanem partnere a népfrontnak, a párton kívüli társadalom képviselőinek. Nem állítom, hogy gondolatommal azonnal sikerült frontáttörést elérni. Kerestem a bátrakat, a kockáztatni merészelőket, főként az országos testületben és az apparátusban, akik szövetségeseim lehetnek a párttal kapcsolatos taktika és stratégia formálásában.”⁹

Így lettünk sokan Pozsgay Imre szövetségesei és maradtunk továbbra is a mozgalomban, társadalmi munkában. Pozsgay Imre belépése után megelégnék a Belgrád rakparti székház élete, országos vita kezdődött a Népfront helyéről és szerepéről a társadalomban. Ebben a vitában személy szerint magam is részt

vettem. A mozgalom belső, *Népfront* című lapjának 1983. augusztusi számában vitacikket írtam *A népfront a szocializmus politikai rendszerében* címmel.¹⁰ Az írásban öt vitakérdést vetettem fel, többek között a Népfront legitimációját, szerveztesítésének kérdését, feladatainak körét és nem utolsósorban a pártirányítás kérdését. A vitacikk záró 5. pontját idézem: „Végül hangsúlyozni kívánjuk azt is, hogy az állami szervek irányában érvényt kell szerezni az együttműködési megállapodásokban lerögzített partnerségi viszonyoknak, a pártszervek részéről az elvi irányításnak.” A cikket az újság későbbi számaiban számos hozzászólás követte, többek között Pozsgay Imréé is.¹¹

Pozsgay Imre egyre jobban ráérezett a HNF-ben rejlő lehetőségekre, és ebben sokak részéről támogatásra talált. Az addig rejtekező demokrácia „apró kis körei” védernyőre találtak a Népfrontban, az egypártrendszer keretei között. Politikai centrummá kezdett válni a HNF székház. Barátaiként a háta mögött második Nagy Imrének, vagy kis Nagy Imrének neveztük, remélve, hogy nem az a sors vár rá, mint '56 miniszterelnökére.

Saját szakmám, az alkotmányjog felől közelítve közvetlen és önkéntes, azaz nem apparátusbéli munkatársaként azt mondhatom el, hogy bár nem volt jogász, de mint demokráciakutató, rendkívül fogékony volt az alkotmányossági kérdések iránt. Elfogadta és ő maga is felismerte azt, hogy minél előrébb halad a közjogi szabályozás, annál több korlátja van a pártállami politikának és legális fedezete a békés rendszerváltozásnak. A nyilvánosság elé vitte az alkotmányossági kérdéseket és az ország egyik legismertebb politikusaként következetesen képviselte is azokat.

¹⁰ Kukorelli István: A népfront a szocializmus politikai rendszerében. *Népfront*, 1983/8, 13–16. A cikk nemzetközi visszhangot is kiváltott, megjelent lengyelül, szlovákul és németül is. Az utóbbit idézem: Die „Patriotische Volksfront” im politischen System der Ungarische Volksrepublik. *Zeitschrift für Parlamentsfragen* (Westdeutscher Verlag), 1984. április, 94–101.

¹¹ Pozsgay Imre: Mozgalmunk néhány kérdéséről – vita közben. *Népfront*, 1984/1, 1–7.

⁸ Uo. 66.

⁹ Uo. 70.

A '85-ös HNF kongresszusig terjedő években az első komoly erőpróba az új választójogi törvény (1983. évi III. tv.) előkészítése és társadalmi vitája volt. A társadalmi vitát lebonyolító HNF végig ragaszkodott a kötelező kettős jelöléshez. A szokatlan jogi megoldás a közjogász társadalmat is megosztotta, Schmidt Péter szavaival élve „demokráciára kötelezni jogilag nem lehet”. Az 1985-ös választások eredménye mégis politikailag visszaigazolta a vitatott jogi megoldást: egyrészt megtörte a régi kádári kemény magot, másrészt potenciálisan 1989-től egy reformországgyűlést eredményezett.¹²

Több kezdeményezés és akció is kiemelhető lenne ezekből az évekből, például 1982-ben létrejött a Fogyasztók Országos Tanácsa, 1984-ben az Országos Családvédelmi Tanács, 1985-ben az Országos Cigány Tanács. A HNF OT írásos jelentése a hetedik kongresszus óta végzett munkáról részletesen bemutatja a valóban elvégzett tevékenységeket. A megszokott pártállami zsargontól gyakran eltérő jelentés a sorok között jelzi az új irányokat is.¹³

Egy felemásra sikeredett, de fontos tényről is mindenképp említést tennék. Ez a *Szárszó 1943* c. kötet megjelentése, amelynek a Népfrent és Pozsgay egyik kezdeményezője volt. A negyvenedik évforduló Püski Sándor nélkül zajlott, a kötethez pedig nem Pozsgay, hanem Kállai Gyula írt előszót, de maga a tény, hogy megjelent, nagy dolog volt, a szárszói gondolat – amelyről generációk nem tudhattak semmit – újra nyilvánosságot kapott.¹⁴

Az 1985-ös évben – főként annak második felében – „lázasan” és kritikus hangnemben zajlott a nyolcadik HNF kongresszusra

való felkészülés, a Népfrent-bizottságok és küldöttek újraválasztása. A választás már a lakóterületi és az érdekképviselői elv együttes alkalmazásával történt, a civil szervezetek is mandátumhoz jutottak a HNF testületekben. Ez a megoldás nagy közéleti aktivitást eredményezett. A HNF nyolcadik kongresszusának (1985. december 13–15.) köztörténeti és politikai jelentősége a rendszerváltozásban egyaránt nagy. Rendkívüli mértékű volt a várakozás és a nemzetközi figyelem az MSZMP tizenharmadik, semmitmondó kongresszusát és a '85-ös választásokat követően.

1985. november 30-án ismét a Pest megyei HNF Bizottság tagjának, továbbá kongresszusi küldöttnek választottak. Megbízta a megyei közjogi bizottság vezetésével, és javasolta a HNF OT tagjának.¹⁵ A kongresszuson pedig az a megtiszteltetés ért, hogy az Országos Tanács és az Országos Titkárság tagja lettem, továbbá az Országos Közjogi Bizottság titkári feladataival bíztak meg. Ezen az országos rendezvényen már jó érzés volt ott lenni, mert érezni lehetett a levegőben a felelősséggel kimondott szavak jelentőségét és igazságtartalmát. Már a kongresszus jelszava is elűtött a korábbiaktól; a Keresztury Dezsőtől kölcsönzött mondat máig fejemben van: „Őrizd nemzeti múltunk szép emlékeit úgy, hogy bennük újulj magad is, újrateremtve hazánkat.” Ez a mondat zárta a kongresszus által elfogadott állásfoglalást is.

Pozsgay Imre szóbeli főtitkári beszámolójának, még inkább bátrabb zárszavának súlya volt. Ő maga, visszaemlékezésében így értékelte a kongresszust: „Az 1956 utáni történelemben, s a kádárizmus politikájában először egy, egyébként a rendszer hivatalos részét képező szervezet legmagasabb fórumán, nyilvánosan bírálták a párt évi kongresszusának határozatait, s elvetették azokat, mint illuzórikus, megvalósíthatatlan célokat. Még egy fordulattal felérő következménye volt ennek a kongresszusnak: újjáavasztották a Hazafias Népfrent Országos Tanácsát, s a testületbe bekerült számos szabadgondolkodású,

¹² Kukorelli István: *Így választottunk... Adalékok a választási reform és az 1985. évi általános választások történetéhez. Politikatudományi Füzetek 9.* Budapest, ELTE ÁJK Politikatudományi Tanszékcsoport, 1988.

¹³ *A HNF VIII. kongresszusa, 1985. december 13-15.* Budapest, HNF OT-MTI, 1985, 5–43.

¹⁴ *Szárszó 1943.* Szerk. Györffy Sándor, Pintér István, Sebestyén László, Sipos Attila. Budapest, Kossuth, 1983.

¹⁵ *A Pest Megyei Hírlap* 1985. december 2-ai száma közli a névsorokat.

nagy tudású értelmiségi, s köztük a különböző ellenzéki szervezetek és irányzatok prominens képviselői, olyanok, akik a rendszerváltás utáni korszakban is az új berendezkedés vezető személyiségei. Ez az újfajta nyilvánosság arra is jó volt, hogy mindenki megtehesse a maga összehasonlításait a pártkongresszus és a népfrontkongresszus között, s nem kétséges, hogy a közvélemény nagyobbik része úgy vélekedett, hogy a magyar valóságot s a politikai lehetőségeket a népfront közelítette meg leginkább. Ettől kezdve rohamosan növekedett szervezetünk ázsioja. Olyan politikai működési tereppé vált, amelyben az ellenzék is szóhoz juthatott, sőt ellenzéki szerveződések váltak lehetővé.”¹⁶

Az 1985-ös nyolcadik kongresszus kiemelkedő állomása volt a mozgalom belső életének és a köztörténetnek is. E kongresszus mondta ki őszintén a társadalom veszélyérzetét jelző mondatot – szemben a pártkongresszussal –, hogy Magyarországon mély válság van a gazdaságban, a társadalmi alrendszerekben, az intézményekben; a szocializmus van válságban. A szenvedélyes és tartalmas hozzászólások (Szokolay Sándor, Fekete Gyula, Keresztury Dezső, Kanyar József, István Lajos, Kárpáti Rudolf, Pásztor Béla, Ratkó József részéről) pontos diagnózissal szolgáltak és jelezték a változtatási irányokat is. Az 1985-ös kongresszus volt az első, amely önállóságot hangsúlyozó, saját alapszabályt fogadott el. Az alapszabályt előkészítő bizottságban a kezdetektől személyesen is részt vettem, az írásban leadott kongresszusi hozzászólásom részletezi az új szabályok jelentőségét.¹⁷

Az alapszabály mellett a kongresszus még egy, hét pontból álló, átfogó, a kormányprogramokhoz hasonlítható jelentős dokumentumot, „állásfoglalást” szavazott meg. A korba visszahelyezve az olvasatot, látni lehet, hogy az állásfoglalás a nyilvánosság révén a közgondolkodás részévé tett olyan kérdéseket, amikről addig nem igazán eshetett szó: például a jogalkotás

társadalmasítását, a gazdasági és társadalompolitikai kérdések őszinte vizsgálatát (népességfogyás, család, iskola), a nyílt településpolitikát, a közvetlen demokrácia ügyét, és még sorolhatnánk. 1949 óta nem hangzott el kongresszuson olyan mondat, hogy „ahol az állam szabad, ott az állampolgár nem lehet szabad.” A kongresszus a civil kurázsi fóruma volt.¹⁸

Pozsgay Imre visszaemlékezése is érinti, hogy a HNF országos testületei, szervezetei, bizottságai összetételükben megújultak, s nemcsak pártkáderekből álltak, hanem a másként gondolkodók is szép számmal megtalálhatóak voltak a testületekben. Három évtized után is tanulságos átolvasni a Népfront parlamentjének tekintett Országos Tanács, prezídiumának tartott Elnökség és „kormányának” becézett Titkárság névsorát, továbbá a munkabizottságok vezetőinek vagy a Népfront-sajtó irányítóinak névsorát. A nevek itt is sokat elárulnak a változás irányáról.¹⁹

A HNF nyolcadik kongresszusa után világossá vált a régi és az új rend frontvonala, nevezetesen a belső reformerők és a szerveződő ellenzék egységesen állt szemben a kádári, régi renddel. Saját „népfrontos életem” is intenzívebbé vált. A HNF „kormányába”, az Országos Titkárságba való bekerülésem meglepetésként ért. Ennek két magyarázata lehet: egyrészt Pozsgay keze, a másik, hogy teljesen véletlenül, Luca napján, 1985. december 13-án jelent meg egy jóval korábban felvett, nagy terjedelmű interjú velem az ÉS-ben *Kell-e nekünk népszavazás?* címmel.²⁰ Az interjú nagy visszhangot váltott ki a Népfront-küldöttek körében. A népszavazás és a közvetlen demokrácia ügye a kongresszus egyik fontos témája volt, több felszólalás is érintette azt.

A tizennégy tagú Titkárság alakuló ülése 1985. december 17-én volt, ezt követően általában havonta ülésezett, összesen 43

¹⁶ Pozsgay i. m. 1993, 77.

¹⁷ A HNF VIII. kongresszusa... i. m. 1985, 203–205., 235–241.

¹⁸ Uo. 224–234.

¹⁹ Uo. 242–253.

²⁰ Megyesi Gusztáv: Kell-e nekünk népszavazás? Beszélgetés Kukorelli Istvánnal a közvetlen demokráciáról. *Élet és Irodalom*, 1985.12.13. Kötetben: Kukorelli A *jogállamért!* i. m. 1989, 71–76.

ülést tartott 1989. április 10-ig. A titkársági üléseken az egyik feladatomból volt az egyesületek nyilvántartásba vételének közjogi előkészítése. Az egyesületekről szóló törvényerejű rendelet (1981. évi 29. tvr. 5. §a) lehetővé tette, hogy országos társadalmi szervezet is nyilvántartásba vehetett egyesületeket. Ezt a közjogilag vitatható, de a rendszerváltozásnak kedvező megoldást használta ki a Népfront, amikor több egyesületet nyilvántartásba vett (például a Széchenyi Társaságot, a Magyar Népfőiskolai Társaságot, a Nagycsaládosok Országos Egyesületét). Az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény utáni bírósági nyilvántartó végzésekben ezek a jogi tények (a HNF általi nyilvántartásba vétel) szerepelnek.

Az országos titkársági tagsággal több, egyéb feladat is együtt járt. Rendszeresen hívták a testület tagjait a megyei vagy a helyi Népfront-rendezvényekre. Legszívesebben a Pest megyei meghívásoknak tettem eleget, tagja lévén a megyei bizottságnak. Egyetlen – utólag sokszor lesajnált és szocializtikusnak tartott – példát említenék. A kiemelkedő társadalmi munkát végző településeknek a HNF Nemzeti Zászlót és arányos költségvetési támogatást adományozott. Veresegyház története jó példa arra, hogy településért végzett társadalmi munka milyen közösségi összetartó erő. (Mindez nem példa nélküli dolog a magyar helyi társadalmak történetében és a nyugati demokráciákban sem.) 1986. május 1-jén közel 2000 veresi polgár előtt adhattam át a HNF Nemzeti Zászlóját Pásztor Béla barátomnak, akkori tanácselnöknek, a HNF Országos Tanácsa tagjának. A másik népfreontos tevékenység ez időben a Halász József által vezetett közjogi bizottság munkájában való részvétel volt. A bizottság sokat tett a rendszerváltozásban fontos szerepet játszó törvények (a jogalkotásról, az egyesülési jogról, a gyűlekezési jogról, a népszavazásról szóló törvények) megalkotása érdekében. Mindeközben részt vettem lakóhelyem, Dunakeszi és Pest megye Népfront testületi ülésein is.

A HNF Pozsgay-korszaka (1982–1988) nyugodtan nevezhető a mozgalom virágkorának. Nemcsak a közjogi területre mondom

ezt, amit leginkább láthattam, hanem a társadalompolitikai, a családvédelmi, a honismereti, a helytörténeti munkára, az Olvasó Népert Mozgalomra és sok minden másra gondolva is. E korszakból két dolgot nagytanék ki: egyrészt a HNF adott nyilvánosságot 1986-ban a *Fordulat és reform* című tanulmánykötetnek, másrészt a HNF OT tagjai közül többen, Pozsgay Imrével az élen részt vettek az 1987. szeptember 27-i lakiteleki találkozón. A találkozóról a *Magyar Nemzet*-ben Pozsgay Imre nyilatkozott *A közmegegyezés hajszálerei* címmel. E nyilatkozatnak nagy jelentősége volt a rendszerváltozás folyamatában.²¹

Pozsgay Imre a Kádár lemondását eredményező 1988. május 22-én tartott MSZMP Országos Pártértekezlete után távozott a Népfrontból. A Politikai Bizottság tagja és a Grósz-kormány államminisztere lett. Pozsgay az Országos Titkárság 1988. július 5-i ülésén köszönt el a testülettől egy kötetlen beszélgetés keretében. Többekkel együtt, lépését megértve, de magunkban vitatva a Grósszal kötött paktumot, nagy csalódást éreztünk. A „kétlelkű” titkárság több tagjának arcán ugyanakkor látszott a megkönnyebbülés.

Pozsgay így vall búcsújáról: „Fájó szívvel búcsúztam el a Hazafias Népfronttól. Tele voltam kétellyel, aggodalommal, bátor és felelősen gondolkodó munkatársaim, az Országos Tanács és a helyi bizottságok progresszív, reformer tagjai folytathatják-e azt a tiszteletre méltó munkát, amelyet a nyolcvanas évek elején-közepén elkezdtünk. Magamban gyors számvetést készítettem a közjogi változásokról; a későbbi pártosodást, politikai tagolódást előmozdító ellenzéki együttműködésről; a civil társadalom kiteljesedését segítő egyesületalapító sok-sok kezdeményezéséről; a nemzeti önismeret elmélyítését szolgáló intézményeinkről: a *Szárszó*-kötetről, az *Ezer év* című kötetről, a *Liget* című

²¹ A nyilatkozatot lásd: Tóth Gábor: A közmegegyezés hajszálerei. Pozsgay Imre az állampolgári öntevékenységről, egyesületekről – a lakiteleki találkozóról. *Magyar Nemzet*, 1987.11.14. 7. A lakiteleki találkozóról, a *Magyar Nemzet*-ben megjelent interjú körülményeiről illetve a cikk kapcsán Pozsgayt ért támadásokról lásd: Pozsgay i. m. 1993, 79–83.

folyóirat, valamint a *Családi Kalendárium* anyagi és erkölcsi támogatásáról; a pártfelügyelet alatt működő népfront sajtó (*Magyar Nemzet, Szabad Föld, Képes Újság, Honismeret* stb.) szabadságának növeléséről...”²²

Pozsgay aggodalmai nem voltak légből kapottak. A HNF működött továbbra is, de szellemisége és az a reformirány, amit ő képviselt, hiányzott. Távozása nagy csalódást váltott ki a „fellelkesített” Népfrontmozgalom egészében. (Ez a „sértődöttség” a HNF kilencedik kongresszusán érződött is, amikor a Népfront önálló köztársaságielnök-jelöltet állított Kulcsár Kálmán személyében.) Ami viszont már a ’88–89-es év fordulóján már jól látszott a Belgrád rakparti székházban is, hogy a régi nomenklatúra emberei átveszik az irányítást a Népfrontban.

AZ ÜGYVEZETŐ ELNÖKSÉG SZÍNRE LÉPÉSE, RÉSZVÉTEL A NEMZETI KEREKASZTAL-TÁRGYALÁSOKON

A HNF Országos Tanácsa 1989. április 14-én, az 1849-es debreceni Függetlenségi Nyilatkozat napján, István Lajos Vas megyei HNF elnök írásbeli javaslatára – amit az OT kilenc tagja aláírt – leváltotta az Országos Titkárságot, és helyébe egy 21 tagú Ügyvezető Elnökséget választott. Az elnökség megbízatása a HNF októberi kilencedik kongresszusáig szólt.

A Fővárosi Tanács Váci utcai dísztermében tartott, indulatoktól sem mentes Országos Tanács „végre” határozatképes volt (a 330-ból 190-en vettek részt). Meglepő, váratlan, sokak által vitatott, de alapszabályszerű döntést hozott. Először fordult elő a Népfront, de valószínűleg a pártállam életében is, hogy nem a párt-nomenklatúra emberei kaptak megbízatást egy országos szervezet vezetésére. A 21 tagú testület túlnyomó többségét a régi titkárság reformszellemű emberei (pl. Márton János), a reformszellemű megyék (István Lajos Vas megye, Kanyar József Somogy megye, Vadász Anna Győr-Sopron megye) képviselői és a nemzet ügyei iránt elkötelezett közismert emberek (Fekete

Gyula, Nemeskürty István) alkották. Az Ügyvezető Elnökség tagja lett az Országos Tanács újonnan megválasztott főalású elnök főtítkáráként Huszár István és titkára, Dobos László (a HNF korábbi titkárságvezetője). Az Országos Tanács ezen ülése az Ügyvezető Elnökség elnökévé választott.

Néhány nappal előtte avattak be az „összeesküvésbe” népfrontos barátaim (Halász József, István Lajos, Dobos László, Nemeskürty István). Gondolkodási időt kértem, mert akkortájt egyre távolodott tőlem a HNF, másrészt ellenzéki körökben mozogtam. Munkahelyem, az Egyetem tér 1–3. – ahol Sólyom Lászlóval együtt dékánhelyettesek is voltunk –, az alakulóban lévő Ellenzéki Kerekasztal (a továbbiakban: EKA) tűzfészke volt. Sólyommal együtt a Független Jogász Fórum elnökségébe választottak 1989. januárjában és az EKA néhány héttel az Országos Tanács ülése előtt (1989. március 22-én) tette közzé jól ismert felhívását. Hogy miért döntöttem a vállalás mellett, erről már nyilatkoztam a *Váltóállítók között* című interjúkötetben: „Ha a lakitelekiekkel tartok és a Független Jogász Fórummal, és hagyom a Népfrontot, ahogy sokan tették, minden másképp alakul. Borzasztó nehéz döntés volt, hogy vállalam-e az elnökséget. Tudtam, hogy a Népfront nem a legjobb ajánlólevél az egyre hangosabban kommunistázó világban. De az ellenzéki mag magára maradt, nézte, amint a régi nomenklatúra átveszi a hatalmat, győzködtek, hogy ne engedjük el a szervezetet. A jelölőbizottság elnöke Czine Mihály volt, akit nagyon tiszteltem, de sorolhatnék további neveket is. Tipikus moralizáló, értelmiségi döntés volt a reménytelen ügyek mellett. [...] A Pozsgay-féle Népfront számos társadalompolitikai és civiltársadalmi értéket (például honismeret, helytörténet, nagycsaládosok, kertbarátok, kis települések védelme stb.) felvállalt, ezek megőrzését fontosnak véltem. Fontos volt az is, hogy ne zárjunk ki lehetőleg senkit, hogy szélesebb spektrumon gondolkozzunk. Úgy gondoltam, nem kell kirekeszteni azokat, akik a demokratikus szocializmus eszméi mellett teszik le a voksukat. Az ő elfogadásuk is része kell,

²² Pozsgay i. m. 1993, 84.

legyen a demokratikus berendezkedésnek, ha nem követtek el bűnöket.”²³

Az Ügyvezető Elnökség 1989. április 17-én tartotta alakuló ülését, ezt követően az októberi kongresszusig tizennégy ülést tartott. Az alakuló ülés elfogadta ügyrendjét és személyi ügyeket tárgyalta, így például a három országos titkár (Garamvölgyi József, Molnár Béla, Ribánszki Róbert) felmondásának ügyét. A nomenklátúra logika szerint az Ügyvezető Elnökség elnökének miniszteri jogállás, pénz, paripa, fegyver járt volna. Ezt – udvariasan megköszönve – elhárítottam. Az Ügyvezető Elnökség üléseinek vissza-visszatérő napirendje volt a háromoldalú politikai tárgyalásokon való részvétel s az ott képviselendő álláspont, továbbá a kilencedik HNF kongresszusra való felkészülés. A harmadik tárgyaló fél létrejöttét tulajdonképpen az Ügyvezető Elnökség kezdeményezte.²⁴

Az 1989-es évben felgyorsult a történelem. Akkortájt az a mondás járta, hogy több történet velünk, mint negyven év alatt összesen. Ebben a gyorsan változó társadalmi közegben próbálta meg önmagát újrafogalmazni és megőrizni a Népfront-mozgalom. Tegyük fel őszintén a kérdést: hatalomátmentésre játszott volna? Aligha, persze voltak ilyen szereplői is a „gengszter-váltásnak” szép számmal, a HNF-en belül is. Bibóval szólva, bízunk, bízam az emberek többségének tisztességében és azokban az értékekben, amelyeket a HNF a Pozsgay korszaktól képviselt. A vállalat motivációja volt az is, hogy ne lehessen felhasználni egy országosan létező és működő mozgalmat a rendszerváltozással szemben.

1989-ben – ’85-höz hasonlóan – gőzerővel zajlott a Népfrontban a helyi-területi testületek újraválasztása. Jó néhány (vagy ötven), többségében reformszellemű megyei, városi Népfront-értekezleten

magam is részt vehettem. Demokratikus szellemben készült el a Népfront-mozgalom jövőterve, amely világosan leírta, hogy milyen országot, társadalmat, államot szeretnénk a rendszerváltozás után. A jövőtervet az Országos Tanács 1989. szeptember 14-én elfogadta, az ma is tanulságos történelmi dokumentum.

A függetlenedő HNF jó partnerre talált az ugyancsak függetlenedő Németh-kormányban²⁵ – amelynek demokrácia csomagtervét támogatta – és az Országgyűlés független képviselőket magába foglaló, szépen gyarapodó frakciójában.²⁶ 1989 szeptemberében nyílt levelet intéztünk – a kerekasztal-megállapodások aláírását követően – a magyar Országgyűlés képviselőihez, amelyben partnerséget ajánlottunk fel. Személy szerint többször is találkoztam a független képviselők csoportjával, tagjaival, vezetőivel, többen (például Fodor István) részesei voltak a megújuló HNF-mozgalomnak is. Egy találkozót külön is kiemelnék, amikor Antall Józseffel, az MDF elnökével és Kis Jánossal, az SZDSZ elnökével vettünk részt a függetlenek frakciójának ülésén.

Ez a többirányú, az uralkodó párttól való intézményes függetlenedés – mint a rendszeren belüli reformkapacitás – megítélesem szerint sokban hozzájárult ahhoz, hogy sikeres volt a békés, alkotmányos rendszerváltozás. Az átmentéseket nem itt kell keresni, hanem többek között az ellenőrizetlen, nyers privatizációban, a lehangosabban kommunistázók alámerülésében, az átvilágítás elmaradásában.

VÉGJÁTÉK A DUNA MENTÉN (NÉPFRONT-ELVONULÁS)

„A *Himnusz* közös éneklésével kezdődött meg 1989. október 14-én, reggel fél kilenckor a Hazafias Népfront kilencedik kongresszusa. Az építők Rózsa Ferenc székházában, Budapesten, a Dózsa György úton 802 szavazati joggal rendelkező küldött foglalt helyet a széksorokban,

²³ Kővári Orsolya: *Váltóállítók között. Beszélgetések Kukorelli Istvánnal*. Budapest, Osiris, 2012, 116–118.

²⁴ A HNF kerekasztalos részvételéről és a harmadik oldal szerepéről lásd: Kukorelli István: Gondolatok a Nemzeti Kerekasztal civil szereplőiről. In: K. I.: *Magyarországot saját alkotmánya nélkül kormányozni nem lehet. A közjogász almanachja*. Budapest, Méry Ratio, 2014, 56–80.

²⁵ A Németh-kormány tagjai, élükön a miniszterelnökkel a kilencedik HNF kongresszus résztvevői voltak, a HNF új elnöke és köztársaságielnök-jelöltje Kulcsár Kálmán akadémikus, igazságügy-miniszter lett.

²⁶ A csoportnak 1989. novemberében már 91 tagja volt.

képviselvén az ország 4213 helyi népfrent-bizottságát” – így számolt be a *Népfront* c. folyóirat a kongresszus kezdetéről.²⁷ A kilencedik kongresszus a Márciusi Front 1937-es jelmondatát vette kölcsön: „E népet érettnak és hivatottnak tartjuk arra, hogy önmagát kormányozza.”

A HNF jövőtervéről szóló referátumot az elnökség felhatalmazása alapján saját magam írhattam. Ennek főbb megállapításai a következők voltak:

- legyen a Népfront – szárszói kifejezéssel élve – a nemzeti résenlét politikai mozgalma: mert az út ismét elvéthető;
- a jövőért kellene szerződést kötni, még esély van a tagjaiban szuverén nemzeti centrum kialakítására;
- a palackot össze kell törni, a szellemet meg kell szelídíteni, az országnak nemzeti, magyar-magyar kiegyezésre van szüksége;
- civilizált, humanizált, magyarul emberi társadalmat akarunk, közösségi civil demokráciát;
- társadalmilag ellenőrzött és jogilag korlátozott államot szeretnénk;
- a pártirányítás irányunkban hónapokkal ezelőtt megszűnt, a pártállami múltért megkövetjük a népet.

A beszéd – amit a kongresszus nagy helyesléssel fogadott – egyik vezérfonala az a gondolat volt, hogyan lehet a Népfrontból népi szövetséget létrehozni, amely más többpártrendszerekben sem ritka (például civil parlamentek, társadalmi kamarák, népházak), és nem ismeretlen a mai Magyarországon sem ehhez hasonló civil szervezet (például a Civil Összefogás Fórum).

A kongresszusi vitában rengeteg hozzászólás foglalkozott a jövőterv egyes pontjaival. A kormány részéről hozzászólt Németh Miklós, Horváth István, Kulcsár Kálmán

és Pozsgay Imre.²⁸ A kongresszus a leglényegesebb kérdésekről rövid állásfoglalást fogadott el, ebben leszögezte, hogy nincs szükség névváltoztatásra és azt is, hogy a helyi és a parlamenti választásokon saját jelölteket állít. Saját köztársaságielnök-jelöltet is állított, hangsúlyozván, hogy a közvetlen elnökválasztás híve (ezzel együtt elítélte az 1989. november 26-i népszavazási manipulációkat). Egyetértett október 23-a nemzeti ünnepé nyilvánításával.²⁹

A Népfront kongresszusa hosszas viták után megválasztotta az új országos tisztségviselőket: az elnök Kulcsár Kálmán, az ügyvezető elnök Kukorelli István, az alelnökök Asztalos László György, Mikola István, Röder Edit, Stumpf István, István Lajos, országos titkárok Bogár László, Major István, Mészáros Imre lettek. Az Elnöki Titkárság vezetőjévé Dobos Lászlót választották. A kongresszus 37 tagú elnökséget hozott létre, a területi, megyei elvre is figyelemmel.

Vannak pokoljárásos napok az emberi életben, mikor fent és lent jár a lélek. 1989. október 14–15-e ilyen napok voltak – lelkesedésekkel, nagy reményekkel, nagy csalódásokkal. Bekerültünk a közvetlen hatalomért folytatott harc kellős közepébe. A kongresszus által elfogadott állásfoglalás egyes tételei közül csak a közvetlen államfőválasztást tudtam személy szerint támogatni. A többi esetben, akkori meggyőződésem szerint nem a legtávlatosabb döntést hoztuk. Személyes álláspontom szerint új, céljainknak megfelelő nevet kellett volna választani. Nem voltam militáns híve a választáson való indulásnak sem, mert egy nem pártszerű mozgalom erre alkalmatlan, és ott volt a homlokunkon a pártállami Népfront-választások bélyege is.³⁰

²⁸ Uo. 29–41.

²⁹ Uo. 41–42.

³⁰ A pártállamban a jelöltállítás közjogi feltétele volt a Népfront programjának elfogadása. Ezek a programok alig léteztek, lényegük mégis a szocializmus igenlését, a hűségesküt jelentette. A HNF ezáltal közreműködött az első évtizedekben a többpártrendszer leépítésében. Ez mélyen beivódott a köztudatba és kijátszható volt a választásokon, éltek is vele rendszeren. A választási vereség így kódolható volt.

²⁷ *Népfront*, 1989/11–12, 1.

Az 1989–90-es évek fordulóján az első szabad választásokhoz (1990. március 25. és április 8.) közeledve az egyre „kommunistázóbbá” váló kampány (legfőképpen a média nagyobb részét kézben tartó SZDSZ részéről) ezt a vasat ütötte végig. (Nemcsak a múlt, hanem a HNF Pozsgay-korszaka és a megújuló HNF jövőtervének láthatóan nemzeti centrum jellege miatt is.) A kilencedik kongresszus előtt, 1989 szeptemberében a HNF népszerűségét tekintve 8 százalék körül állt. Az október 15-ei „kiugrás” véleményem szerint politikailag nem sikerült, láthatóvá váltak a mély törésvonalak a mozgalmakon belül is. Kevés közéleti szerepvállalás után játszottam el komolyan az azonnali lemondás gondolatával, október 16-a álmatlan reggelén igen, már írásban is hozzákezdttem. Nem lehetett azonban cserben hagyni azokat, akikkel együtt vállaltuk el a hegymenetet.

A harminchét tagú elnökség megkezdte munkáját, alakuló ülését 1989. október 24-én tartotta, és a május 12-re összehívott tizedik kongresszusig tíz ülést tartott. Az üléseken személyi kérdések, apparátusbeli, költségvetési, túlélési kérdések kerültek elő, és szinte valamennyi ülésen napirenden volt a választási előkészület. Mindeközben a HNF legitim társadalmi szervezet lett, a Fővárosi Bíróság 607. sorszáma alatt nyilvántartásba vette a Népfrontot. Az elnökségen és a Népfrontban uralkodó hangulatról ad számot a HNF OT 1989. december 14-ei ülésén elmondott beszámoló, amelyet már nagyon keserű szájjal készítettem el annak a gondolatnak a jegyében, hogy a hatalom az emberiség örök morális problémája és az érte folytatott harc megrontja az emberi lelkeket is.

A kilencedik kongresszus állásfoglalásának megfelelően a HNF választási pártot hozott létre, Hazafias Választási Koalíció (HVK) elnevezéssel. A HVK tizenkét társadalmi szervezettel összefogva 1989. december 21-én alakult meg, elnöke Asztalos László lett. A HVK 120 egyéni választókerületben tudott képviselőjelöltet állítani, ennek megfelelően 20 megyei és országos listát

is állított. A rajtkönél még a negyedik helyen állt, a végeredmény kihirdetésekor azonban vereséget szenvedett: a listás eredmény 91.922 szavazat, 1,87 százalék volt. A választókerületekben a jelöltek 3,18 százalékos átlagot hoztak. Általában elmondható – más pártokkal összehasonlítva is –, hogy a választási pártnak színvonalas, emberileg vállalható jelöltjei voltak. A HVK 1990. augusztus 4-én megszűnt, utódja a Demokrata Koalíció lett.

Jómagam is – bár nem voltam tagja a választási pártnak – a HVK jelöltjeként indultam az első szabad választásokon. A választási tizenkét ponttal személy szerint egyetértettem, külön kérésem volt, hogy ne csak listán indulhassak, hanem egyéni választókerületben is, így lettem jelöltje a dunakeszi székhelyű, Pest megyei 3. számú választókerületnek.³¹ Az első fordulóban a hatodik helyen végeztem, 2.161 szavazatot szerezve.³² Nem igazán kampányoltam, becsületbeli ügynek fogtam fel a választáson való részvételt. A 2.161 szavazatra (ez 8,87 százalékot jelentett), a korba visszahelyezve ma is büszke vagyok. Bár nem egészen ilyennek képzeltem el az első szabad választást (amiért közjogásként mindent megcselekedtem). Dunakeszin végül – mint az ország sok más választókerületében is – a leginkább kommunistázó SZDSZ-es jelölt, Dr. Kiss Róbert nyert, egy korábbi képviselő, a dunakeszi járműjavító köztisztelőben álló igazgatója, Varga Lajos és az MDF egyik alapítója, a Magyar Népfőiskolai Társaság elnöke, Sz. Tóth János előtt. (Mint később kiderült, a győztes korábban a KISZ KB munkatársa volt, és a zsebében a biztonság kedvéért egy MDF-es tagkönyv is lapult. A történelem

³¹ A választókerülethez hét település tartozott: Dunakeszi, Fót, Mogyoród, Szada, Órbottyán, Vácrátót, Csomád.

³² A választók nyilvántartásába lévő választópolgárok száma: 37. 204, a választáson részt vettek száma 24.995, az érvénytelen szavazatok száma: 509, az érvényes szavazatok száma 24.486 volt. Az első forduló végeredménye a következő volt: 1. Dr. Kiss Róbert (SZDSZ) 9.121 szavazat; 2. Szigeti Tóth János (MDF) 4.478 szavazat, 3. Varga Lajos (MSZP) 2.514 szavazat, 4. Albert László (FKGP) 2.497 szavazat, 5. Dr. Varga A. Tamás (KDNP) 2.393 szavazat, 6. Kukorelli István (HVK) 2.161 szavazat, 7. Dr. Verbóczy János (Független) 1.322 szavazat.

később valószínűleg mindent a helyére tesz...)

A HVK és vele együtt a HNF politikai vere-séget szenvedett a választásokon, ebből le kellett vonni a szervezetre vonatkozó tanu-lságokat. Az Országos Elnökség április 22-i ülésén olyan javaslatot terjesztettünk elő, hogy a következő rendkívüli HNF kongresz-szuson ki kell mondani a szervezet jogutód nélküli megszűnését, az elnökség és a tisztségviselők lemondásával együtt. Az előterjesztést élénk vita fogadta. Az elnök-ségi vitában kialakult végső és a kongresz-szusra előterjesztett javaslat négy pontja a következő volt:

– A rendkívüli kongresszus mondja ki: a Hazafias Népfront utolsó kongresszusának tekinti önmagát.

– 1990. június 30-ával mondja ki a kong-resszus a HNF-nek mint társadalmi szer-vezetnek az alapszabály szerinti, jogutód nélküli feloszlását.

– A HNF a döntéstől függően adja át még meglévő vagyonát vagy annak egy részét a kormánynak, azzal a kéréssel, hogy központi és megyei székházait bocsássák a civil szervezetek rendelkezésére, a civil társadalom támogatására. Kérjen a kormánytól meghatalmazottat az átadás-átvétel lebonyolítására (megjegyzés: a civil szervezetek reménykedtek a vagyon átadásában és kérték is azt).

– A kongresszus hozzon létre ügyvivő testü-letet a döntés végrehajtására, amelynek felelőssége lesz a felszámolási eljárás és a fennmaradt apparátus munkajog-viszonyának tisztességes és humánus megoldása.

Ezt az előterjesztést a május 12-re össze-hívott rendkívüli kongresszus elfogadta. A MÁV Bevételelőrzési Igazgatóságának kultúrtermében (Marx tér 1–2. III. emelet) tartott kongresszus nem szép emlék. Bár a kisebbségfellázadt, és utódszervezet is létre-jött (Társadalmi Egyesülések Szövetsége, TESZ), azt gondolom, hogy méltóképpen fogtuk le a Hazafias Népfront szemét, hitet téve a demokratikus Magyarország mellett.

A magyar Népfront-mozgalom (Márciusi Front, Magyar Front, Magyar Nemzeti Függetlenségi Front, Magyar Függetlenségi Népfront, Hazafias Népfront) történetének feldolgozása viszonylag gazdagnak mond-ható és ez a pártállamon belüli, 1949–85 közötti harminchat évre – ha pártosan is, de – igaz.³³ Az utolsó öt év történetének forrásértékű megírása ugyanakkor rend-kívül hiányos. A gazdag forrásanyag és a rengeteg embert megmozgató eseményso-rozat miatt is tanulságos lenne összerakni mindezt a többi mozaikkal, hogy teljes képet kapjon a 1985–90 közötti rendszer-változás története. Szemtanúként, részt-vevőként elmondhatom, hogy ebben az időben a HNF mozgalomként sokat tett a demokratikus Magyarország létrehozá-sáért, a nemzeti gondolatért, a civil társa-dalomért, a politikai kultúráért, és demok-ratikusan tudomásul vette a nép róla alkotott ítéletét.

³³ A *Hazafias Népfront társadalmunkban*. Budapest, Kossuth, 1971.; M. Kiss Sándor–Vitányi Iván: *A magyar diákok szabadságfrontja*. Budapest, Antifasiszta Ifjúsági Emlékmű Szervezőbizottsága, 1983.; *A Magyar Front*. Szerk. Kállai Gyula, Pintér István, Sipos Attila. Budapest, Kossuth, 1984.; *A magyar népfront története. Dokumentumok, 1935–1976. I-II.* Szerk. Kállai Gyula, Szabó Bálint. Budapest, Kossuth, 1977.; Balogh Sándor: *A népfrontmozgalom története Magyarországon a második világháború után. Propagandista*, 1984/8, 69–83.; Halász József: *A Hazafias Népfront a szo-cialista politikai rendszerben. Állam és Igazgatás*, 1976/6; Horváth László–Juhász Róbert: *Mit kell tudni a Hazafias Népfrontról?* Budapest, Kossuth, 1985.; Huszár István: *A párt szövetségi politikájáról*. Budapest, Kossuth, 1981.; Kállai Gyula: *A magyar népfront négy évtizedéről*. Budapest, Magvető, 1977.; *Népfront Magyarországon*. Szerk. Sipos Attila. Budapest, Kossuth, 1985.; Pozsgay Imre: *Politológiai és politikai tézisek a Hazafias Népfront helyzetének, feladatainak vizsgálatához (Kísérlet)*. *Társadalomkutatás* 1983/4, 5–14.; Pozsgay Imre: *A HNF helye a magyar politi-kai rendszerben*. In: *Biztonság és együttműködés. A Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve*, 1985. Szerk. Szoboszlai György. Budapest, 1985.; Pozsgay Imre: *Nemzeti Egység, közmegegyezés, demokrácia. Társadalmi Szemle*, 1985/10, 3–10.; Salamon Konrád: *A Márciusi Front. (Értekezések a történeti tudományok köréből, 92.)* Budapest, Akadémiai, 1980.; Salamon Konrád: *Utak a Márciusi Front felé*. Budapest, Magvető, 1982; Ságvári Ágnes: *Népfront és koalíció Magyarországon, 1936–1948*. Budapest, Kossuth, 1967.; Tóth Pál Péter: *Metszéspontok. A Turultól a Márciusi Frontig*. Budapest, Akadémiai, 1983.

Pál Zoltán

Az MSZMP KB három intézménye a rendszerváltás idején

Az 1948 és 1990 közötti időszakban a magyarországi kommunista állampárt három intézménye tartozott közvetlenül a Központi Bizottság alá a szervezeti hierarchiában: a Politikai Főiskola, a Párttörténeti Intézet és a Társadalomtudományi Intézet. A Párttörténeti Intézetet 1948-ban hozták létre Munkásmozgalmi Intézet néven, a Politikai Főiskola elődjét, a Pártfőiskolát pedig 1950-ben. Mindkét intézmény nagy szerepet vállalt a kiépülő totális diktatúra hivatalos ideológiájának terjesztésében, illetve az új hatalmi elit kinevelésében. Funkciójuk alapvetően 1956 után sem változott, a bennük zajló munka azonban szakszerűbbé vált. Az új gazdasági mechanizmus előkészítésének időszakában, 1966-ban létrehozott Társadalomtudományi Intézet már „valódi” tudományos műhelyként tevékenykedett. Mindhárom szervezet jellegzetes képződménye volt a szocialista rezsimnek, ám az intézményi stratégiákat döntően befolyásolta a létrehozásuk időszaka.

A Párttörténeti Intézet és a Politikai Főiskola

A vizsgálat alá vont három pártintézmény közül az első kettő – a Párttörténeti Intézet és a Politikai Főiskola – elsősorban ideológiai jellegű volt. Mindkettő meglehetősen reprezentatív ingatlanban kapott helyet: a Párttörténeti Intézetet az egykori Kúria Alkotmány utcára néző szárnyában, a kommunista állampárt káderutánpótlását biztosító főiskolát pedig az Ajtósi Dürer soron, a Philippineum nevű egyházi iskolában helyezték el.¹ A Munkásmozgalmotörténeti (1955-től Párttörténeti) Intézet a Rákosi-korszakban alapvetően ellátta előírt feladatát: látványos kiállításokkal, kötetek kiadásával és a magyarországi szocialista/kommunista mozgalmak történetével kapcsolatos iratok szisztematikus gyűjtésével hozzájárult a kommunista állampárt önreprezentációjához. A munkatársak kizárólag az ideológiai szempontok alapján meghatározott „munkásmozgalm-történettel” foglalkoztak, azt kiszakítva a magyar história összefüggéseiből, ezáltal meglehetősen egyoldalú képet sugalló szakgyűjteményt hozva létre. Kiadványaikat az MDP vezetésének aktuális igényeihez szabták, ha kellett, akkor megcsontítottak vagy átírtak forrásokat.²

¹ Püskösti Árpád: *Rákosi, Sztálin legjobb tanítványa*. Budapest, Európa, 2004, 306.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (=MNL OL) M-KS 276. f. 53. cs. 11. ő. e. *A Magyar Munkásmozgalmi Intézet célkitűzései, szervezete és feladatai* (1948. október 4.), 74.; Puskeley Mária: *Kétezer év szerzetessége. Szerzetesség- és művelődéstörténeti enciklopédia. II. L–Zs*. Budapest, Dinasztia Kiadó-ház Rt., 1998, 1210–1212; Zeke Gyula: *Dürer-kert*. Budapest, 2009/6, [37–38.] 38.

² MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 88. ő. e. *Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Beszámoló az 1949. évi munkáról és Munkaterv az 1950. évre*, 54–55. és

Írásaikban a magyar munkásmozgalmat gyakorlatilag a kommunisták „győzelmeinek” sorozataként mutatták be.³

Meghatározott feladatait és céljait az elért eredményeivel összevetve a Pártfőiskola azonban még a Párttörténeti Intézetnél is rosszabbul teljesített. Az intézmény alapvető célja az volt, hogy megteremtse az új szocialista rendszer elitértelmiségét, a tanulók jelentős része azonban kifejezetten rossz eredményeket produkált. Több hallgatót el kellett bocsátani mind az egy-, mind a kétéves tanfolyamokról, ennek következtében 1953-ban a végzősök legfeljebb egyharmadát lehetett vezető pártfunkcióra javasolni.⁴ Bár a Pártfőiskolára – mely 1956-tól egyetemi szintű tanintézmény volt⁵ – a rendszer kedvezményezettjei, leendő vezetői jártak, a Nagy Imre első miniszterelnöksége alatti „új szakasz” alatt körükben is felerősödött a kritikai hangulat. Hiába tömték tele a fejüket állami propagandával, hiába sulykolták beléjük, hogy a szocialista berendezkedésnél nincs jobb rendszer, még a pártfőiskolai hallgatók körében is megjelent a kételkedés, ami az 1953-at követő években csak erősödött. Néhányan már a tanárokat is bírálni kezdték, önvizsgálatra szólítva fel őket. A tanárok egy része nem is mert vitába szállni a diákokkal, sőt ők maguk is elbizonytalanodtak.⁶

A Rákosi-féle vezetéssel szembeni kritikák egyik összefoglalójának tekinthető az a javaslat, amelyet Simon Péter, a főiskola Magyar Történelem Tanszékének oktatója ismertetett az

intézmény kétnapos, összevont taggyűlésén 1956 júniusában. (A taggyűlést eredetileg azért hívták össze, hogy megvitassák a második ötéves terv irányelveit.) Simon javaslata számos hasonlóságot mutat a korabeli egyetemi-főiskolai diákkörök követeléseivel. Többek között szorgalmazta, hogy az MDP Politikai Bizottsága legyen valóban kollektív testület; a Központi Ellenőrző Bizottság ne csak a párttagok erkölcsi felett őrködjön, hanem ellenőrizze a PB-t, a fővárosi, megyei jogú és járási végrehajtó bizottságokat is, valamint szüntessék meg a kádervélemények titkoságát. Javasolta még emellett, hogy a felelős tisztviselők mindenütt választás útján kerülhessenek pozícióba, decentralizálják a közigazgatási, gazdasági, kulturális, egészségügyi hivatali apparátust, sőt még a rendőrséget is (!), rendeletek tömege helyett pedig inkább törvényeket alkossanak. Kitért még arra, hogy az üzemek ellenőrzésére munkástanácsokat állítsanak fel, a termelészövetkezetek szervezésénél szüntessék meg az agrárnépességgel szembeni kényszerek alkalmazását, a terménybeszolgáltatási kötelezettséget pedig csak a feltétlenül szükséges cikkekre (kenyér, gabona, kukorica, hús) korlátozzák.⁷ Ezek a javaslatok bizonyítják, hogy még a diktatúra egyik jelentősebb pártintézményében is voltak olyanok, akik valamit hozzátettek a sztálinista politika hazai erjedéséhez.

1956 után mindkét pártintézménynél lezajlott egyfajta lassú professzionalizáció. A Párttörténeti Intézetben megkezdődött a magyarországi szociáldemokrata és szakszervezeti mozgalom feltárása, a hazai és a külföldi baloldali csoportok kapcsolatának elemzése, s idővel megjelent az igény arra, hogy a „munkásmozgalmat” társadalomtörténeti aspektusból (is) kutassák, többek közt struktúravizsgálatokat végezve.⁸ 1978-ban még

Romsics Ignác: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Budapest, Osiris, 2011, 389.

³ *A Párttörténeti Intézet 3 évtizede, 1948–1978*. Budapest, MSZMP KB Párttörténeti Intézete, 1978, 70.

⁴ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 128. ő. e. (1953. július 29.) *Jelentés a Pártfőiskola munkájáról az 1952–53-as tanévben* (1953. július 27.), 22–25.

⁵ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 278. ő. e. (1956. március 29.) *Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1956. március 29-i üléséről*, 9.

⁶ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 346. ő. e. (1954. december 13.) *Szóbeli beszámoló a pártfőiskola hallgatóinak politikai hangulatáról*, [109–112.] 114.

⁷ Simon Péter: *Javaslat az MDP Pártfőiskoláján*, 1956. június. *História*, 1989/3, 31–32.

⁸ Gábor István: *Kúria, Nemzeti Galéria, Párttörténeti Intézet. Egy régi épület új épülete*. Budapest, 1974/6 [13–17.] 17.; *A Párttörténeti Intézet 3 évtizede... i. m.* 1978, 68.; Vass Henrik: *Történelmi múlt*

„a párt és munkásmozgalom történet-írásmódszertani kérdéseit” boncolgató ülésre is sor került.⁹ A „kommunista hagiográfiák” gyártása helyett egyre árnyaltabb, kritikusabb szellemű feldolgozások születtek a magyarországi baloldali mozgalmak történetéről, s a forráskritika is kezdett előtérbe kerülni a történészi munka során.¹⁰ A megjelent intézeti kiadványok azonban még így is erősen magukon viselték a korszak ideológiai-politikai jellegzetességeit, s az is nyilvánvaló, hogy a tagadhatatlanul lezajlott professzionalizáció ellenére a tudományos színvonal messze elmaradt az MTA Történettudományi Intézetétől. Sokatmondó adat, hogy 1974-ben a Párttörténeti Intézet 66 fős állományából 42-en nem bírtak tudományos fokozattal, s akadémikus vagy nagydoktor sem dolgozott ott. Bár az intézet vezetői között nem elhanyagolható műveltségbeli különbségek voltak, az igazgatók (Kálmán Endre, Orosz Nándor, Vass Henrik, Nemes Dezső és a Társadalomtudományi Intézet éléről 1985-ben idekerült Huszár István) inkább voltak pártkáderek, mint szaktudósok. Csak a rendszerváltás hajnalán kinevezett utolsó igazgató, Balogh Sándor számított hivatásos történetkutatónak.¹¹

A Párttörténeti Intézethez hasonlóan azonban idővel a Politikai Főiskolában is lezajlott egyfajta professzionalizálódás. Új tantárgyak jelentek meg, például az ötvenes években még tiltott szociológia is. Már 1963 októberében körvonalázódott egy szociológiai kurzus tématerve a Pártfőiskola tanulói számára,¹² 1965-ben pedig a filozófiai képzésen belül

már volt néhány szociológiai előadás is az Ajtósi Dürer sori intézményben.¹³ Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1966. február 23-i állásfoglalása mondta ki végül, hogy induljon meg a „marxista szociológia” oktatásának bevezetése a kádereképzőben, s hogy a Pártfőiskola váljon a „politikai szociológia fő alkotóműhelyévé”.¹⁴ A Politikai Bizottság 1968. januári határozata szerint szeptembertől a Főiskola nappali és levelező tagozatára már nemcsak a pártszervek javaslatai alapján, hanem pályázat útján is be lehetett kerülni.¹⁵ A Politikai Főiskola tudományos teljesítménye – a tagadhatatlan fejlődés ellenére, mely főleg a létező szocializmus utolsó éveit jellemezte¹⁶ – eltörpült nemcsak a KB TTI, de a többi kutatóhely mögött is. Mindez érthető, a Politikai Főiskola az államszocializmus alatt végig elsősorban oktató, és nem kutatóintézmény volt. Hallgatóinak jórésze olyan felnőtt pártmunkás volt, aki tovább akarta képezni magát, hogy saját MSZMP-szervezetének ranglétráján feljebb emelkedhessen, vagy hogy jobban el tudja látni vezetői feladatait. A hallgatók elsődleges célja a kanonizált munkásmozgalom történet és a kötelező ideológiai tárgyak elsajátítása volt, a legtöbben nem kívántak önálló tudományos munkát folytatni.

A Társadalomtudományi Intézet

Ezzel szemben, az 1966-ban alapított harmadik KB-intézményben, a Társadalomtudományi Intézetben valódi kutatómunka folyt. Ez a szervezet már nem a totális diktatúra, hanem a konszolidált, gazdasági reformra készülő Kádár-rendszer intézményeként

– társadalmi jelen. Társadalomtudományi kutatóműhelyek Magyarországon. Budapest, Kossuth, 1989, 128.

⁹ MNL OL XIX-A-85-b. (1978) 4. doboz. A társadalomtudományok nemzetközi rendezvényeinek hároméves (1978–1980.) terve. MSZMP KB Párttörténeti Intézete.

¹⁰ Erényi Tibor: A Párttörténeti Intézet megalakulásának 20. évfordulójára. *Párttörténeti Közlemények*, 1968/4, [104–119.] 106.; Vass i. m. 1989, 121–122.

¹¹ Romsics i. m. 2011, 405.

¹² Szántó Miklós: *A magyar szociológia újjászervezése a hatvanas években*. Budapest, Akadémiai, 1998, 180.

¹³ Molnár László: A szociológia oktatásának néhány tapasztalata a Politikai Főiskolán. In: *Politikai Főiskola Évkönyve*. Szerk. Vészi Béla. Budapest, 1970, [249–257.] 249.; Szalai Béláné: A szociológia oktatásának tapasztalatai a Politikai Főiskolán. *Szociológia*, 1972/1, [107–113.] 107.

¹⁴ Gábor Kálmán: Dokumentumok. *Replika*, 1992. május, [48–61.], 53.

¹⁵ A februári folyóiratokról. *Népszabadság*, 1968.02.07., 4.

¹⁶ Stumpf István: Képzett politikusok kellenek. *Népszabadság*, 1993.07.23., 16.

működött. Létrehozásának több oka is volt. Egyrészt a pártvezetésnek szűksége volt egy olyan szakmai műhelyre, amely elméleti kérdések kidolgozásával, illetve gyakorlati tanácsadással képes meg támogatni a kormányzati munkát.¹⁷ Másrészt a Társadalomtudományi Intézettel kívánták megtörni a magyar szociológiai életben vezető szerepet játszó MTA Szociológiai Kutatóintézete monopóliumát, a Hegedüs András vezette akadémiai kutatóhely munkatársai ugyanis erősen kritizálták a szocializmus számos jelenségét. A Központi Bizottság alá tartozó új kutatóhellyel tehát egy megbízható, „rendszerhű” szociológiai műhelyt kívántak létrehozni.¹⁸ Ez a próbálkozás kudarcot vallott, sőt, néhány év alatt a pártintézmény kutatói közül sokan a hivatalos ideológiával szemben kezdtek el dolgozni. Ez a kritikai értelmiségi attitűd pedig az évek során egyre felszabadultabb és erőteljesebb lett.

Hogyan is történhetett meg mindez? Nagyon fontos szerepe volt ebben az Intézet főigazgatóinak, Lakos Sándornak (1966–1980), Huszár Istvánnak (1980–1985), és Aczél Györgynek (1985–1989). Lakos óvatosan, taktikusan válogatta ki a munkatársi gárdáját, igen alaposan ellenőrizte beosztottjai publikációit, hogy még véletlenül se kelthesse fel a pártközpont türelmetlenebb vezetőinek a figyelmét. Huszár István, aki

már a KSH vezetőjeként tapasztalatokat szerzett arról, hogyan kell sikeresen menedzselni egy reformműhelyt, olyan kapcsolati hálóval rendelkezett (1973 és 1980 között miniszterelnök-helyettes volt, és nagyon jó kapcsolatot ápolt Kádár Jánossal is),¹⁹ hogy azzal könnyedén megővhatta alkalmazottait. Mindez fokozottan elmondható Aczél Györgyről is, aki akkor irányította a KB TTI-t, amikor a legfelsőbb politikai vezetés már egyre kevésbé akart (és egyre kevésbé tudott) beleszólni egy-egy tudományos műhely életébe. Hozzá kell ehhez tenni azt is, hogy egy pártintézménybeli státusz már önmagában is bizonyos fajta védelmet jelentett az ott dolgozóknak a hatóságok zaklatásaival szemben.²⁰ Egyetlen egyszer volt arra példa, hogy elbocsátottak egy intézeti munkatársat. (Csákö Mihályról van szó, aki 1978-ban aláírta a Charta-nyilatkozatot, és egyébként is aktívan kivette a részét a demokratikus ellenzék akcióiból.²¹ Csákö nyíltan szembehelyezkedett a rendszerrel – ha azonban valaki csöndben, óvatosan kritizált, és nem akarta megdönteni a fontosabb tabukat, akkor nem kellett tartania az elbocsátástól.) Igaz, sok szerző kiváló tudományos munkáját nem adták ki, vagy jelentősen meghúzták a publikálás során. Arra is volt példa, hogy bizonyos írásokat megszületésük után évekig nem engedtek a nyomda közelébe (Gombár Csabának például tíz évet kellett várnia, hogy megjelenhessen az 1973-ban befejezett írása a hazai

¹⁷ MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 390. ő. e. (1966. március 22.). *Javaslat a Politikai Bizottság részére Társadalomtudományi Kutatóintézet felállítására*, 215–217.

¹⁸ A szerző interjúja Böhm Antallal, 2016.11.09.; Lénárt András: Egy sorozatról: a Társadalomtudományi Könyvtár. In: *Kádárizmus átereszek. Évkönyv XVII. 2010.* Szerk. Kozák Gyula. Budapest, 1956-os Intézet, 2010, [154–184.] 156–157.; Nagy J. Endre: A jogtól a szociológiáig – és tovább. In: *Ars sociologica. Vallomások a szociológiáról mint hivatásról.* Szerk. Hidas Zoltán. Budapest, L' Harmattan Kiadó – Könyvpont Kiadó, 2016, [213–221] 215.; Szántó i. m. 1998, 157.; Szántó Miklós–Rozgonyi Tamás–Budai Gábor: *Hatalom, politika, társadalomtudomány. Interjúk a magyar szociológia újjászületésének körülményeiről az 1960-as években.* Budapest, MTA SZKI, 2008, 17., 115.

¹⁹ A szerző interjúja Kerekes Györggyel, 2013.09.12. (A szerző tulajdonában).

²⁰ Papp Zsolt: *Erkölc, politika, gazdaság.* Tudósklub, február 23. (A vita résztvevői: Antal László, Gábor R. István, Gombár Csaba, Hankiss Elemér, Makkai László). *Jel-Kép*, 1983/4, [132–140.] 135., Pünkösti Árpád: *Szeplőtelen fogantatás. Történelmi szociográfia.* Budapest, Népszabadság Könyvek, 2005, 191.; Szilágyi Sándor: A fene se akar tanácsadó lenni! Beszélgetés Gombár Csabával arról, hogy lehet-e független az értelmiség. *Népszabadság*, 1993.09.11., 25.

²¹ A szerző interjúja Csákö Mihállyal, 2017.12.07. (A szerző tulajdonában); Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék, 1968–1988. 1. Monográfia.* Budapest, T-Twins, 1995, 164., 181., 187.

politikai tagoltságról).²² Arra is volt példa, hogy egy intézeti munkatárs – a külső ideológiai nyomás hatására – részben kutatói profilt váltott, és mással kezdett el foglalkozni. Kolosi Tamás második könyve, a *Társadalmi struktúra és szocializmus* (1974) ellen olyan nagy ideológiai támadás indult, hogy a szerző inkább kitanulta a legmodernebb statisztikai módszereket, és egy matematikai eljárásokon alapuló, empirikus kutatóműhelyt hozott létre munkahelyén. Ez néhány éven belül elvezetett a modern hazai közvélemény-kutatás és statisztika egyik úttörőjének, a TÁRKI-nak a megalapításához.²³

A Társadalomtudományi Intézet jelentős helyet vívott ki magának a magyar tudománytörténetben – a publikációs korlátozások és a cenzúra ellenére is. Míg a Párttörténeti Intézet és a Politikai Főiskola elsősorban a kommunista állampárt hatalmi, ideológiai és propagandisztikus igényeit szolgálta ki, addig a Társadalomtudományi Intézet valóban előremutató, mai napig elismerésre méltó tudományos kutatások sorát folytatta le, hogy segíthesse a párt- és állami vezetőket a hazai valóság jobb megismerésében. Tudománytörténeti szempontból tehát kétségtelen, hogy a Társadalomtudományi Intézet volt az MSZMP KB tudományos intézményei közül a legértékesebb. Egyik sajátossága volt a több visszaemlékezésben is megjelenő interdiszciplináris jelleg,²⁴ mely sok kutatót segített hozzá kiváló tudományos teljesítményhez. Az interdiszciplinaritás azért is figyelemreméltó, mert a KB Társadalomtudományi Intézete fennállása alatt végig megőrizte heterogén jellegét annak ellenére, hogy a magyar

tudományos életet 1989 előtt egyáltalán nem jellemezte a szaktudományok határait túllépő kooperáció,²⁵ bár akadt erre néhány ellenpélda is a KB TTI mellett (pl. az 1980-as években folytatott *Társadalmi beilleszkedési zavarok komplex elemzése* nevű tárcaszintű főirány).²⁶ A „Társ. tud.” interdiszciplináris műhelyéből valódi szociológiai eredmények, értékes elemzések kerültek ki a jól összeválogatott, remekül képzett szakembergárda kezei közül. Nem egy írásukra a mai napig hivatkoznak a kutatók (ez a Pártfőiskola vagy a Párttörténeti Intézet „hivatalos marxizmussal” átítatott kiadványairól kevésbé mondható el). Rengeteg ma is aktív tudóst indított el pályáján, közülük többen a mai napig aktívan jelen vannak a tudományos életben. Ezeknek a kutatóknak az Intézet tapasztalatot, kibontakozási és publikációs lehetőséget, s nem utolsósorban nemzetközi kapcsolatokat adott. Sokan közülük úttörő szerepet játszottak egy új tudomány, a politológia megjelenésében és meggyökereztetésében – a rendszerváltás után is (Hüvely István a debreceni, Pokol Béla a szegedi tudományegyetemen lett a politológia tanszékvezető tanára).²⁷

A Társadalomtudományi Intézet azért is érdemes lehet a kutatók figyelmére, mert ez volt az egyetlen olyan pártintézmény a szocialista Magyarországon, amely tökéletesen beleilleszkedett a Kádár-kori reformműhelyek sorába. Sőt meggyőződésem, hogy az Intézet volt az egyik legfontosabb, legelismertebb reform kutatóhely, kiváló infrastruktúrális adottságainak (jó fizetés, korszerű nemzetközi szakirodalommal bőségesen ellátott könyvtár, nyugati kapcsolatépítési lehetőségek stb.) és szellemi szabadságának (szamizdat olvasási lehetőség, intézeten belüli szabad vitaszellem jelenléte, pártintézmény révén minimális hatósági kontroll stb.)

²² Szoboszlai György: Politikai tagoltság 1990 – a választások tükrében. *Társadalmi Szemle*, 1990/8–9, [18–31.] 19–20.

²³ A szerző interjúja Szelényi Ivánnal, 2015.06.23. (A szerző tulajdonában), továbbá Pünköszt *i. m.* 2005, 236.; Szelényi Iván: Nostalgikus jegyzetek a hatvanas évekről. *Mozgó Világ*, 2015/1, [80–97.] 96.

²⁴ Marelyn Kiss József: Volt egyszer egy intézet. Beszélgetés Gombár Csabával. 2000, 2012/10, [3–14.] 4.; Schmidt Péter: *A politikai átalakulás sodrában*. Budapest, Századvég, 2008, 52.

²⁵ Lásd ehhez: Sárközy Tamás: *Egy gazdasági szervezeti reform sodrában*. Az 1984–85-ös szervezeti változáshoz. Budapest, Magvető, 1986, 154.

²⁶ Kovai Melinda: Pataki Ferenc kutatási gyűjteménye. *Socio.hu*, 2016/1, 141–146.

²⁷ Szalay György: Politológusok fóruma. *Népszabadság*, 1992.06.10., 21.

köszönhetően. Ez az intézmény azért is vált megkerülhetetlenné a hazai ellenzékiek, értelmiségiek számára, mert a szociológia a hetvenes évektől (többek között a „konzervatív félfordulat” miatt is) sokat veszített korábbi népszerűségéből, kritikai attitűdjét a nyolcvanas évekre átvette a közgazdaságtan és a politológia. A magyar ellenzéki diskurzust az 1980-as évtizedben ez a két tudomány határozta meg (illetve részben a jogászok fogalmai),²⁸ s a KB TTI mint interdiszciplináris kutatóhely, a politikatudomány fontos bázisaként ezért is válhatott a rendszerváltás egyik szellemi előkészítőjévé.

Az MSZMP KB intézményeinek megszűnése

Az egypárti diktatúra bomlása alatt az MSZMP KB intézményeinek sorsa is bizonytalanra vált. 1989-ben a Társadalomtudományi Intézet és a Politikai Főiskola között „bizonyos koordinációs feladatok ellátására” közös tanács jött létre, amelynek a Párttörténeti Intézet képviselői is tagjai voltak. 1989 nyarán szóba került a három intézmény összevonásának lehetősége is, ami mellett főleg Andics Jenő, a KB APO osztályvezetője és Berecz János kardoskodott. Mások (például Bayer József és Szentés Tamás) komoly érveket hoztak fel az egyesítés ellen,²⁹ s a pártközpont egy része is őket támogatta. A KB Társadalompolitikai Osztály 1989. júliusi javaslata úgy érvelt, hogy „...a Társadalomtudományi Intézet ma az egyetlen az országban, amely egész konstrukciója szerint interdiszciplináris, komplex, elméleti és gyakorlati kutatások végzésére szolgál és saját munkatársain kívül a szellemi élet számos szakemberének bekapcsolásával

végzi feladatát. [...] Az összevonás veszélyeztetné a TTI eddigi funkcióinak teljesítését és előidézheti a meglévő szellemi kapacitás leépülését. Az összevonás következtében a legértékesebb teljesítményt nyújtó 10–15 kutató eltávozása várható.”³⁰ Az MSZMP Elnöksége úgy vélte, hogy a pártnak a jövőben is szüksége lesz egy elméleti-politikai intézetre, ezért nem került szóba a KB TTI felszámolása. A párt vezetői azt tervezték, hogy a részben módosított profilú intézet 1990. január elsejével kezd majd el működni a Politikai Főiskola Ajtósi Dürer sori épületkomplexumában. A régi-új kutatóállomást nem a három intézmény „mechanikus összeolvasztása útján” kívánták létrehozni, hanem valahogyan integrálni akarták a közös értékeiket. A feladat megoldására bizottságot állítottak fel Berecz János vezetésével.³¹ Sok eredményre nem juthattak, hiszen 1989. szeptember 28-án az Elnökség levette a kérdést napirendjéről, mondván, hogy a három pártintézmény sorsáról majd az októberi kongresszus után felálló új vezetés fog dönteni.³²

Az MSZMP-ből MSZP-vé alakuló pártnak azonban kisebb gondja is nagyobb volt annál 1989 őszén, hogy a Társadalomtudományi Intézettel foglalkozzon. Aczél György 1989. októberben nyugdíjba vonult, a TTI vezetői pedig Kovách Imre visszaemlékezése szerint szinte egyik napról a másikra eltűntek. A bizonytalan intézményi környezetben megindult a harc a Benczúr utcai épületért, amit többek között a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület is szívesen birtokba vett volna.³³ Szóba került, hogy a Magyar Szocialista Párt háttérintézete, egyfajta

²⁸ Bozóki András: Akácós út. Az MSZP demokrácia-felfogása és politikája. In: *Útkeresések. A magyar szociáldemokrácia tegnap és ma.* Szerk. Feitl István, Földes György, Hubai László. Budapest, Napvilág, 2004. [98–141] 101.; Szelényi Iván: Láttelek – némi távolságból. *Magyar Tudomány*, 1992/5, [579–583.] 580.

²⁹ A szerző interjúja Bayer Józseffel, 2017.11.23. (A szerző tulajdonában)

³⁰ MNL OL M-KS 288. f. 59. cs. 1. ő. e. (1989. július 3.) *Javaslat a Politikai Bizottságnak. A Politikai Főiskola, a Társadalomtudományi Intézet és a Párttörténeti Intézet közötti kapcsolatra* (1989. június 19.), 25.

³¹ MNL OL M-KS 288. f. 59. cs. 3. ő. e. (1989. július 17.) *Jegyzőkönyv az Elnökség 1989. július 17-én megtartott üléséről*, 8–9.

³² MNL OL M-KS 288. f. 59. cs. 11. ő. e. (1989. szeptember 28.) *Jegyzőkönyv az Elnökség 1989. szeptember 28-án megtartott üléséről*, 6.

³³ Solt Ottília: Iskolaalapítók esete az állami vagyonnal. *Beszélő*, 1990.02.24. [29–30.] 30.

politikai elemző műhelye legyen az átalakuló Társadalomtudományi Intézet, de ezt többen élesen ellenezték.³⁴ Az MSZP elnöksége végül 1989 novemberében úgy döntött, hogy az Intézet a Politikai Főiskolával együtt kerüljön állami kezelésbe.³⁵ 1989 decemberének elején a Minisztertanács úgy foglalt állást, hogy mivel „a Társadalomtudományi Intézet össztársadalmi szempontok miatt az ország fontos intézménye, ezért átmene- tileg egy évig a költségvetésből támogatja és a Magyar Tudományos Akadémia felügyelete alá helyezi az intézményt”. Tekintve, hogy ez sem volt végleges megoldás, a helyzet rendezésére néhány intézeti kutató (többek között Balogh István) tárgyalásokat kezdett az MTA-val, aminek eredményeként 1991-ben megszületett a megegyezés. Az akadémiai intézményrendszerbe olvasztották a TTI romjait, amelyekből megalakult az MTA Politikai Tudományok Intézete. Ez 1999. decemberig maradt a Benczúr utcában (az épület nem volt az MTA tulajdonában, de használati joga volt rá), „társbérletben” néhány másik szervezettel (például a Gallup elődjével vagy a *Századvég* szerkesztőségével), majd felköltözött a Várba (a Benczúr utcai épületben ma az MTA Nyelvtudományi Intézete működik). Ahogyan az átalakított intézet neve is mutatja, az addig is művelt politológiai kutatások váltak a rendszerváltás után dominánssá.³⁶

A Párttörténeti Intézet jogutódja a Politikatörténeti Intézet lett, amely megmaradt erős baloldali orientációjú, jelenkori kutatásokkal foglalkozó tudományos műhelynek – immáron nem a pártállam, hanem az MSZP-közi Politikatörténeti Alapítvány intézményeként. Ami a Politikai Főiskolát illeti, a professzionalizáció irányába tett újabb lépés volt, amikor 1989-ben a Főiskolán létrehozták a Társadalomtudományi Intézetben dolgozó Böhm Antal vezetésével a rövid életű DOXAPOL Véleménykutató Intézetet, amelynek az volt a feladata, hogy feltárja az MSZMP tagságának politikai arculatát.³⁷ A rendszerváltás azonban kérelhetetlenül elsodorta a pártállam egyik tipikus intézményét. Az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1989. május 16-i ülésén úgy döntött, hogy az állami diplomát adó képzés fokozatos megszüntetését kell előirányozni, és a Főiskolát át kell alakítani a párt Politikai Intézetévé, esetleg a Párttörténeti és a Társadalomtudományi Intézet integrálásával (ez nem valósult meg).³⁸ 1989 szeptemberében még elindulhatott a tanév, de a következő évben már megszűnt a Politikai Főiskola, a politológus képzés pedig teljes egészében állami irányítás alá került.³⁹ Az Ajtósi Dürer sori épületeket, a kollégiummal együtt évekre az ELTE vehette birtokba.⁴⁰

(A tanulmány a Mika Sándor Egyesület 2019. április 11-i Salamander konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett változata.)

³⁴ A szerző interjúja Bayer Józseffel, 2017.11.23. (A szerző tulajdonában.)

³⁵ Cs. A.: Az MSZP szorosabb kapcsolatot akar a megújuló szakszervezetekkel. Megértik az MDF bojkottfelhívását. *Népszava*, 1989.11.16., 5.

³⁶ Balogh István: *Magyar Tudományos Akadémia Politikai Tudományok Intézete*. Budapest, MTA, 2000, 3–4.; A szerző interjúja Bayer Józseffel, 2017.11.23. és Kovács Imrével, 2015.04.21. (Mindkettő a szerző tulajdonában); Kéri László: Mozaikképek. In: *Iskola – Társadalom – Politika. Gazsó Ferenc tiszteletére, nyolcvanadik születésnapjára*. Szerk. Bihari Mihály, Laki László, Stumpf István, Szabó Andrea. Budapest, AduPrint, 2012, [11–23.] 20.; Kormányjavaslat a társadalombiztosításról. Ülést tartott a Minisztertanács. *Népszava*, 1989.12.04., 1.

³⁷ Baranyai Mária: Pártiskolától politikai intézetig. Beszélgetés dr. Kemény Lászlóval, a Politikai Főiskola általános rektorhelyettesével. *Népszava*, 1989.06.23., 4.

³⁸ MNL OL M-KS 288. f. 59. cs. 1. ő. e. *Javaslat a Politikai Bizottságnak. A Politikai Főiskola, a Társadalomtudományi Intézet és a Párttörténeti Intézet közötti kapcsolatra* (1989. június 19.), 22.

³⁹ Baranyai i. m. 1989, 4.

⁴⁰ Borsodi Csaba: Az egyetem a 20. század második felében, 1945–2002. In: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története, 1635–2002*. Szerk. Szögi László. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2003, [305–382.] 376.

Kávássy János Előd

Won't Back Down¹

Adalékok és gondolatok George Bush amerikai elnök 1989. júliusi budapesti látogatásához harminc év távlatából

ÚJ ADMINISZTRÁCIÓ, ÚJ KÜLPOLITIKA

„40 évig Lengyelország és Magyarország el kellett viselje azt, amit az egyetlen alternatíva dilemmájának nevezünk: egyetlen politikai párt, egyetlen nemzeti érdek, egy társadalmi és gazdasági modell – röviden egy jövő, melyet egy idegen ideológia irt elő. De valójában ez a jövő nem jelentett jövőt. Mert az egyén felé tagadta a választást, a társadalom felé a pluralizmust, s a nemzetek felé az önrendelkezést. S mégis Lengyelországban és Magyarországon egy bátor ember nem esne kétségbe. Ott, mint másutt, a szabadság lángja nem hunyna ki. S tíz napja láttam, ahogy a zuhogó

esőben ezrek bátran nyilvánították ki szabadságszeretetüket. Hangosan ünnepelték a szabad gyülekezési jogot, a szabad sajtót és véleménynyilvánítást, s a szabad vallásgyakorlást, megtöltve egy teret Budapesten, melyet egy szabadságharcosról neveztek el, aki hitt a demokráciában, mely a magyar embereket a világ többi nemzetéhez kapcsolta. Kossuth Lajos 1851-ben érkezett Amerikába, miután a Magyarország függetlenségért folytatott küzdelem időlegesen elbukott. [...] Ezen nemzetek tudják, ahogyan mi is tudjuk, hogy az ár a politikai és gazdasági változás felé folyik. Mert világszerte azt látjuk, hogy a demokrácia piacokat és határokat nyit meg, felszabadítva a szíveket, felszabadítva az elméket. S így Kelet- és Közép-Európa nemzeteinek is, melyek nemzeti örökségük visszaszerzéséért küzdenek, azt mondjuk: Amerika mellettetek áll.”²

George H. W. Bush a Rab Nemzetek Hete alkalmából, 1989. július 21-én elmondott beszéde szervesen illeszkedett az év tava- szán meghirdetett, új amerikai külpoli- tikai megközelítés és koncepció retorikai ívébe. Az elnök nyílt és egyértelmű állás- foglalásában dedikált helye és szerepe volt Bush 1989. nyári varsói, gdański és budapesti látogatásának, találkozóinak, tapasztalatainak. Harminc esztendővel az események után érdemes felidéznünk Bush elnök 1989. július 11–13-i korszakos látogatását Budapesten; felidézni és újra megvizsgálni a magyar–amerikai kapcsolatokban azóta is páratlan jelentőségű elnöki vizit tényeit és tanulságait, annak hatását a magyar belpolitika erőterére.

¹ E sorok írója George Bush budapesti látogatása idején alig 16 esztendő volt, és generációjával együtt az amerikai zenecsatorna, az MTV slágereit nézte-hallgatta-dúdolta úton-útfélen. Az 1989. év összesítésében Tom Petty *Won't Back Down* (*Nem fogok meghátrálni*) című slágere az ötödik legtöbbet játszott dal volt. A címben az utalás erre a szakaszra vonatkozik: „Állíthatsz a Pokol kapujába / De én nem fogok meghátrálni / Nem, én tartom a helyem / Nem lehet visszafordítani” <https://www.azlyrics.com/lyrics/tompettyandthe-heartbreakers/iwontbackdown.html> (Utolsó letöltés: 2019.04.20.)

² George Bush: Remarks at a Ceremony Commemorating Captive Nations Week, 1989.07.21. <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-ceremony-commemorating-captive-nations-week-0> (Utolsó letöltés: 2019.04.20.)

Az Egyesült Államok 41. elnökének lengyelországi és magyarországi látogatását, pontosabban azok globális és regionális környezetét tekintve meghatározó volt az, ahogy a Bush CIA-s kollégájából barátjává, majd barátjából nemzetbiztonsági tanácsadóává lett Brent Scowcroft a reagani *peace through strength* („erővel a békéhez”) által kialakított új szuperhatalmi játék- és erőterre tekintett. A tábornok életéről szóló könyv szerint: „Scowcroft kritikusan viszonyult Reagannak a Szovjetunióval szembeni politikájához. Úgy vélte, hogy a korábbi adminisztrációnak nem volt világos politikája, és mindössze reagált az eseményekre, az utolsó éveiben minden erőfeszítést a fegyverzetcsökkentésre fordította, és azt állította, hogy vége van a hidegháborúnak. [...] Scowcroft a kapcsolatokban megpróbálta a hangsúlyt a Szovjetunióval folytatott fegyverzet-ellenőrzési megbeszélésekről a vasfüggöny mögötti fejleményekre helyezni. Azt akarta, hogy az Egyesült Államok aktívan vegyen részt a Kelet-Európában zajló változásokban, hogy alakítsa az események menetét, és segítsen abban, hogy Európa második világháború utáni megosztottsága megszűnjön. Gorbacsov kaput és nagy lehetőséget nyitott, de még sokat kellett tenni a politikai térkép gyökeres átalakításaért. Bush és Scowcroft volt az a két politikus, akik kiötlötték azt a politikát, amely békés kimenetelhez vezérelte ezeket a figyelemre méltó változásokat.”³ Magyarán, minden más későbbi – tudatosan torzított és szubjektív – narratívával ellentétben, melyekbe a kelet-európai regionális *regime change* megélt valósága már tapasztalatként épült be, az általunk megidézett időszakban Washington még partnerként, s nem legyőzött ellenfélként tekintett Moszkvára, a változásokban pedig – lokális hangsúlyokkal – a fokozatosság elve volt a meghatározó.

George Bush már 1989. február 15-én gyakorlatilag az Egyesült Államok teljes hidegháborús kapcsolatrendszerének felülvizsgálatát irányozta

elő a Nemzetbiztonsági Tanácsban. Az e korszakban NSR-nek, National Security Review-nak („Nemzetbiztonsági Áttekintésnek”) nevezett direktívákból, az NSR-3 az amerikai-szovjet kapcsolatok újragondolását, az NSR-4 Washington érvényben lévő Kelet-Európa politikájának felülvizsgálatát, míg az NSR-5 Amerika nyugat-európai kapcsolatainak újraértékelését rendelte el. Ezen munkát, mindhárom esetben, 1989. március 15-ig kellett elvégezni, rövidtávon három-öt, hosszabb távon tíz évre tervezve. Ezen (részben) új paradigmának azután hamarosan a való világba való bevetés tesztjét kellett kiállnia. „Scowcroft egyetértett azzal, hogy az Egyesült Államoknak meg kell változtatnia a politikáját, és bátorítania kell azokat az embereket, akik megpróbálják liberalizálni az országuk politikai struktúráit. Ez azt jelentette, hogy Románia immár nem a legtöbb, hanem a legkevesebb támogatást kapta, míg Lengyelország és Magyarország az élére került azoknak a kelet-európai nemzeteknek, amelyeket az Egyesült Államok támogatott.”⁴ Sietve tenném hozzá, utóbbiban 1989-ben semmi új nem volt. A keleti blokk országai közötti amerikai differenciálásban már Reagan második adminisztrációja idején ez volt a sorrend. A Bush-kormányzat abban hozott változást, hogy Varsó ismét „visszaelőzte” Budapestet, s Lengyelország az amerikai lengyel kisebbség szavazatai, a Lengyel Amerikai Kongresszus (*Polish American Congress*) lobbija, a Szolidaritás milliós tömegbázisa, illetve az ország mérete és geopolitikai elhelyezkedése okán visszatért hagyományosnak mondható regionális elsőségéhez az amerikai külpolitikai gondolkodásban.

George Bush magyarországi látogatását az amerikai elnök 1989. július 9–11-i lengyelországi útja, illetve az 1989. július 14–16-i párizsi G7-csúcs közé időzítették, s diplomáciailag az 1988. júniusi amerikai Grósz-út (Ronald Reagan és Grósz Károly találkozója a magyar-amerikai kapcsolatok legfelsőbb szintre emelését jelentette) viszonzásának és folyamánának

³ David F. Schmitz: *Brent Scowcroft. Amerika a nemzetközi arénában Vietnám után.* Budapest, Antall József Tudásközpont, 2018, 179–180.

⁴ Uo. 186.

tekinthető.⁵ Bush kelet-európai útja a korábbi amerikai első emberek térségbeli látogatásával szemben immár nem lokális, hanem regionális jelentőséggel és globális üzenettel bírt, aktivizálva és kiterjesztve az USA befolyását Európa keleti felében. A legkorábbi fogódzó, amely konkrét előzményként Bush kelet-európai útjához köthető – s mely egyben az általam vázolt politikai-retorikai ív kezdete is volt egyben – az elnök 1989. április 17-én, a michigani Hamtramckben elmondott beszéde. A Detroittal szomszédos kisváros amerikai lengyel közössége előtt az elnök a Szolidaritás legalizálásának napján elmondott beszédében Kelet-Európáról és Európáról is szólt, ám a régió és a kontinens jövőjét elemezve Lengyelország mellett csak Magyarországot emelte ki.⁶ Ezzel vált egyértelművé, hogy a Reagan-adminisztrációk után a Bush-kormányzat fókusza is Kelet-Európán van, a megelőző nyolc évhez hasonló preferenciákkal, készen az új globális helyzetből fakadó regionális kihívások megválaszolására. Bush lengyel és magyar útját közvetlenül először 1989 májusának elején vetették fel,⁷ de magyar–amerikai vonalon az valójában már az év legelejétől napirenden volt. Legelőször 1989. január 3-án Tom Lantos jelezte magyar tárgyalópartnereinek, hogy „a Kongresszus Emberi Jogi Bizottsága tagjai körében aláírásgyűjtést fog

kezdemenyezni, és javasolni fogják, hogy Bush elnök a fenti megfontolás alapján tűzze napirendre magyarországi látogatását”⁸. Ennek tudatában a Lantos vezette kongresszusi delegációt 1989. január 16-án, a legmagasabb szinten fogadó Grósz Károly és Németh Miklós magyar tárgyalási témajavaslatába beépítették George Bush meghívását.⁹ Ennek megtörténtét egy, a Lantos-féle delegáció tárgyalásait összegző, későbbi jelentés rögzítette: „Grósz és Németh elvtársak megerősítették George Bush amerikai elnök magyarországi látogatásra szóló meghívását.”¹⁰

Hamarosan aztán Bush elnök közvetlen, személyes meghívására is alkalom nyílt. 1989. február 1-jén George és Barbara Bush rövid közös fotózásra fogadta a Washingtonba akkreditált nagyköveteket, köztük Házi Vencelt is, aki e néhány percre korlátozott alkalmat ragadta meg, hogy felelevenítse Bush 1988-as meghívását. Bush elnök válaszában jelezte, hogy a magyar meghívást „nyilvántartja, hogy alkalmas időben annak eleget tegyen”, majd felesége hozzátette: „feltétlen el fognak látogatni Budapestre, mert 1983-ban ott nagyon jó benyomást szereztek”.¹¹ Ezután, 1989. március 31-én a KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságának ülésén maga Grósz javasolta Bush elnök 1989. májusi, magyarországi fogadását.¹² „Számolunk Bush

⁵ Dr. Házi Vencel, washingtoni magyar nagykövet 1989. május 15-i, Horn Gyula külügyminiszter számára készített 17 oldalas, a magyar–amerikai kapcsolatokat részletező összefoglalójában az szerepel, hogy Grósz 1988. nyári amerikai látogatása „tartalmilag és formailag is kínálkozó lehetőséget teremtett a megfelelő viszonzásra”. MNL OL 4–13 002245/10. Kovács László szerint Grósz útján valójában mind az akkori demokrata elnökjelöltet, Michael Dukakist, mind az akkor még csak republikánus elnökjelölt Busht meghívták Magyarországra – természetesen választási győzelmük esetére. (A szerző interjúja Kovács Lászlóval. 2014.01.28. Az interjú a szerző birtokában.)

⁶ George Bush: Remarks to Citizens in Hamtramck, Michigan, 1989.04.17. <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-citizens-hamtramck-michigan> (Utolsó letöltés: 2019.04.20.)

⁷ MNLOL 4–13 002245/3. és MNLOL 4–13 001923. <http://www.osaarchivum.org/greenfield/repository/osa:f7f1430e-90db-49ea-b47f-537a2a5ab775> (Utolsó letöltés: 2019.04.20.)

⁸ Tom Lantos jelzése magyar partnereinek, 1989. január 3-án. MNL OL 4–134 00158.

⁹ „Örömmel üdvözlőnk hazánkban George Bush elnököt.” (Grósz Károly számára készített, 1989. január 12-i magyar tématervbén.) MNL OL 4–134 00158/1. „George Bush elnöknek érvényes meghívása van, örömmel üdvözlőnk őt ismét Magyarországon.” (Németh Miklósnak készített, 1989. január 12-i magyar tématervbén.) MNL OL 4–134 00158/2.

¹⁰ MNL OL 4–134 00158/6.

¹¹ MNLOL 4–146 00821. Az 1983-as Bush látogatásról bővebben: Kávássy János: Ideológiák határán. George Bush 1983. szeptemberi budapesti látogatásának és bécsi beszédének tanulságai a Kádár-rendszer jóléti metamorfózisának szempontjából”. In: *A diktatúra évtizedei. Tanulmányok, esszék, előadások*. Szerk. Horváth Miklós. Piliscsaba, PPKE-BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 2013.

¹² Külön köszönet Riba Andrásnak, hogy Grósz Károly megszólalásaira felhívta a figyelmet. MNL OL 288. f. 62. cs./3. ő. e.

elnök magyarországi látogatásával, és napirenden szerepel külügyminisztereink hivatalos találkozója” – olvasható egy később, 1989. április 12-én kelt külügyi anyagban, amely Szűrös Mátyás és Steny Hoyer vezette, amerikai képviselőházi küldöttség megbeszéléseit készítette elő.

Végül, visszatérve a már említett hamtramcki beszéd teremtette új helyzethez, 1989. május 4-én a washingtoni magyar nagykövet, Dr. Házi Vencel egy munkatársa kíséretében találkozott Lawrence Eagleburger külügyminiszter-helyetttel és a State Department magyar referensével, Shultze-cal. E nyolcszemkötti megbeszélésen vetették fel Bush kelet-európai útját, jelezve, hogy (az akkori) amerikai elképzelések szerint az elnök 1989. július 11-13. között 24-24 órás látogatást kívánt tenni Lengyelországon és Magyarországon. Miközben Lengyelországban Varsó mellett Gdańsk merült fel, az SD ekkor – igaz, végleges sorrend nélkül – Budapestet javasolta a látogatások első helyszíné-ként. A nemzetközi diplomácia normális menetét tekintve rendhagyóan gyors egyeztetés–meg egyezés–megvalósítás folyamatában Washington motiváci-óját a Kelet-Európában zajló demokra-tizálódás és pluralizálódás patronálása, illetve a térségbeli események menetére gyakorolt amerikai befolyás megerősítése jelentette. Magyar részről ugyanekkor a látogatás politikai presztízsértéke,¹³ az Egyesült Államok multilaterális szinten,

a nemzetközi szervezetekben megjelenő támogatásának megerősítése, illetve az USA-val való bilaterális gazdasági kapcsola-tokban és együttműködésben rejlő lehetőségek jobb kiaknázása volt a hajtóerő.

A KÁDÁRI MAGYAR MODELL VÁLSÁGA ÉS A MAGYAR „KÍVÁNSÁGLISTA”

A budapesti elnöki látogatás érdemi részét 1989. május 15-ével kezdték szervezni, miután május 8-án a washingtoni nagy-követségen keresztül Tom Lantos kérte a magyar külügyi vezetést, hogy adjanak szempontokat a majdani Bush–Grósz találkozóhoz.¹⁴ Lantos részben személyes érdeként tálalta, hogy Eagleburgerrel, illetve Brent Scowcrofttal (és másokkal) meggyőzték az elnököt, hogy látogasson el Magyarországra.¹⁵ Lantos egyben azt is jelezte, hogy a lentebb kifejtett MFN (*Most Favoured Nation*, legnagyobb kedvez-mény elve) és az OPIC (*Overseas Private Investment Corporation*)¹⁶ kérdését illetően Magyarország már biztató tárgyalási pozíciókkal bír.¹⁷ Nagyjából a fentiekkel

¹⁴ MNL OL 4–1 4979–2.

¹⁵ MNL OL 4–13 002245/6.

¹⁶ Lengyelország feltétel nélküli MFN-státuszát Reagan elnök 1982. november 1-én vonta vissza, és 1987. február 27-én – rendszeres időnkénti felülvizsgálattal és megújítással – állította vissza. Az 1969 óta létező OPIC beruházásbiztosító társaságnak Kína és Jugoszlávia már tagja volt – az OPIC működésének Magyarországra és Lengyelországra való kiterjesztését 1988 márciusában Tom Lantos kezdeményezte. A képviselőház külügyi bizottsága ugyan 22:3 arányban megszavazta ezt (ugyanekkor törölve Románia tagságát), a törvényhozás alsó háza végül 237:115 arányban elutasította a javaslatot (1988 májusában). Későbbi információk szerint – melyeket nagykövetségként Mark Palmer is megerősített – erre leginkább a felvétel (más szocialista országok felé) precedens értéke miatt, illetve Lengyelország kapcsolt felvétele okán került sor. Az OPIC végül 1989 októberétől működött/működik Magyarországon. MOL KÜM TÜK 4-50 001871–001871/4.

¹⁷ Egy, *Az Amerikai Magyar Szövetség emlékirata az amerikai kormány külpolitikájáról a Magyar Népköztársasággal szemben* című, három oldalas összefoglaló szerint az AMSZ üdvözölte Bush útját, s egyben a differenciálás fenntartását. „Mérsékelten derűlátóak” voltak a magyar reformokat, valamint azt illetően, hogy az MSZMP elfogadta a többpárti választásokat; szerintük a „Németh Miklós által

¹³ Grósz Károly 1989. május 8-án az MSZMP KB ülésén belpolitikai kontextusban említette meg Bush elnök várható látogatását. A párt és annak jövőbeni működését érintő, sürgető – még jóval a majdani választások előtt megvalósítandó – „pártszavazás” lehetséges időpontjáról polemizálva többek közt a következőket mondta: „Június 16-án Nagy Imre temetése van. Nem javaslom, hogy közvetlen utána történjen ilyen szavazás. Nem mentjük meg a pártot attól a hangulattól, nemzetközi sajtókampánytól, akárhogy zajlik le a temetés. Júliusban Bush elnök látogat Magyarországra. Meggyőződéseim szerint nagy jelentőségű lesz a látogatás. Egy olyan vezetéssel, amelyik bizonytalan, sokkal kevesebb eredmény csiszolható ki ebből a látogatásból, mint egy stabilabb vezetés esetében.” MNL OL 288. f. 4. 260–261. ö. e.

párhuzamosan, 1989. május 12-én Mark Palmer már át is adta Németh Miklósnak és Kovács Lászlónak a Bush-látogatás nagykövetségi – azaz saját, budapesti – tématervét.

Az OPIC és a GSP (általános kereskedelmi kedvezmény) kapcsán Palmer nyilvánvalóvá tette, hogy azok előfeltétele a közveszélyes munkakerülés tényállásának törlése a BTK-ból. (Utóbbira válaszul az Igazságügy Minisztérium 1989. május 16-án jelezte, hogy azt törölni fogják.)¹⁸ A külügy felé ekkor a következő javaslatok születtek: az MFN-státusz egyről öt évre való kiterjesztése; a Jackson–Vanik-kiegészítés¹⁹ (a szövegben: „a Kereskedelmi Törvény vonatkozó szakasza”) módosítása; a GATT 35. cikkelyének²⁰ módosítása (Magyarországgal kapcsolatban visszavonása) és annak

kiválóan vezetett kormány egyre nagyobb függetlenséget tanúsít a párttól”, például az erdélyi magyarok, vagy Bős-Nagymaros kérdésében. Ugyanakkor aggódtak a szerintük 200.000-es [valójában 60.000-es – KJE] munkásörtség megléte, valamint a magyar energiaszektor teljes szovjet relációjú kiszolgáltatottsága, illetve a magyar gazdaság általános állapota miatt. Szorgalmazták, hogy George Bush nyíltan támogassa a magyar reformkommunistákat (Nyers, Pozsgay, Németh, Szűrös); lépjen fel az MDF, illetve más pártok és alternatív csoportok mellett; s hogy szorgalmazza a magyarországi tőkebefektetéseket, valamint javasolja a magyar adósság és kamatainak enyhítését. Az Amerikai Magyar Szövetség ugyanakkor arra is világosan figyelmeztetett, hogy meglátásuk szerint mindez nem jelentett „megmáshíthatatlan” helyzetet, szerintük bármely Bush-csomagnak ezért a gazdaságot és a demokráciát egyszerre kell erősítenie. MNL OL 4–13 002245/9.

¹⁸ MNL OL 4–1 1968–2.

¹⁹ Az 1974-es kereskedelmi törvény 4. cikkelye, az ún. Jackson–Vanik-kiegészítés (melyet két demokrata politikus, Henry M. „Scoop” Jackson, washingtoni szenátor és Charles Vanik, ohioi kongresszusi képviselő által jegyzett) a kereskedelmi kedvezmények megadását nem-piacgazdaságú országok esetében a szabad kivándorlás engedélyezéséhez, mint alapvető emberi joghoz kötötte. Az eredetileg a Szovjetuniót, és annak kivándorlási politikáját célzó *amendment* végül a kommunista országokat általánosan szankcionáló eszközzé vált.

²⁰ Az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) 35. cikkelye kimondta, hogy a vámkedvezmények a szerződéshez csatlakozott felek esetében is felfüggeszthetőek.

rögzítése, hogy a lengyel MFN mintájára a magyar kedvezmény esetén is a GATT-tagság, és ne a kétoldalú megállapodások jelentsék az MFN-státusz biztosítékát; a magyar exportra a preferenciális vámok (Generalized System of Preferences – GSP) alkalmazása; a magyar OPIC-tagság jóváhagyása; a COCOM-korlátozások magyar irányú, precedens jellegű enyhítése;²¹ az USA vízumgyakorlatának – mely (legalábbis magyar megközelítésben) „sok tekintetben már anakronisztikus és a 20. század végén már megalázó” – könnyítése; a menedzsmentképzés segítése;²² az idegen nyelvi tanítás anyagi és technikai bázisának támogatása; amerikai közép-nagyságú vállalatok bevonása vegyesvállalatokba, legfőképpen az informatikai infrastruktúra fejlesztésébe; amerikai tőke bevonása a környezetvédelmi technika magyarországi fejlesztésébe. Bartha Ferenc, az MNB elnöke 1989. június 3-i javaslata a fentieket kiegészítve a következő volt: magyar részről próbálják elérni, hogy a hetek (G7) tanácskozásán Bush

²¹ Bár az 1989-es magyar érvelés szerint a COCOM-szigorításokra eredetileg a lengyel és afgán események miatt került sor, s azok „időközben rendeződtek”, a COCOM enyhítésére végül csak 1991 februárjában, tehát jóval az első szabad választások után került sor. Christopher G. Hankin: U.S. Export Control Policy Adapts to a Changing World, 1991.09.24. http://www.disam.dsca.mil/pubs/Vol%2014_2/Hankin.pdf (Utolsó letöltés: 2019. 04. 20.)

²² A térségben ekkor egyedülálló Budapesti Menedzszerképző Iskola működtetésére 1988 novemberében magyar–amerikai–olasz vegyesvállalat jött létre, melyben a Magyar Hitel Bank, a Gazdasági Kamara, a Szenzor Szervezési Vállalat, a Soros Alapítvány, a milánói kereskedelmi kamara, és a torinói San Paolo di Torino Bank voltak az alapítók, míg támogatói közt a Rockefeller Foundation is szerepelt. Az intézmény 1989-től Budafokon a volt Törley-villában működött; hallgatói a kétszer hat hónapos stúdium egyik felét Magyarországon, a másik felét Angliában folytatták, s ezért nem kevesebb, mint 600.000 forintot kellett fizetniük. Az intézmény végső megvalósulásában Soros György vált kulcsfigurává, Mark Palmer szerint az ő személyes nógatására adva pénzt az intézmény létrehívásához és működtetéséhez. <http://kereso.nava.hu/document/show/id/339954> (Utolsó letöltés: 2019. 04. 20.) MNL OL KÜM TÜK USA 4–7 003964 – 003964/4. és 4–70 00786 – 00786/3.

szorgalmazza Magyarország partneri elfogadását az Európai Beruházási Banknál; valamint hogy az elnök támogassa „a profitorientált, a magyar gazdasági struktúra javítását, és a reprivatizálást [! – KJE] szolgáló vegyesvállalatokat, a működő tőkeimport beruházások előmozdításához”.²³

E szerteágazó magyar kívánságlista – eltérően a korábbi évek sokszor meddő próbálkozásaitól – már távolról sem csak a budapesti vezetés vágyaiból táplálkozott. Mint Tom Lantos jelzéséből láttuk, az MFN több évre való megadása, elnyerése, illetve az OPIC tevékenységének Magyarországra való kiterjesztése lassan (végre) elérhető közelségbe került. Ez – az ekkor épp leginkább a Conrad-ügyből (másutt: Konrád-ügyből)²⁴ fakadó – sikertelen kísérletek – a COCOM-korlátozások enyhítése, valamint a nyugati parti (Los Angeles-i vagy San Franciscó-i) konzulátus washingtoni engedélyeztetése – ellenére is fontos előrelépést jelentett.²⁵ A magyar lehetőségek felmérésében ugyanekkor Bush hamtramcki beszéde is konkrét támpontokkal szolgált. Az USA referatúrán dolgozó Horváth Gábor 1989. április 20-án, alig három nappal annak elhangzása után készített összefoglalója szerint a Bush-beszéd hasznos fogódzókat adott az USA formálódó, új kelet-európai politikájához. Léven, hogy a beszéd (és a

program bejelentése) a Szolidaritás legalizálása után hangzott el, Horváth szerint annak üzenetjellege volt. Miközben Bush szavai a differenciálás továbbvitelét jelezték, nyitva maradt annak a kérdése, hogy kik lesznek ennek a kedvezményezettjei. Ugyanakkor világosan megfogalmazódott, hogy e program alapeleme „a feltételekhez nem kötött segélyek és támogatások elvetése a kelet-európai reformok segítése terén”.²⁶ A referatúra munkatársa arra is felhívta a figyelmet, hogy miközben maga Bush elnök is kiemelten szólt Magyarországról – Horváth szerint olyan országgént említve, mely „kísérletezik a politikai pluralizmust lehetővé tevő reformokkal” –, a State Department az elnök beszédét követő sajtókonferenciáján már részletesen szólt „a lengyel csomagterv egyes elemeinek hazánkra történő alkalmazásának lehetőségeiről”.²⁷ A magyar külpolitika tehát abban a korábban jobbra ismeretlen, kényelmes helyzetben volt, hogy céljait időről időre finomíthatta, újabb és részletesebb információk birtokában.

Ezen, a külügyi dokumentumokban azután többször és visszatérően ismételt tárgyalási fókuszpontokból kiemelkedik a Magyar Nemzeti Bank által 1989. május 25-én készített, négy melléklettel kiegészített összefoglaló. Az elemzés felhívja a figyelmet, hogy a Brady-javaslat²⁸

²³ Utóbbi kapcsán a Magyar Nemzeti Bank vezetője hiányolta, hogy magyar részről erre nem született konkrét javaslat. MNL OL KÜM TÜK USA 4–1 4949–8.

²⁴ Az 1974-től „Hóvirág”, majd „Havasi Gyopár” fedőnéven, az 1980-as években az NSZK-ban, amerikai támaszponton működő, 1988 augusztusában letartóztatott amerikai magyar főtörzsőrmester (egyben magyar kém) Clyde Lee Conrad és körének ügyéről, illetve botrányáról lásd: Spirk József: Bukott magyar kémek egy amerikai oktatói listán. *Index*, 2005.03.07. <http://index.hu/belfold/kemekusa0307> (Utolsó letöltés: 2019. 04. 20.)

²⁵ 1989. május 11-én a Bush-utat előkészítő amerikai bizottság két tagja, Dr. Robert Hutchings, az NSC európai ügyekért felelős igazgatója és James Swihart, az SD kelet-európai osztályának vezetője egyértelművé tették, hogy a *high tech* transzfer kérdése továbbra is zsákutcát jelent, mivel értékelésük szerint (nyilván a Conrad-ügyből kifolyólag) „a magyar hírszerzés az amerikai érdekekre nézve legellenségesebb tevékenységet folytató országok között szerepel”. MNL OL 4–13 002245/2.

²⁶ MNL OL 4–10 002049.

²⁷ Horváth arra is felhívta a figyelmet, hogy mindezek alapján a magyar országgyűlés „napirendjén szereplő javaslatok elfogadása adhat további lökést az amerikai döntéshozatal számára.” *Uo.*

²⁸ A Brady-javaslat Nicholas Brady amerikai pénzügyminiszter nevéhez fűződik, és eredendően az 1980-as években elharapódzó, latin-amerikai adósságválság orvoslására született 1989 márciusában. A Brady-javaslat értelmében az adósságterheket töredék, nagyjából 50%-os áron kötvényekre (ez lett az ún. *Brady bond*) váltották, melyhez a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank nyújtott garanciákat, így mentve meg a zsákutcába jutott kihelyezések pénzügyi, illetve politikai résztvevőit. A *Brady bond* kibocsájtásában végül kilenc latin-amerikai, két afrikai és két kelet-európai ország (Lengyelország és Bulgária) vett részt. Jeremy Main: *A Latin Debt Plan That Might Work. The Brady proposal Lays Out a Plausible Scheme for Solving the Monstrous Problem – but Only If The Debtor Countries Clean Up Their*

MARK PALMERRŐL – KÉT TÉTEL BEN

Palmer Lakiteleken

„Nagyon örülök, hogy az MDF sátorból állandó épületbe költözött. Még jobb lesz, amikor az MDF tagjai a magyar Parlamentbe költöznek be.

Azt hiszem, még ebben a teremben is nagyon kevesen vagyunk, akik hitték volna, hogy Lakitelek fogalom lesz nemcsak a magyar történelemben, hanem világszerte a demokrácia történetében. [...]

A legnagyobb boldogság számomra az volt, hogy amikor Bush elnök itt járt Magyarországon, bemutatthattam őt a mostani hősöknek. Ma önök közül sok a hős. Vannak, akik azt mondják, hogy az ellenzéknek nincsenek tehetséges emberei. Meg kell mondanom, én nem ezt tapasztalom. Ez az ország tele van tehetséges emberekkel. És mint ahogy Bush elnök mondta, nagyon derűlátóak vagyunk az önök jövőjét illetően. [...]

Úgy érezzük, hogy tanúi vagyunk egy nemzet újjászületésének. [...]

Nem vagyunk teljesen biztosak abban, hogy miképpen fog ez az átmenet megtörténni. Még mindig egy kicsit idegesek vagyunk, amikor az önöknek szállított csúcstechnológiáról esik szó. Még mindig nem vagyunk teljesen biztosak abban, hogy amikor Magyarországnak pénzt adunk, azt jól fogják elkölteni, de meg kell, hogy mondjam, önöket már a szívünkbe zártuk. [...]

Tény, hogy az önök pesszimizmusa legendás. Tudom, hogy önök úgy vélik, hogy általában a nagyhatalmak képviselői idejönnek, ígéreteket tesznek, aztán elmennek vissza, megfélemeznek az ígéreteikről, aztán jobb erről nem is beszélni. És az Isten a megmondhatója, hogy önöknek van is joguk erre az ítéletre.”

Mark Palmer beszéde Lakiteleken, 1989. szeptember 21. Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, MDF korai időszakának iratai, 1.24. Egyéb iratok, 60. doboz, 59. ő. e.

Magyarország mint pontosan fizető adós számára nem megfelelő. Javasolja, hogy a magyar vezetés kétoldalú tárgyalásokon hívja fel az amerikai felet a gazdasági reformok végrehajtását segítő magyar hitelkérelmek aktív támogatására.²⁹ Magyar részről szorgalmazták, hogy a Nemzetközi Valutaalap (International Monetary Fund – IMF) amerikai igazgatója, valamint vezérigazgató-helyettese támogassa a „magyar készenléti hitelkérelmek”

Messy Economies. That's a Big If. *Fortune Magazin*, 1989.04.24. http://archive.fortune.com/magazines/fortune/fortune_archive/1989/04/24/71889/index.htm (Utolsó letöltés: 2019. 04. 20.); Price Riots Erupt in Venezuela. *NY Times*, 1989.02.28. <http://www.nytimes.com/1989/02/28/world/price-riots-erupt-in-venezuela.html> (Utolsó letöltés: 2019. 04. 20.)

²⁹ MNL OL 4–1 4979–3.

elbírálását, s egyértelműsítették, hogy a pénzüpiacok felé pozitív üzenetet hordozna egy új IMF-megállapodás megkötése. Az ún. *Debt Swapok*³⁰ kapcsán az MNB jelentése leszögezi, hogy azok Magyarországnak nem jók, mert diszkontáruvá tennék az egyébként drágábban is értékesíthető vállalati részvényeket (pl. Tungsram).³¹ A jelentés készítői végül hangsúlyosan – már-már jövőbelátóan a későbbiekben rendkívül eltérő magyar és lengyel adósságkezelést tekintve³² – felhívták a

³⁰ A fennálló kötelezettség/adósság vagyontárgyakra való átváltása, leggyakrabban a hitelkötvények vállalati részvényekre történő cseréjével.

³¹ MNL OL 4–1 4979–3.

³² Lengyelország 1991-re mintegy 43,9 milliárd dollárnyi külföldi adósságot halmozott fel. Ebből 33 milliárd dollár volt államközi, és 10,9 milliárd kereskedelmi, banki kölcsön. Lengyelország e helyzetben

Palmer az Ó utcában

„Antall József hosszú, a közeljövő esélyeit is taglaló politikai bevezetője után Palmer elmondta, hogy most érkezett vissza kéthetes útjáról a Szovjetunióból és az USA-ból. [...]

Az USA-ban találkozott a Világbank embereivel: [a] jelenlegi kormányt hiteltelennek ítélik, velük hosszabb távú szerződést nem kötnek. Erősen aggasztja őket, valamint a pénzügyi köröket, hogy úgy érzik, még nem elég kialakult az MDF gazdasági programja, amit ismernek belőle, az a Harmadik út koncepciója: »Úgy érzik, hogy az MDF egyszerre két lovat akar meglovagolni, egyszerre akar szocializmust és kapitalizmust.« Bod Péter Ákos és Széles Gábor részletes és – úgy tűnt – Palmer számára is megnyugtató választ adtak a megfogalmazott kételyekre, Palmer megkapja a részletes gazdasági programot, melyből szinopszist készített vagy lefordítottat.

Palmer kifejezte aggodalmát, hogy az MDF az USA-ban antiszemita hírében áll. Véleménye szerint mindenképpen kellene tennünk valamit, ezt eloszlatandó: küldjünk ki egy prominens személyt előadóra, olyat, akit még véletlenül sem lehet antiszemitizmussal vádolni. Hangsúlyozta az amerikai zsidóság politikai jelentőségét. Antall József részletekbe menő, a hisztéria történelmi hátterét is érintő magyarázatot adott. Fasang Árpád érzelemtől fűtött hozzászólása az »apró lépések tényeivel« igazolta a fenti vádak hamisságát.

Úgy tűnt, Palmert teljes mértékig megnyugtatta a magyarázat, dokumentumokat, nyilatkozatokat kap, melyeket lefordítottat és maga is terjeszteni akar."

Lányi Dániel: Mark Palmer látogatása az Ó utcában, 1989. november 24. Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, MDF korai időszakának iratai, 1.24. Egyéb iratok, 60. doboz, 55. ő. e.

adóssága 80%-ának elengedéséért lobbizott a Párizsi Klubnál. Wałęsa kormánya maga mögött tudhatta Washington támogatását: az USA delegáció – különböző források szerint – a lengyel adósság 60, illetve 80%-nak elengedését szorgalmazta, szemben például a franciák 40%-os javaslatával. A végül kialakított 50%-os adósságelengedés így is az eddigi legnagyobb kedvezményt jelentette (összehasonlításként: nehéz sorsú afrikai országok 33%-os mérséklést tudtak elérni). Miközben amerikai elemzők és politikusok egyaránt a korábban példátlan mérvű adósságelengedés precedens értékétől tartottak (utalva Magyarországra, Csehszlovákia, Bolívia vagy épp a Fülöp-szigetek ekkor aktuális újratárgyalási igényeire), még a washingtoni pénzügyminisztérium részéről is egyértelművé tették, hogy az egyezséget „a barátság megvásárlásának zéró-összegű módszereként” tekintik. (Ezzel független pénzügyi szakértők is egyetértettek, igaz, utóbbiak a jelentős, amerikai lengyel többségű választókerületekre is utaltak). A magyar részről sokszor toposzként (és fentiekből láthatóan helytelenül) felhozott lengyel példa tehát Budapest számára járhatatlan utat jelentett: Magyarország a bankoknak, legfőképp japán befektetőknek tartozott, s nem bírt – az amerikai magyar kisebbség csekély szavazóereje okán – olyan belpolitikai jelentőséggel, mint Lengyelország. Steven Greenhouse: West Plans 50% Write-Off of Polish

figyelmet arra, hogy míg Lengyelország esetén az USA volt a legnagyobb hitelező (a jelentés ezen állítása vagy téves volt, vagy ide számították a nem államközi hiteleket is), addig Magyarország esetén Japán; ráadásul, mivel a magyar bankok nem rendelkeztek hitelfelvételi jogosítvánnyal, a bankadósság egyértelműen államadósságot jelentett.³³ A jelentéshez készült négy melléklet Magyarország pénzügyi helyzetét összegezte: a magyar–amerikai bankkapcsolatokat, az IMF-hez és külön az IBRD-hez, valamint a Nemzetközi Pénzügyi Társasághoz (International

Debt. *Ny Times*, 1991.03.15. <http://www.nytimes.com/1991/03/15/business/west-plans-50-write-off-of-polish-debt.html> (Utolsó letöltés: 2019. 04. 20.); Amy Kaslow: US Debt Write-Offs May Set Precedent. Several foreign debtors are expected to seek new aid. *Christian Science Monitor*, 1991.03.26. [http://www.csmonitor.com/1991/0326/26011.html/\(page\)/2US](http://www.csmonitor.com/1991/0326/26011.html/(page)/2US) (Utolsó letöltés: 2019. 04. 20.) Steven Greenhouse: Poland is Granted Large Cut in Debt. *Ny Times*, 1991.03.16. <http://www.nytimes.com/1991/03/16/business/poland-is-granted-large-cut-in-debt.html> (Utolsó letöltés: 2019. 04. 20.)

³³ MNL OL 4–1 4979–3.

Finance Corporation – IFC) fűződő kapcsolatokat.

Bár e mellékletek nem tartoznak szorosan a Bush-látogatás esemény- vagy politikatörténetéhez, gazdasági realitásukban alapvetően befolyásolták Budapest Washington-irányú külpolitikáját, s értékes bepillantást nyújtanak a Kádár-rendszer, valamint hazánk 1989-es gazdasági helyzetébe. A magyar–amerikai bankkapcsolatok elemzésében kiemelik, hogy az 1970-es évek közepétől nőtt meg az amerikai bankok érdeklődése Magyarország iránt, s az 1982-es „likviditási válságunk” során a Manufacturers Hanover Trust volt az a bank, mely a magyar pénzügyi túlélés „legkritikusabb és legnehezebb hitelét vezette”.³⁴ A jelentésből kiderül az is, hogy 1984-től amerikai részről csökkent az érdeklődés a magyarországi hitelkihelyezés iránt, s így japán, nyugatnémet, osztrák és finn bankok hiteleztek (leg)inkább a magyar állam számára. 1989 májusában az amerikai hitelek összege mindösszesen 329 millió dollár volt.³⁵

³⁴ Uo.

³⁵ Az MNB összefoglalója szerint az amerikai nagybankok közül csak a Citibank nyújtott jelentősebb hiteleket. A Nemzetközi Valutalappal fennálló, a Kádár-rendszer változatlan továbbélése szempontjából nélkülözhetetlen kapcsolat elemzésében Magyarország kvótáját, illetve a lehívott és lehívható készenléti hiteleket ismerhetjük meg. Az 1982-es csatlakozáskor a magyar kvóta 375 millió SDR (Special Drawing Rights, Különleges Lehívási Jogok – a lehetséges igény szabadon használható pénz-neme) volt. 1982. december 8-án Magyarország IMF készenléti hitele 475 millió SDR volt, a kvóta 126,7%-a, melyet 13 hónap alatt, 5 részletben vettek fel (a felét kedvezményes kb. 6%-os kamattal). 1984. január 13-án 425 millió SDR-nyi készenléti hitelt kaptunk, melyet 12 hónap alatt vettek fel, s melyre 1989-ig 723,8 millió SDR-t fizettünk vissza. Az IMF által biztosított pénzeszközökön túl Magyarország jelentős világbanki hitelezést is felhasznált: az IBRD 1982 nyara és 1989 tavasza között 17 kölcsönszerződésben összesen mintegy 1 milliárd 636,4 millió dollárt kölcsönzött Magyarországnak. 1989-ben további három, összesen 205 millió dollárnyi megállapodás várt aláírásra, illetve 250–300 millió dollárnyi, beruházási és szerkezetátalakítási hitel állt előkészítés alatt. Az MNB összefoglalójából

Jól látható, hogy az 1974 és 1978 között jelentősen eladósodott és a saját hiteltörlesztési képességeinek határára ért, 1982 elején majdnem fizetéseképtelenné váló³⁶ rendszer folyamatos és egyre bővülő hitelforrásokra szorult ahhoz, hogy az életszínvonal drasztikus visszaesését elkerülve³⁷ megőrizhesse passzív társadalmi támogatását. Egyértelmű az is, hogy az Amerikai Egyesült Államoknak e folyamatban nem bilaterális, hanem multilaterális szinten, a nemzetközi szervezetekben biztosított támogatásával volt lényegesebb szerepe. Igaz ez még akkor is, ha figyelembe vesszük a bilaterális kereskedelem alakulását, melyben Magyarország évek óta aktívummal bírt. Ezen direkt devizaaktívumok azonban eltörpültek Magyarország prognosztizált évi 3 milliárd dolláros hitel-igénye³⁸ mellett, melyek biztosításában – közvetett és közvetlen módon – kulcs-szerepe volt az IMF-nek és az IBRD-nek, melyekben, illetve melyekre Washington befolyása meghatározó volt.

George Bush várható budapesti tartózkodását végső formában 1989. május 22-én Mark Palmer konkretizálta Washingtonban, egy Dr. Házi Vencel washingtoni magyar nagykövet tiszteletére adott díszvacsorán. A korábbi tervtől eltérően Palmer itt már azt jelezte, hogy Bush elnök várhatóan két éjszakát

kiolvashatóan az első hét világbanki hitel megálapodáshoz a kereskedelmi bankok is adtak még mintegy 1,2 milliárd dollárt. Uo.

³⁶ Az arany- és devizatartalékok az év első három hónapjában 570 millió dollárra csökkentek, míg az 1982. évi adósságszolgálat önmagában kétmilliárd dollárra rúgott. Ezt a kétmilliárd dollárt Magyarország képtelen volt gazdaságában megtermelni, így az országnak további hitelekre lett volna szüksége. Magyarország éves hiteligénye – különböző források szerint – ekkor valahol 1,8–2,5 milliárd dollár körül mozgott. Földes György: *Az eladósodás politikatörténete, 1957–1986*. Budapest, Maecenas, 1995, 174.

³⁷ A magyar lakosság életszínvonala így is folyamatosan csökkent az 1980-as évek folyamán. A magyar állam eközben csak újabb közterhek kirovásával, emblematikusan az SZJA és az ÁFA 1988-as bevezetésével volt képes újabb bevételekhez jutni.

³⁸ Tárgyalási tematika és háttéranyagok Kovács László amerikai tárgyalásaihoz, 1989.11.07-ről. MNL OL 4–1 9815–3.

tölt majd Budapesten, 1989. július 11. késő délutánjától július 13. délelőtt-jéig.³⁹ Palmer ugyanitt, a magyar célkitűzésekre kitérve azt is világossá tette, hogy a Budapest részéről hosszú évek óta hangsúlyosan megjelenített, nyugati parti konzulátus (de minimálisan is diplomáciai mentességet élvező kirendeltség) kérdése Washington részéről továbbra is tárgytalan, csak a még William Verity kereskedelmi miniszter által, az 1988-as Grósz-látogatás alkalmával jóváhagyott kereskedelmi kirendeltséget engedélyezik. Közvetlen pénzügyi kérdéseket érintve Mark Palmer úgy vélte, hogy az USA kormányának EXIM Bankja által nyújtott hitelek – azok jelentős kamatterhe miatt – csak „konkrét vásárlási szándékunk esetén” érdemes igénybe venni.⁴⁰ Bush elnök budapesti tartózkodásának időtartamát, illetve a magyar elképzelések reális optimumát a budapesti amerikai nagykövet mellett a State Department illetékesei is pontosították. 1989. június 7-én ismét „Pataki elvtárs” látogatott el a washingtoni külügybe, ahol J. Swiheart főosztályvezetővel, M. Hornblow-val és J. Shultze magyar referenssel találkozott. A kelet-európai amerikai politika végrehajtói e találkozó alkalmával jelezték, hogy Mark Palmer korábban közreadott, 22 pontos javaslata a nagykövet önálló kezdeményezéseként saját elképzeléseit tükrözte – azt tehát nem egyeztették a State Departmenttel. Swiheart szerint Palmer listája leginkább egyfajta „étlapnak” volt tekintendő, melyről „szemezgetve” a főosztályvezető és munkatársai kiemelték, hogy Palmer 6. és 22. pontja kapcsán (ezek épp a fentebb említett nyugati parti konzulátus, illetve a *high tech* átadásának könnyítését fedték) „eredményt maga a látogatás [...] nem hozhat”.⁴¹ Javasolták a 17. és 21. – a NED és az új nagykövetség kiegészítő épületére vonatkozó – pontok elhagyását is. A későbbiek ismeretében érdekes, hogy miközben Palmernél az 5. pontban szereplő GSP kapcsán már ekkor jelezték, hogy „arról

gyakorlatilag kormányzati döntés van”, az 1. pontban szereplő MFN kapcsán az új magyar kivándorlási törvény további – az esetleg még fennálló korlátozásokat érintő – vizsgálatáról tájékoztattak. A három legfontosabb kérdéssel, az MFN-nel, a GSP-vel és az OPIC-kal kapcsolatos információk gyakorlatilag az utolsó pillanatig konkretizálódtak.⁴²

„MAGYARORSZÁG HAZATÉRŐBEN” – A PÁRT ÉS AZ ÁLLAM ÚJRAPOZÍCIONÁLÁSA

A mintegy 40 órás, történelmi jelentőségű látogatás eseménytörténetére áttérve, annak bemutatását a publikus köztudatban leginkább elevenen élő momentummal kezdjük. 1989. július 11. délutánján George Bush Budapesten, a Kossuth téren, esőben és szélben állva széttépte előre megírt beszédét. E rendhagyó, később mondhatni ikonikussá lett nyilvános eseményt Mark Palmer így idézte fel: „Bevallom őszintén, hogy mint az elnöki látogatás főszervezője amerikai oldalon, nagyon megijedtem, amikor kedden délután 15 perccel 5 óra után hatalmas vihar tört ki Budapest felett. [...] A tömeg, amely már vagy két órája várakozott, bőrig ázott, és Bush elnök személy szerint mondta nekem, hogy milyen szívmengető élmény volt a számára azt látni, hogy a tömeg mégsem tágitott, hogy ezek az emberek kijöttek az üdvözlésére, hallani akarták őt. És én személy szerint nagyon büszke voltam az

⁴² 1989. június 13-án Washingtonban Swieheart Patakinak, két nappal később, június 15-én, Budapesten Palmer Kovács Lászlónak erősítette meg, hogy a Bush-adminisztráció – Mark Palmer közlése szerint 1989. június 12-én maga az elnök – jóváhagyta a GSP-t Magyarország számára, de a budapesti amerikai nagyköveten keresztül kérték, hogy magyar részről azt Bush elnök budapesti bejelentéséig ne hozzák nyilvánosságra. Az OPIC Magyarországra való kiterjesztését a kormány támogatta, ám jelezték, hogy annak jóváhagyása kongresszusi hatáskörbe tartozik. Swiheart az óvatosságot hangsúlyozta „a felesleges illúziók elkerülése érdekében”, jelezve, hogy sem az USA, sem általában véve a nyugati kapitalista országok nem álltak készen „jelentős anyagi terhet jelentő” vállalatokra. MNL OL 4–13 002245/18; MNL OL 4–13 002245/16.

³⁹ MNL OL 4–13 002245/8.

⁴⁰ Palmer, Dr. Házi Vencel felvetésére, Magyarország adóssághelyzetének (későbbi) vizsgálatát is megígérte. Uo.

⁴¹ MNL OL 4–13 002245/15.

elnökre, mert úgy viselkedett, mint egy amerikai: spontán és őszintén. [...] Szívből sajnálom, hogy nem hallották [az elnök előre megírt beszédét – KJE], mert egy lelkesítő, érzelmektől átszőtt, elgondolkoztató beszéd lett volna. Az elnök maga írta. Tele volt utalásokkal Kossuth Lajosra, az amerikai-magyar kapcsolatokra az elmúlt évszázadban, ismételt utalás volt a beszédben a magyarok szabadságvágyára és arra, hogy ez mit jelentett nekünk, amerikaiaknak. Az elnök beszélt volna a Magyarország iránti tiszteletről, a magyar bevándorlók hozzájárulásáról az Egyesült Államok életének valamennyi területéhez a zenétől és Bartóktól kezdve az atomfizikáig és Teller Edéig. Ilyen lett volna a beszéd. Sajnáljuk, hogy nem hangzott el, de úgy gondolom, hogy amit az elnök mondani akart, azt elmondta a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen elhangzott beszédében. Aki hallotta a beszédet, azt hallotta, amit az Egyesült Államok elnöke Budapesten mondani akart.”⁴³

Palmer az események után alig pár nappal adott interjújából három dolog egyértelműsíthető: egyrészt a mostoha időjárás szülte, gesztusértékű szakítás a protokollal valóban elnöki spontaneitás volt; másrészt Bush által a Kossuth téren nyilvánosan elmondottak legfeljebb csak vázlatosan követték az eredeti beszéd fonalát; harmadrészt George Bush dedikáltan a magyar hallgatósághoz szóló üzenetét az 1989. július 12. délelőttjén a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen elmondott beszédében kell keresnünk. Bush elnök beszéde elején a helyszíntől indulva tért át a valaha ott tanító Nagy Imre személyére, és 1989. június 16-i újrateremtésére: „Az igazság kinyilvánulásának szemtanúi voltunk. [...] Az igazság ezen alapján, mely sziklánál szilárdabb, kezdték a magyarok új jövőjüket építeni. Egy generáció várt arra, hogy tisztelegessen Nagy Imre emléke előtt,

⁴³ Mark Palmer 1989. július 17-i visszaemlékezése Varsa István interjújában a VOA-n (Voice of America, Amerika Hangja), a rádió *Esti híradó*ában. <http://www.osaarchivum.org/files/documents/press-room/2013/palmer/mark-palmer.pdf> (Utolsó letöltés: 2019. 04. 20.)

emlékezzék majd rá generációk száza.”⁴⁴ Az elnök ezután a marxi eszmék kudarcaról, a szocializmus zsákutcába jutásáról beszélve értékelte a magyarországi átalakulás folyamatát: „Néhány történész úgy érvel, hogy a marxizmus egy emberi impulzusból emelkedett fel. De Karl Marx csak az emberi létezés egyetlen vonalát követte, nem látva az emberi létezés színes és változatos képének teljességét. Úgy tekintett az emberre, mint szerencsétlen lényre, aki képtelen saját sorsát alakítani. De az embert nem személytelen gazdasági erők irányítják. Nem egyszerű tárgya a történelem mechanikus erőinek. Az ember inkább képzelőerővel teli, alkotó. [...] A magyar emberek kreatív zsenije, mely sokáig el volt nyomva, most újra virágzik az önök iskoláiban, üzleteiben, templomaiban. S ez több, mint a szabadság múltó évszaka. Ez Magyarország, visszatérve normális, tradicionális értékrendjéhez. Ez Magyarország hazatérőben.”⁴⁵

A beszéd üzenete egyértelmű, a Bush által néhány héttel később *expressis verbis* kifejtett „Amerika mellettetek áll” tételmondat volt annak középpontjában. A magyar fél ugyanakkor a kétoldalú találkozókön saját üzeneteit igyekezett célba juttatni, az általuk várt átmeneti időszakra nagyban reflektáló, szofisztikált politikai balettet adva elő. A szovjet mintájú pártállami berendezkedésben az állam legfontosabb, s egyben legnagyobb hatalommal bíró vezetője a párt főtitkára volt, így az amerikai elnök útjának politikai csúcspontja evidensen a Bush-Grósz csúcstalálkozó kellett volna, hogy legyen, ám a Bush-vizit programjában épp az MSZMP politikai elitjének, a személyek és az általuk betöltött tisztségek (újra)pozicionálása, illetve az általuk

⁴⁴ George Bush: Remarks to Students and Faculty at Karl Marx University in Budapest, 1989.07.12. <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-students-and-faculty-karl-marx-university-budapest> (Utolsó letöltés: 2019. 04. 20.); Excerpts from Speech by Bush on Hungary. *NY Times*, 1989.07.13. <http://www.nytimes.com/1989/07/13/world/excerpts-from-speech-by-bush-on-hungary.html> (Utolsó letöltés: 2019. 04. 20.)

⁴⁵ Uo.

képviselt témakörök rendkívül tudatos diverzifikálása volt a legfeltűnőbb.⁴⁶ Miközben az 1980-as évek folyamán az amerikai–magyar kapcsolatokban Kádár mellett – legfelsőbb szinten – leginkább Lázár György, a Minisztertanács elnöke (kormányfő) jelent meg, addig az 1989-es nyári programban az Elnöki Tanács elnöke, a biokémikus akadémikus Straub F. Brúnó, illetve Nyers Rezső, az MSZMP frissen megválasztott elnöke⁴⁷ – előbbi inkább tisztsége, utóbbi inkább személye folytán – kapott formalitásában jelentős szerepet. (A Kossuth téren, az Országgyűlés épülete előtt⁴⁸ Straub F. Brúnó köszöntötte az Amerikai Egyesült Államok elnökét, majd két nappal később ő búcsúztatta Ferihegyen;⁴⁹ a George Bush

tiszteletére adott díszvacsorán pedig Nyers Rezső mondta a pohárköszöntőt.) E reprezentatív szimbolikával párhuzamosan fontos észrevennünk, hogy a korábbi évtizedekkel ellentétben – amikor a párt és az állam vezetése még a szándék szintjén sem vált el – 1989 nyarán a retorikai terek definiáltan elkülönítve jelentek meg. Az MSZMP főtitkáraként és elnökeként Grósz Károly és Nyers Rezső kifejezetten az MSZMP-ben, illetve annak vezetésében zajló politikai változásról beszéltek; az Országgyűlés elnökeként Szűrös Mátyás a magyar törvényhozás funkcionális újjáélesztéséről, szerepének megváltozásáról volt hivatott tájékoztatást adni; a magyar–amerikai viszonyt érintő ügyeket Németh Miklós miniszterelnök közvetítette, tárgyalta, míg az ET elnökeként Straub F. Brúnó – a személyéből fakadó hangsúlytalanság miatt is – leginkább az államközi reprezentációban jelent meg.

A rendszerváltoztatáshoz – s még nem a majd innentől beinduló valódi *regime change*-hez – tudatosan és aktív résztvevőként közeledő MSZMP vezetését képviselő Grósz és Nyers a Magyarországon zajló változások eredőinek, premisszáinak, aktualitásainak s lehetséges kifutásának egyfajta hivatalos változatát igyekeztek prezentálni. Az olyan kitételek, minthogy „négy évtizeden át a magyar történelmi-társadalmi fejlődés hagyományaitól jórészt idegen gyakorlat” foglya volt, s hogy „az alapvetően sztálinista modell politikai, gazdasági, társadalmi létrejöttét döntően a második világháború utáni történelmi helyzetünk, földrajzi fekvésünk befolyásolta” csak egy, vagy még inkább fél lépés távolságot jelentettek azon gondolatoktól, melyekkel alig valamivel korábban még maga Kádár János operált.⁵⁰ A legfontosabb momentum egyértelműen a kommunista, illetve szocialista társadalmi berendezkedés életképtelenségének kimondása volt, mondván, hogy az „másutt is életképtelen”. A hatalmon lévők, így az MSZMP szemszögéből a főtitkár és az elnök egyfajta „társadalmi erjedési folyamatról” beszéltek, melyben „új pártok,

⁴⁶ Érdemes itt röviden kitérni George Bush lengyelországi programjára, amely az államfővel való megbeszéléssel kezdődött, ezzel párhuzamosan került sor a külügyminiszterek találkozására. Az államfők négy-szemközi megbeszélése után 8-8, esetleg 10-10 fős plenáris üléssel tervezték folytatni. A miniszterelnökkel való megbeszélés fentiekhez képest alig 40 percre tervezett volt, ám ott mintegy 25 szakértő részvételével számoltak. A LEMP vezetésének mindemellett tudomásul kellett venni, hogy Bush látogatása alkalomával mind a Szolidaritás, mind Lech Wałęsa személye nagyban felértékelődik majd. Az USA elnökének várható nyílt kiállása a lengyel ellenzék mellett aggasztotta a varsói vezetést, így – az egyébként a hivatalos programhoz tartozó koszorúzások és beszédek kapcsán – jelezték, hogy Bush tervezett gdański beszédét annak várható politikai tartalma miatt határozottan ellenzik. MNLOL 4–13 002304/3.

⁴⁷ Valójában a kétoldalú kapcsolatok alakításában, több, a politikai és szakmai vezetés különböző szintjein és szerveiben helyet foglaló szereplő – például Kápolai László (ipari miniszter, majd kormánybiztos), Bartha Ferenc (az MNB elnöke), de akár Miklós Imre (az Állami Egyházügyi Hivatal vezetője) – is nagyobb befolyással bírt, mint a pártvezetés legfelsőbb köréhez tartozó politikusok (így akár az ET korábbi elnökei vagy az MSZMP elnökei).

⁴⁸ Demeter Sándor, az Országgyűlés akkori külügyi főosztályvezetője Horváth Ernőnek a Bush-látogatás előkészítése kapcsán írt, 1989. május 17-i (válasz) levelében gyakorlatilag elismerte, hogy a magyar Országgyűlés, pontosabban annak politikai súlya a State Department és az amerikai kongresszus megítélésében is csekély volt; ugyanakkor azt is jelezte, hogy az Országgyűlés szerepének megváltozásával annak politikai befolyása is nőtt, illetve nőni fog. MNL OL 4–13 002245/5.

⁴⁹ MNL OL KÜM TÜK USA 4–1 4949–17.

⁵⁰ Tárgyalási vázlat Nyers Rezsőnek és Grósz Károlynak, 1989. június 10-ről. MNLOL 002245/22.

szervezetek jönnek létre, melyek nem rendelkeznek átfogó programmal, nem kormányzóképesek, ugyanakkor többségük érett partner a tárgyalásokon”. Azt igyekeztek közvetíteni, hogy „az MSZMP válsága tulajdonképpen egy alapvető megújulás vajúdása”, ugyanakkor beszéltek a társadalmi legitimitásvesztésről is, melyben „a parlament legitimitásának megkérdőjeleződése” – magyarán a szabad, többpárti választások hiánya – egyben szorító, külső tényezőt jelentett. Grószék retorikájában igyekeztek egyfajta folytonosságot felmutatni „Nagy Imre reformtörekvéseitől” és az 1956-os „népfelkeléstől” az 1968-as, „alapvetően gazdasági indíttatású reformon” át az „1988. évi pártértékeztetig” és a közvetlen közelmúltig („1989. június 16. – alapvetően a nemzeti megbékélés jegyében”). A nyilvánvalóan ellentmondásokkal teli, konstruált (hamis) kontinuitás felvázolása mellett Nyers és Grósz azt hangsúlyozták, hogy „ez az MSZMP már nem a néhány évvel ezelőtti párt”, hiszen „más filozófiai, politikai, gazdasági és erkölcsi alapon áll”. Bár e kitételek is, főként a filozófiára és erkölcsre vonatkozóak, sok sebből véreztek, tény, hogy az MSZMP Központi Bizottsága és annak Politikai Bizottsága elfogadta a politikai és gazdasági váltás kényszerűségét; s igaz volt az is, hogy ha távolról sem belső fejlődésként, de „az MSZMP határozta el az áttérést a többpártrendszerre, a szabad választásokra”. A főtitkár és az elnök a regnáló monopol hatalommal bíró kommunista pártot tehát nem egyszerűen a változások mediátoraként, hanem annak legaktívabb résztvevőjeként jelenítette meg.⁵¹

A Szűrös Mátyás részére készült beszélgetési vázlatból kiolvashatóan az Országgyűlés elnöke a hatalmi ágak újbóli szétválasztásából fakadóan a magyar törvényhozásra váró feladatokról, így „a jogállamiság kiteljesedését, illetve a piacgazdaság kiépítést biztosító új törvények megalkotásáról”, illetve „a kormányzatot ellenőrző funkció tényleges

érvényesítéséről” beszélt.⁵² A még pártállami, de már a többpárti, plurális politikai létre készülő Országgyűlés legfontosabb feladataként Szűrös a „választások”, így a „többpárti Országgyűlés”, „folyamatosan ülésező parlament” létrejöttét, majd a képviselői munka átalakulását, nevezte.⁵³ A magyar tervezetben ezután szerepel a magyar és az amerikai törvényhozás interakcióinak fokozott beindítása és felfuttatása, melyhez szervesen kapcsolódva jelezték, hogy Szűrös 1989 őszén készül az USA-ba.⁵⁴ Fentiekkel szemben Németh Miklós miniszterelnök az amerikai elnöknek „a politikai reformmal összhangban a gazdaságban is modellváltásról” beszélt: a magántulajdon újratertetéséről, a privatizációról, az állami tulajdon hatékonyabb működtetéséről, a piacgazdaság kiépítéséről, a tőzsde beindításáról, a támogatások leépítéséről, új árképzési és bérmechanizmusokról, a szociálpolitikai reformjáról, a KGST-kooperáción túl a G7, EGK (Európai Gazdasági Közösség) és EFTA (European Free Trade Association, Európai Szabadkereskedelmi Társulás) relációinak erősítéséről, valamint a külföldi tőke magyar gazdaságba való bevonásáról.⁵⁵ A magyar pénzügyi helyzet kapcsán szóba került, hogy „súlyos örökség az adósságteher – de nem kérünk átütőmezt”, s hogy a jelentős adósságállomány „folyamatos megújítását, csökkentését” szerkezetváltással és nem importkorlátozásokkal lehet megoldani. A témavázlatban a magyar helyzet és a törekvések bemutatásán túl szerepelnek a kéreseként megfogalmazottak, amelyek egy része az elnök budapesti látogatásával már részben teljesült.⁵⁶

Magyar részről a legfelsőbb szintű megbeszélések – Bush elnök személyes találkozóival – mellett már az előkészítés fázisától szorgalmazták, hogy 1989. július 12-én,

⁵² E tervezet is 1989. június 10-én készült. MNL OL 002245/23.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Témavázlat Németh Miklós és George Bush megbeszéléseihez, 1989. június 11-ről. MNL OL 002245/25.

⁵⁶ Uo.

⁵¹ A bekezdésben szereplő összes idézett rész fellelhetősége: MNL OL 002245/22.

16 óra 15 perctől, George Bush kötetlen programjának indulásakor kerüljön sor a külön külügyminiszteri találkozóra is, Horn Gyula és James Baker között.⁵⁷ Az előzetes tervek alapján itt eshetett szó az elnöki tárgyalások napirendjén kívüli kérdésekről, így a leszerelési tárgyalásokról, az emberi jogi kérdésekről, illetve a konkrét kétoldalú kapcsolatokról. Továbbá, a magyar képviselő is ekkor javasolhatta a magyar–amerikai idegenforgalmi megállapodás, valamint a két ország mezőgazdasági minisztériumai közötti megállapodás aláírását (a KÜM szorgalmazta, hogy amerikai részről mindezeket James Baker írja alá). Az 1989. június 7-i magyar tématervben már csoportosítva szerepelnek a kétoldalú kapcsolatokat érintő kérdések.⁵⁸

A széles spektrumú, ugyanakkor személyhez kötött magyar tématervekből rekonstruálható megbeszélések (mint erre az előzőekben utaltam) a korábbi időkből ismeretlen komplexitást mutatnak. A kádári években, talán éppen Kádár János személye miatt, magyar részről jóval kevesebb hangsúlyt kapott az, ahogy a magyar rendszer láttatni akarta magát, miközben amerikai részről egyetlen politikai szereplő sem volt fajsúlyában és hangsúlyában Kádárhoz mérhető. A Grósz-éra alapvető változást jelentett ebben, hiszen a magyar tárgyaló felek immár szerepüknek megfelelő zárt logikai enklávékban mozogtak, ha úgy tetszik, egy pszeudo-jogállam⁵⁹

⁵⁷ MNL OL KÜM TÜK USA 4–1 4949–15.

⁵⁸ MNL OL 002245/24.

⁵⁹ Megalapozva itt a fenti fogalmat, pszeudo-jogállamról azért beszélhetünk, mert minden plurális demokrácia fundamentuma a periodikusan ismétlődő, szabad, többpárti választásokban megnyilvánuló általános választójog. A választásra jogosultak által megválasztottak adják azután a képviselői demokrácia összes további intézményének legitimizációját. Magyarországon 1990. március 25-ig, az első szabad választásokig ez nyilvánvalóan nem így volt. A pártállami, diktatórikus létből a plurális demokrácia felé – ismételten hangsúlyozva: kényszerből – haladó MSZMP a demokratikus intézményrendszer újjáélesztésének folyamatában még alapvetően monopol hatalommal bír, szovjet mintájú, kommunista pártként létezett, és irányított. A parlament, a kormányzat, s nem utolsósorban a bíróságok a hatalmi ágak megosztásának megfelelő, jogi és

hatalmi ágait megtestesítve. Fakadhatott mindez az MSZMP elitje vezényelte változásokból; valamint ugyanezen aktorok átmeneti időszakot tükröző bizonytalanságából; és bizonyosan az is hatással volt az eseményekre, hogy mindezen személyek – tudatukban az egyre közelebbi többpárti választások jelentette ismeretlen jövővel – az Egyesült Államok, s egyszersmind a Nyugat felé igyekeztek magukat és pártjukat megjeleníteni.

MARK PALMER ÉS AZ ÚJ WASHINGTONI VEZETÉS VISZONYA

Az erre az időszakra olykor már „Magyarország helytartójaként”⁶⁰ emlegetett Mark Palmernek ugyanakkor mindez a legkevésbé sem tetszett. Az USA

funkcionális újjászervezéskor éppen a legfontosabb kritérium, a szavazópolgárok akaratának kinyilvánítása hiányzott. 1989-ben a magyar demokratikus intézmények így egy jogállami vákuum légüres terében születtek újjá; felhatalmazásuk nem a választók artikulált akaratából, hanem a kommunistából színváltással nyugati értelemben vett szociáldemokrata párttá válni igyekvő MSZMP vezetésének intencióiból fakadt. Külön pikantériája a dolognak, hogy a sarkalatos törvények megalkotásában és elfogadásában aktív ellenzéki pártok és szerveződések – melyek az Ellenzéki Kerekasztalt alkották – szintén csak saját tagságuk felhatalmazásával bírtak, s alapvetően a regnáló hatalom akaratából váltak politikai partnerré.

⁶⁰ A Magyarországról rendszeresen író *Christian Science Monitor* idézve: „Csodálói számára Mark Palmer az amerikai nagykövet prototípusa, örökké aktív, fantáziadús, új módjait ötli ki a Vasfüggöny áthasításának. [...] Sok más magyar ember azonban vagy túl aktív, vagy túlzottan erőszakosnak találja őt. Kritizálják őt az új iskolában [a tavasszal beindult Budapesti Menedzserképző Iskola – KJE] róla kitett festmény, s hírek szerint amiatt, hogy próbálja visszafogni az ellenzék, annak radikális antiszovjet retorikájában. »Olyan, mint egy helytartó«, panasolja Betlen János, a magyar rádió riportere. »Az orosz nagykövet soha nem engedhetné meg magának e feltűnést. Ha egy latin-amerikai ország nagykövete lenne, 24 órán belül kiutasítanák.« »Nem vagyok helytartó«, válaszolta Palmer. »Csak nyitva tartom a kommunikációs csatornákat mindenki felé. Semmiféle különleges erőnk nincs itt, csak [az amerikai demokráciát és annak logikáját tükröző – KJE] értékeink.«” William Echikson: *US's Man in Budapest. Visible and Vocal. CSM*, 1989.07.07.

Képalírás: George H. W. Bush elnök budapesti találkozója az ellenzéki vezetőkkel. A képen: Keresztes Sándor (KDNP), Prepeliczay István (FKGP), Kónya Imre (Független Jogász Fórum), Vásárhelyi Miklós (SZDSZ), Vidos Tibor (SZDSZ), George H. W. Bush, Magyar Bálint (SZDSZ), Bíró Zoltán (MDF), Orbán Viktor (FIDESZ), Márton János (Magyar Néppárt), Vigh Károly (Bajcsy-Zsilinszky Társaság). A fotó Bíró Zoltán személyes tulajdona.

budapesti nagykövetének saját meglátása szerint a George Bushék által közvetítettek ott és akkor (már) elégtelenek voltak: „Bushnak sokkal kevésbé volt víziója, kevésbé volt átfogó elképzelése [mint Reagannek – KJE]. Ez engem eléggé elbátortalanított. Nagyon tisztelem George Busht, de ez nem volt az erőssége. E tekintetben Ronald Reagan sokkal nagyobb elnök volt.”⁶¹ Palmer retrospektív megállapítása nem az amerikai–magyar bilaterális kapcsolatokra vonatkozott; annak ő maga is egyik előmozdítója volt. Bush elnök és Baker külügyminiszter, illetve budapesti nagykövetük abban különbözött nagyon, hogy kiben látták a demokratikus Magyarország jövőjét. Fodor Gábor szerint George Bush látogatása idején Mark Palmer úgy intézte, hogy az elnöki konvojban az elnököt szállító páncélozott limuzinban is mindig legyen egy-egy fiatal az akkori Fideszből, folyékony angolsággal tájékoztatva Busht az aktuális magyarországi helyzetről. Bár ezen információt kellő kritikával kell kezelnünk, jól illusztrálja, milyen irányba igyekezett terelni Palmer Bush figyelmét. Orbán Viktor 2013-as

búcsúlevelében mint „néhai barátom, rendkívüli jellemmel” említette Palmert, s kiemelte, hogy 1989 nyarán az ő támogatásával találkozhatott az Egyesült Államok vezetőjével. Számos forrásból tudjuk, hogy Mark Palmer tudatosan minden eszközzel azon volt, hogy a hivatalos magyar politikai *establishment* mellett a formálódó ellenzéki elitet is egy asztalhoz ültesse

George Bush-sal. Palmer zugligeti nagyköveti rezidenciáján végül két találkozóra is sor került: az egyikben Bush elnök, egy tolmács, Pozsgay Imre, az MSZMP köztársaságielnök-jelöltje és Kovács László külügyminiszter-helyettes vett részt. A másikon pedig a Palmer által preferált ellenzéki szereplőkkel találkozott – Kónya Imre visszaemlékezése szerint ide, vele együtt, mintegy tíz fő volt meghívva. Ezen utóbbi alkalom azonban nem úgy alakult és nem azt a hatást váltotta ki, melyet Palmer elérni igyekezett. Ő maga csalódottan így idézte fel mindezt: „A nyugatiak [ekkor és később is – K. J. E.] egyáltalán nem figyeltek rájuk [Horn Gyuláék pienesztálra állításával ellentétben – K. J. E.]. Amikor a nappalimban bemutattam Bushnak Kis Jánost, nos az egyfajta »Ki az a fura fickó bajusszal, aki úgy néz ki mint Woody Allen?« jellegű volt. [...] S persze a kommunisták utálták, amit csináltam. Ötször is behívtak, mielőtt Bush megérkezett, és kifogásolták ezeket a dolgokat. Olyasmiket mondtak, hogy felelőtlen vagyok, meg hasonlók. Tudja, mondták, hogy ezt az egészet hagynom kéne. Meg, hogy a Fidesz miatt vérontás lesz, meg ilyesmik...”⁶²

⁶¹ Charles Stuart Kennedy interjúorozata Mark Palmerrel (1997. október–1999. január) az Association for Diplomatic Studies and Training (ADST) *Foreign Affairs Oral History Project*je számára.

⁶² Uo.

Miközben az akkori magyar politikai vezetés reakciója érthető, feltűnő, hogy Bush és Baker Palmer minden erőfeszítése ellenére milyen kevés figyelmet fordított ott és akkor a magyar ellenzék prominenseire. A kontraszt még erősebb, ha figyelembe vesszük, hogy lengyelországi útján Bush elnök nemcsak Varsóban a Nemzetgyűlésben, de Gdańskban a hajógyárban, a Szolidaritás szülőhelyén is beszédet mondott, ráadásul Lech Wałęsával demonstratívan, annak saját lakásán (szűk családi ebéd keretei között) találkozott. Magyarán: Bush egyértelműen kiállt az USA által 1981-től folyamatosan támogatott több milliós tagságú Szolidaritás tömbje mellett, ám ugyanezt Magyarországon egyetlen ellenzéki párttal sem tette meg. Korabeli magyar külügyi forrásokból, illetve későbbi amerikai visszaemlékezésekből tudjuk, hogy Budapesten Bush nem az ellenzékiekben, s még csak nem is a reformkommunistákban, hanem Grószban és környezetében látta azt az erőt, mely végig tudja vinni a demokratikus átalakulást. Magát Busht idézve: „Őszintén szólva nagyobb benyomást tett rám egyes kommunista vezetők vágya a változásokra, arra, hogy megszabaduljanak a Szovjetunió uralmától. A magyarországi ellenzéki csoportok jó szándékú, jóérzésű emberekből álltak, örömmel találkoztam velük, de beszélgetéseink után nem láttam egészen világosan, hogy szervezett erőt jelentenének-e a változásokra.”⁶³ Az elnök saját *in situ* benyomásain túl két dolgot kell figyelembe vennünk, hogy jobban értsük reakcióját: egyrészt, a működése csúcspontján 10 millió tagot (!) számláló Szolidaritáshoz képest a legnépesebb magyar ellenzéki párt, a Magyar Demokrata Fórum is csak 20.000 taggal bírt ekkor; másrészt – s ennek súlyát sokan nem értik-érik eléggé – Palmer koncepcionális feszültségben volt az új adminisztráció politikájával: „Bush és Baker például nagyon határozott nézetekkel rendelkezett azzal kapcsolatban, hogy nem szabad Kelet-Európában gyors változásokat indukálnunk, melyek destabilizálnák Gorbacsovot. Bush és Baker

egyenként kioktattak erről egy-egy alkalommal, s azt gondolták, én tévedek.”⁶⁴ A helyzetet csak tovább rontotta, hogy Baker és Palmer személyes viszonya is feszült volt.⁶⁵ (Ha ebből a szemszögből tekintjük, kérdéses, szerencsés volt-e bárkinek, ha Mark Palmer mutatta be az elnöknek, vagy a külügyminiszternek.)

Mindezen diszharmóniákkal és disszonanciákkal egyetemben George H. W. Bush amerikai elnök budapesti látogatása megkérdőjelezhetetlenül történelmi jelentőségű és sorsfordító volt, hullámokat verve nemcsak lokálisan, de egyszersmind regionálisan és globálisan. Az általam címként választott sláger „*But I won't back down*” sora – „De én akkor sem hátrálok meg” – innentől ott volt minden, a budapesti elnöki látogatásban érdekelt félben. Bush elnök lengyelországi és magyarországi pozitív tapasztalatainak fényében döntött egy amerikai–szovjet csúcs előkészületeinek megindításáról, annak tudatában, hogy 1945-tel ellentétben az USA tevőlegesen és érdemben befolyásolhatja Kelet-Európa sorsát. Ismét hangsúlyoznám: ott és akkor a lokálisan érvényes *regime change* egyértelmű, nyílt támogatásával, a *beyond containment* („a feltartóztatáson túl”)⁶⁶ szellemében, az új, térségünkben érvényes amerikai külpolitika, a *new democratic differentiation* („új demokratikus differenciálás”)⁶⁷ nyitányát is jelentette.

⁶⁴ Interjúsorozat Mark Palmerrel, ADST *i. m.* 1997.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Bush a lengyel Nemzetgyűlésben elmondott, korábban már idézett beszédében ez így szerepelt: „Eljött annak az ideje, hogy tovább lépjünk a feltartóztatáson, egy túl rég halogatott, jobb világba.” George Bush: Remarks to the Polish National Assembly in Warsaw, 1989.07.20. <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-the-polish-national-assembly-warsaw> (Utolsó letöltés: 2019.04.20.)

⁶⁷ Lawrence Eagleburger 1990. március 7-i, kelet-európai körúttját (Magyarország, Lengyelország, Ausztria, Jugoszlávia) követő meghallgatásán az amerikai kongresszus Külügyi Bizottságában beszélt az „új demokratikus differenciálás” beindításáról, amely kapcsán a washingtoni kormányzat négy célt fogalmazott meg: a pluralizmus, a többpárti demokrácia és a szabad választások felé való elmozdulást; gazdasági reformot a piacgazdaság kereteinek megteremtésére, a magánszektor túlsúlyával; a nemzetközileg

⁶³ Pünkösti Árpád: *A Horn. Angyalföldtől a pártelnökségig, 1932–1990*. Budapest, Kossuth, 2013, 85–86.

A hidegháborús fegyverkezési verseny *de facto* megnyerésével a monopol szuperhatalommá váló USA a kéthatalmi szembenállás teremtette világrend újraírásával a *Pax Americana* kiépítésének lehetőségéhez érkezett. Ezt látva és érzékelve a magyar ellenzéki pártok saját tempójukban, de mindannyian elváltak a fennálló rendszer pluralizációját jelentő rendszerváltoztatás gondolatától, s helyette egyértelműen a rendszerváltás felé fordultak politikai minimumként. Legérdekesebb, legtanulmányosabb, s megkockáztatom, legfontosabb azonban az volt, ahogy az MSZMP ekkor immár egymással is mind nyíltabban rivalizáló vezetői reagáltak (értve itt Grósz, Németh, Pozsgay, Szűrös, Nyerst, Hornt, illetve ezek saját körét). Ezen kommunista politikusok (tudatosan mellőzve itt az olyan eufemizmusokat, mint a szocialista, vagy reformkommunista) többségükben tényként fogadták el egy *regime change* scenárióját, s az adott helyzetre és kényszerekre reagálva a tudatos és szervezett előremenekülést választották. Sokan, sokszor, sok helyen hajlamosak „megfeledkezni” arról, hogy minden más szereplővel ellentétben ezek az emberek az információk lehetséges teljességével bírtak. Az MSZMP regnáló elitjéhez tartozók tisztában voltak a kádári magyar modell gazdasági és morális válságával, az immár elkerülhetetlen megszorítások kényszerével. A magyar-szovjet interakciókból tudták, meddig mehetnek el retorziók nélkül, kommunikációs csatornáik csak nekik voltak a moszkvai vezetés felé. Emellett a pluralizálódó magyar belpolitikáról is megbízható információkkal bírtak az ezen időben is folyamatosan épülő ügynökhálózattól, ráadásul számos beszervezett személyt instruálhattak érdekeiknek megfelelően. Végül, de számunkra itt kiemelt súllyal,

elismert emberi jogok mind szélesebb körű elismerését (főképp a migráció, a szólás és utazás szabadságában); illetve a hajlandóságot ezen országok részéről, hogy baráti kapcsolatokat építsenek az Egyesült Államokkal. http://www.2plus4.de/USA/chronik.php3?date_value=07.03.90&sort=002-000 (Utolsó letöltés: 2019.04.20.)

Az „új demokratikus differenciálás” ugyanakkor egy jóval szélesebb körű és kontextusú amerikai külpolitikai paradigma integráns részét képezte.

a folyamatos magyar-amerikai interakciókból mind jobban érthették a Bush fellépésével érvényessé vált új amerikai szerepvállalás hangsúlyait, intencióit, és saját mozgásukat aztán ehhez adaptálhatták. A magyar rendszerváltás értelmezhetetlen ezen utóbbi tényként való elfogadása nélkül. Az „És egyszer úgyis meg kell csinálni”⁶⁸ logikájából fakadt – legszimbolikusabb példaként –, hogy 1989. október 23-án, a Parlament erkélyén állva, színpadias külsőségek között Szűrös Mátyás kiáltotta ki a Magyar Köztársaságot. E valaha drámainak szánt, visszatekintve inkább álságos és groteszk bohózatnak tűnő pillanat több, mint két héttel előzte meg a berlini fal átszakadását. A Magyar Köztársaság így a Varsói Szerződés, a KGST, a szovjet katonai erők megszállta keleti blokk intakt létezése idején, a regionális rendszerváltás közvetlen és közeli megvalósulása előtt jött létre.

Persze az adott helyzetből fakadóan az immár MSZP-s politikai vezetés is kockázatot vállalt, de e vállalásra, a saját szemszögükből és saját érdekeiket tekintve is igaz Tom Petty refrénje, hogy „*But I won't back down*”. Mert ők maguk tudták a legjobban, hogy már nincs hova visszahátrálni.

⁶⁸ A magyar politika „nagy” túlélőjének, Nyers Rezső 1989. eleji szavait idézve: „Túlmentek az események rajtunk. Én nem látok más lehetőséget, mint hogy vállaljuk a többpártrendszert. De vitatkozunk ezen. És ha úgy határozunk, hogy, hogy nem vállaljuk a többpártrendszert, akkor nem vállaljuk, és akkor mindenki döntsön maga szerint, a lelkiismerete szerint, ezt vállalja-e politikailag. Én vállalom, megmondom őszintén, ezt is vállalom, azt is, ha nem értenek vele egyet. [...] És egyszer úgyis meg kell csinálni.” In: „Népfelkelés vagy ellenforradalom?” Az MSZMP Politikai Bizottságának ülése, hangfelvételtől készült jegyzőkönyv, 1989. január 31. (Részletek). *Beszélő*, 1999/10. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Eaz-ido-nem-nekunk-dolgozik%E2%80%9D> (Utolsó letöltés: 2019. 04.20.)

(26)

Jóó! Bush - látogatás júl. 11-13

11-én honvédelmi és katonai - fogadást Kossuth-terem

17²⁰ után itt volt a népszerű
jelmonddal oszlopok

12-én MDF I. kerületi tagjainak meghívására
Bush és Ell. Kerekasztal népszerűsítő körúton
tömeggyűléssel

Az ~~előző~~ rezidencián a ~~közvetlen~~ (közvetlen) ben.
Meggyőző

Biro Zoltán, aki átgyűjtötte
az MDF Memorandumát.

Jóó! - Biro

Küld 13° Júl. d.e. Kulin 12^otől

Feljegyzés az MDF Elnökségének 1989. július 3-i üléséről, melyen Jóó Rudolf tájékoztatta az elnökséget a Bush-látogatás teendőivel kapcsolatban.

Forrás: Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, MDF korai időszakának iratai, 8. doboz, 154. ő. e.

Egy modellváltási kísérlet nyomában

Riba András László struktúra és személy szerepéről, a rendszerváltás kulcspillantatairól és a Nagy Imre-újrateremtés szimbolikájáról

„Van egy sokak által korosztályi problémaként megfogalmazott felszín: mennyire lehet tisztában az ember egy olyan rendszer működésével, amelynek nemhogy működtetője, de megélője sem volt. Egy összetett, rendkívül bonyolult rendszer működésének feltérképezése és megértése önmagában is komoly feladatot jelent” – fogalmazott a vele folytatott beszélgetésben Riba András László történész, a RETÖRKI Archívum osztályvezetője. Az interjúban a késő pártállami időszak kutatásának buktatóiról, az utolsó évek strukturális változásairól, valamint a párt legfontosabb vezetőinek és háttérembereinek szerepéről is szót ejtettünk.

Hogyan találja meg az ember a rendszerváltást, illetve a késő pártállami időszakot mint kutatási témát?

Úgy gondolom, érdemes olyan korszakkal vagy területtel foglalkozni, amelynek kutatása komoly eredményeket rejt magában. A rendszerváltás, a pártállami múlt kimondottan megfelel ennek az elvárásnak, holott már a rendszerváltást követően nem sokkal egyedülálló lehetőségek nyíltak meg a források kutathatósága szempontjából. Ha csak az MSZMP központi szervei által keletkeztetett dokumentumokra gondolunk, az már eleve nagyon terjedelmes forrásbázis. Bizton számíthatunk arra, hogy még sokáig komoly eredmények hozhatók felszínre.

A késő pártállami időszak, illetve az MSZMP közvetlenül a rendszerváltás idején folytatott politikájának megértéséhez, szellemi előzményeinek megtalálásához meddig kell visszamennünk az időben?

Mindenképpen több történeti rétegben kell gondolkodni: 1945, 1948–49, 1956, illetve 1968 nélkül nem érthetjük meg a rendszerváltás szereplőinek szellemi motivációit. A '80-as évek második

felében kibontakozó ellenzéki politikai mozgalmak értelmisége különböző olvasatokat, értékeléseket, megközelítéseket hozott a közbeszédbe, a köztudatba és a tudományos igényű feldolgozásokba is. Az egyébként tekintélyes szakirodalomra azonban nem célszerű kánonként tekinteni. A munkák kiindulási pontjai és viszonyulásai érzékelhetők, bizonyos megközelítési módok a tudományos objektivitás kritériumainak igyekeznek ugyan megfelelni, ettől függetlenül azonban a szakirodalom narratíváihoz érdemes a forrásokat is hozzáolvasnunk. Ezzel a módszerrel lehetséges a különböző paradigmák meghaladása. Az az igazán érdekes, ami ezen túl kezdődik.

Mondanál konkrét példát a szövegek „újravizsgálása” során tett új felfedezésekre?

Inkább a buktatókról szeretnék beszélni. Van egy sokak által korosztályi problémaként megfogalmazott felszín: mennyire lehet tisztában az ember egy olyan rendszer működésével, amelynek nemhogy működtetője, de megélője sem volt. Egy összetett, rendkívül bonyolult rendszer működésének feltérképezése és megértése önmagában is komoly feladatot jelent.

Tisztába kell tenni, hogy mindez hogyan épült fel. Neheezítik a történész dolgát az évtizedek során felhalmozódott, emlékeken alapuló érzelmi-indulati elemek. Nem arról volt szó, hogy „az ellenzék ledöntötte a rendszert”. Figyelembe kell venni a rendszeren belül zajló mozgásokat, az új jogszabályi – és ezáltal a politikai – keretek kialakulását, amelyeket azonban máris tágítani kezdtek a kibontakozó ellenzéki mozgalmak. Természetesen ebben az értelmezésben megvan a szerepe Monornak és az első lakiteleki találkozónak is. Utóbbit a legújabb kutatások eredményeként talán sikerült is a valódi jelentőségéhez közelebb mozdítani a politikatörténetben. Az arányok ilyen kérdésekben alapvető fontossággal bírnak, s a különböző műhelyek eredményeit majd szintetizálni kell. Egy másik, inkább módszertani példa a kutatásokkal kapcsolatban: nem sokkal a rendszerváltás után adták ki – a 1989-es évre fókuszálva – forráskiadványként az MSZMP KB üléseinek jegyzőkönyveit.¹ Ezek olvasásakor tisztában kell lennünk azzal, hogy minden döntés komoly előkészületi folyamat eredménye – így ezen szövegekhez a Politikai Bizottság és más testületek anyagát is hozzá kell olvasnunk. 1987-től az addig politikai

¹ A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, I–II. Szerk. Soós László, Lakos János, Némethné Vágyi Karolna, S. Kosztricz Anna, T. Varga György. Budapest, MOL, 1993.

kérdésekben nem releváns Minisztertanács anyagait is be kell vonnunk az elemzési keretbe. Úgy gondolom tehát, a pártállami rendszer utolsó néhány évének történetét speciális módszertannal szükséges kutatni.

A Minisztertanács felértékelődését említetted. A szerv bemutatásakor mennyire fontos a struktúra és a pozíciót betöltő személy szerepe?

Természetesen a kérdések vizsgálata során nem függetlenedhetünk egy adott tisztséget betöltő egyén személyiségétől. Nem véletlenek összjátékáról van szó a funkciók betöltése esetében. Elég, ha csak a nomenklaturális előjogokra, a káderhatásköri listákra gondolunk, amelyek még Németh Miklós kormányfővé való kinevezésekor is érvényben voltak. Egy példát említek a funkciók és szereplők körforgására és jelentőségére. A „szocialista jogállamiság” kontúrjainak kirajzolásával nemcsak a Minisztertanács, de az Országgyűlés is az addigiaknál fontosabb szerepet volt hivatott betölteni. A három pólus – a Párt vezető testületei, a Minisztertanács és az Országgyűlés – főbb szereplőinek mozgásait figyelemmel kísérve érdekes jelenségekre figyelhetünk fel. A kormánynak a párt vezető testületeiről való lekapcsolása, önállósodása egyre inkább az Országgyűlés irányába terelte a felelősség kérdését. Egyfajta modellváltási kísérletet láthatunk tehát, amelynek vizsgálatával érzékelnünk tudjuk, hogy hol és mikor kap gellert a strukturális változtatás.

Ha már a személyiségekről beszélünk: az utolsó évek vezető politikusainak mindegyikéről van egy meggyökeresedett kép a közgondolkodásban. Grósz Károly egyfajta régi vágású, „ortodox” kommunista, Nyers Rezső pragmatikus gazdasági szakember, Pozsgay Imre a népiekkel jó kapcsolatot ápoló reformkommunista, Németh Miklós

technokrata, nyugatos reformer. Ezek a képek mennyire fedik a valóságot, és mennyire árnyalhatók? És ez esetben is: mekkora a személyiség ereje, és mennyire az „eladandó történethez” kerestek megfelelő arcot?

A felsorolt kommunista vezetők így megfogalmazott profilja alapvetően helytálló. Egy jól működő rendszerben a különböző szereplők sajátos karakterüknek megfelelő szerepet töltenek be. Vegyük például a Lakitelekről kiinduló politikai csoporttal/erőtérrel a pártállam irányából létrejövő, kialakuló kapcsolatot: a szereplők múltját, hivatásrendjét, irányultságát tekintve az esetleges „együttműködésre” Pozsgay Imrének volt lehetősége, sokkal inkább, mint az Új Márciusi Front-os Nyers Rezsőnek. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az említett politikusok egy zárt rendszerben, a pártberkeken belül szocializálódtak. Világosan kell látnunk, hogy ezek a politikusok a párton, munkásmozgalmon belüli erőterben csináltak karriert, és lépkedtek felfelé. Azt kell megvizsgálni – és valamennyire meg is lehet –, hogy a magatartásuk mennyire tekinthető őszintének. Úgy gondolom, hogy valódi párbeszéd, illetve bizonyos kérdésekben való együttműködés az ellenzéki erőkkel, értelmiséggel, politikusokkal teljesen őszintétlen hozzáállással nem valósulhatott volna meg. Míg a '80-as évek közepéig egy alapvetően zárt rendszerről beszélhetünk (a szocialista törvényesség és a szocialista demokrácia korszakáról, amelyek egyébként nem szinonimái a szocialista jogállamnak és a demokratikus szocializmusnak), addig a rendszerváltást közvetlenül megelőző néhány évben egy – a kényszerek, illetve a különböző elhatározások okán – alakuló, nyíltabbá váló, felpuhuló, ugyanakkor továbbra is politikai diktatúrának tekintendő rendszer működését szemlélhetjük. Ebben a késői időszakban a rendszer vezetői természetesen másfajta sémákban gondolkodtak.

A Grósz Károlyról alkotott kép – a nyugati sajtó fontos tényezői hatalomra kerülésekor a „jövő embereként”,

reformerként ünnepelték² – mikor és milyen tényezők hatására változott meg gyökeresen?

Grósz Károlyról alapvetően negatív kép rögzült a köztudatban – ugyanakkor a hozzá illesztett ortodox jelző relatívnak tekinthető. Én őt alapvetően a reformer kommunisták közé sorolnám. Személyének komoly rendeltetése volt azáltal, hogy ő volt az alternatíva, akinek színre léptetésével Kádárt el lehetett mozdítani. Grósz negatív megítélését a főtitkári tisztség betöltése eredményezte: egy politikai diktatúra első embere nem igazán tud versenyezni, népszerű maradni, amikor ellenzéki szervezetek is megjelenhetnek és politizálhatnak. Négy évtizedes hátrányba került. Grósz említésekor mindig előkerül a Sportcsarnokban elhangzott beszéde, amelynek pontos tartalmát azonban általában azok sem ismerik, akik idézik. Hasonló folyamat játszódott le ez ügyben, mint – más előjellel – a Pozsgay-interjúval, amely szintén egyfajta szájhagyomány útján rögzült a köztudatban. Szekér Nórával folytatott kutatásunk³ során számomra ennek komplex vizsgálata volt az egyik legérdekesebb részlet: nem a kérdések rögzülnek, hanem a válaszok. Ugyanígy kellene megvizsgálni a Sportcsarnokban elhangzottakat is – hogy a „fehérterrorral” való fenyegetőzésen túl mi hangzott el, illetve arra milyen szituációban került sor egyáltalán. A főtitkár mozgását ugyanis komolyan befolyásolhatta, hogy a Pártban, a Munkásárság vezetői között nála jóval konzervatívabb csoportok is léteztek, akik nyíltan a visszarendeződés pártján álltak. A helyzet uralásához a főtitkárnak ezeknek a csoportoknak a nyelvén kellett beszélnie. A „felkeményíthető” csoportok megnyugtatózásában például nem Pozsgay Imre, hanem Grósz Károly volt kompetens. Véleményem szerint tudta, mit akarnak hallani, és hogy hogyan tudja – abban

² Lásd például: Kávássy János Előd: *Mások szemével. A Magyar Demokrata Fórum az angolszász sajtó 1987–1990-es híradásaiban*. Lakitelek, Antológia, RETÖRKI Könyvek, 2017.

³ Szekér Nóra–Riba András László: *A Nagy Imre-kód. Nagy Imre újratemetésének politikai dimenziói*. Lakitelek, Antológia, RETÖRKI Könyvek, 2014.

a körben – stabilizálni a helyzetet. Ezek megállapításához persze – az ő esetében is – érdemes az életutat, a szocializációs tényezőket megvizsgálni. Grósz mélyről a csúcsra jutó, évtizedekig a propagandavonalon – többek között a Magyar Rádió és a Televízió párttitkáraként vagy az agitprop osztályon – dolgozó, meglehetősen jó kvalitásokkal rendelkező politikus volt, akinek ráadásul '56-os szerepe is rendkívül érdekes. Grósz tulajdonképpen az ideológiai megalapozottságú politikai retorika specialistája, gyakorló szakembere volt. Fontos hangsúlyozni Grósz kormányfői szerepét is: erre az időszakra datálhatók ugyanis azok a később intézkedéssé váló mozdulatok, amelyek már nem a Párt, hanem a kormány felől indulnak ki. Ez a folyamat Grósz ideje alatt indult be, és Németh Miklós dinamizálta. Németh Miklós több szempontból jó választásnak bizonyult: egyrészt fiatal politikus volt, akinek karaktere nem piszkolódott be a korábbi évtizedekben, másrészt szakmailag is abszolút alkalmas. Képes volt megfelelni a korábban nem tapasztalt, példa nélküli feladatmennyiség által jelentkező kihívásnak. Grószra visszatérve: '88 őszén komoly változásokat hajtott végre a Pártban is. Ennek a lényegét abban jelölném meg, hogy a politikai diktatúra központi elemét jelentő korábbi alapvetés – miszerint a Párt központi vezető testületein keresztül irányítja a politikai élet különböző területeit – megváltozott, a közvetlen pártirányítás megszűnt. Ez azonban sokkal inkább technikai változást jelentett: a pártvezetés nem dobta el a gyeplőt, hanem átszerkesztette a korábbi berendezkedést. Érdemes megemlíteni az 1989. áprilisi, Grósz és Németh közötti csörtlét, amikor a miniszterelnök ellentmondott a főtitkárnak. A KB mellett működő egyik állandó bizottság, a Nemzetközi Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottság ülésén – egy nagyon ingatag gazdasági helyzetben, a Nemzetközi Valutaalappal való tárgyalások kellős közepén – Grósz arról beszélt: foglalkozni kell a gazdasági szükségállapot kérdésével. Ez aztán egyes feldolgozásokba úgy vonult be, hogy „Grósz szükségállapotot akart bevezetni”. A nyilvánosság elé akkor került a kérdés, amikor a KISZ-kongresszusról szóló tv-híradós

tudósítás számolt be arról – egy elcsúszott beszélgetésrészletre hivatkozva –, hogy a PB-ülésén Grósz és Németh Miklós egy esetleges szükségállapot bevezetésének szükségességéről beszélt. Még furcsábbá teszi a körülményeket, hogy a kormányfő ezután betelefonált a televízióba, és cáfolta a híreszteléseket.

A „tökéletesen zárt” rendszer pontosan mikor kezdett lazulni? Tudjuk-e – és van-e értelme – dátumokhoz, konkrét eseményekhez kötni?

A periodizáció, a határok meghúzása rendkívül fontos és releváns minden történetileg vizsgálható kérdés esetében. Ezeket természetesen eseményekhez szoktuk kötni. Persze mindig vannak előzmények és következmények, így mindent érdemes folyamatában szemlélteni. Az elmúlt évtizedek kutatásai kijelöltek súlypontokat. Nem állítom, hogy ezek a súlypontok rossz helyre vannak téve – de azt sem, hogy ne lehetne más, eddig kevésbé kiemelt eseményeket cölöpként leverni. E téren még folyamat közben vagyunk. A Nagy Imre-újratemetés, a köztársaság kikiáltása természetesen meghatározó esemény a rendszerváltás szempontjából, ahogy a monori és az első lakiteleki találkozó is fontos volt az ellenzék útkeresésében. Persze ki kell emelnünk Kádár János felfelé buktatását, a tényleges hatalomból való kikerülését, az 1988. májusi pártterkekezletet is. Egymás mellett haladó, egymásra is ható folyamatai voltak ezek a változásoknak – amelynek kapcsán még a pontos, mindenki által elfogadott fogalom sem született meg. Nem értek egyet azzal, hogy mindegy lenne, hogy rendszerváltást, rendszerváltozást vagy rendszer-változtatást használunk. A fent említett változások – a kormány szerepének hangsúlyosabbá válása és a Párttól való függetlenedése, az Országgyűlés megváltozó funkciója – részei lehetnek adott esetben egyfajta *rendszerkorrekciós kísérletnek*, amelyet – a pártállamra vonatkoztatva – a *rendszerváltoztatás* fogalmával tartok nagyjából egyenértékűnek. E lépések azonban dinamizálhattak más folyamatokat, amelyek *rendszerváltozást* eredményeztek: szocialista jogállami

keretek kialakítása, a parlamentarizmus valamiféle megjelenése, többpártrendszer. Mindehhez képest a Nemzeti Kerekasztal valóban nagyon fontos csomópontot, határkövet jelent. Innentől véleményem szerint új történet kezdődött minden szereplő számára.

Amiről ritkán beszélünk, pedig nagyon fontos kérdés: az ideológia. A szocialista rendszer utolsó éveiben az ideológiai kérdésekkel foglalkozó pártterületeken nem tudtak releváns válaszokat adni a helyzetre. 1988–89-ben alig hallunk valamit a szocializmus építéséről. Az ideológiai munka gyakorlatilag elhalt, helyette előtérbe került a történeti kérdésekkel való foglalkozás. A jogi és strukturális változások egyre kevésbé feleltek meg az addigi ideológiának. Reformok voltak, de abszolút, nem pedig ideológiai értelemben. Éppen ezért vált fontossá 1945, a koalíciós időszak vagy Nagy Imre szerepe. Az lett a fő kérdés, hogy melyik volt az az utolsó szakasz az 1945 utáni magyar történelemben, ameddig – valamiféle vállalható előkép keresésében – visszanyúlhat a Párt. Ennek jó példáját jelenti az elhíresült Történelmi Albizottság, amelynek feladata az MSZMP jövőbeli programjának előkészítése keretei közé ágyazódott. A nagybizottság élén Pozsgay Imre állt, az albizottság tagjai közé tartozott KB tagsága alapján többek között Horn Gyula, Berend T. Iván vagy Ormos Mária. A történeti kérdések véleményem szerint elsősorban politikai hasznosíthatóság szempontjából kerültek napirendre. Lehet, hogy őszinte volt az önkritika, de annak megfogalmazásába valójában belekényszerült az MSZMP.

Leghangsúlyosabban 1956 került elő a történeti események közül. Miért volt szükséges az MSZMP számára, hogy a hatalomtechnikailag sikeres évtizedek kérdései helyett visszaforduljon ahhoz a ponthoz, amelyet korábban inkább elfelejtetni akart volna?

A kérdés megválaszolásához vissza kell térnünk a zárt rendszerről mondotakra. Amíg a zárt koordináta-rendszerben az MSZMP a viszonyítási pont,

és ez működtethető, addig hatalomtechnikailag nincsen semmi probléma. Akkor kezdődik a baj, amikor kiderül, hogy a Párt ebbe a rendszerbe önmagát is bezárta. A Magyar Népköztársaságban szocialista egypártrendszer, politikai diktatúra működött. Ennek kapcsán ki kell térni a talán kevésbé ismeretes, módosított alkotmánynak nevezhető 1972-es alkotmányjogi változásra, amely lényegében rendelkezett az egypártrendszerről, ahol a hatalmat a marxista-leninista, végső soron a bolsevik-kommunista párt gyakorolja. Bizonyos alkotmányjogi megközelítések szerint ez nem is módosított alkotmány, hanem tulajdonképpen új alkotmány volt. Jómagam persze nem alkotmányjogi, hanem politikai irányból közelítem meg a kérdést. Nyilvánvalóan vizsgálni kell a gazdasági okokból fakadó kényszereket is. A rendszer működésének finanszírozását a Nyugatról érkező kölcsönökkel, forrásokkal toldozták-foldozták. A '80-as években már egyértelműen folyt a gondolkodás a „merre tovább”-ról. Nem igazán ismert körülmény, de nagyon komoly elemzések, előkészületi munkák születtek, megalapozott kutatási programok keretében, tudományos műhelyek becsatornázásával. Terítékre került többek között az államberendezkedés, a közigazgatás, a gazdaság, a politikai intézményrendszer, a választási rendszer kérdése. Az akadémiai világból, a különböző kutatási programokat felügyelő tétből érkezett például a kulcsfontosságú igazságügyi tárca élére Kulcsár Kálmán és Kilényi Géza, akiknek személyét talán ritkábban hangsúlyozzuk, de szintén rendkívül hangsúlyos szerepük volt az átalakulásban. A fiatal és rendkívül tehetséges közgazdász, Németh Miklós KB-titkárként a tulajdonviszonyok kérdésével foglalkozott. Mindez már – az ideológiai megközelítés tekintetében – szintén erősen túlmutatott a szocializmus viszonyain.

A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások mennyiben rendezték át az állampárton belüli viszonyokat? Mennyire értékelődött fel például Pozsgay Imre, az MSZMP tárgyalódelegációjának vezetője?

Azt gondolom, hogy teljesen érthető és természetes következménye lett volna az ő mozgásának, politikai teljesítményének és szerepének, ha köztársasági elnökké választják. Pozsgay klasszikus politikus volt, aki komoly népszerűsége tette szert. Az 1989. januári bejelentése a „népfelkelésről” ezt csak fokozta, elsősorban nem a Párton belül – ott legfeljebb egy kisebbség értett vele egyet –, hanem a széles közvéleményben. Pozsgaynak feltétlenül népszerűséget hozott az is, hogy ott ült a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásain. Az érdemeket nem kisebbítve leszögezhetjük, hogy az MSZMP-nek is érdeke volt népszerű politikusának felépítése. A helyzet azonban olyan gyorsan és dinamikusan változott meg, hogy az egész elképzelés gellert kapott. Elég csak azt megnéznünk, hol tartott Pozsgay mondjuk egy évvel a nevezetes bejelentés után.

A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások egyéb körülményeit is fontos volna alaposabban megvizsgálnunk. Érdekes odafigyelnünk arra, hogy az éppen – ahogy korábban említettük – leépített Párt, és nem a felértékelődő kormány képviselői tárgyaltak a hatalom oldaláról. Szintén nem közkeletűen ismert tény, hogy a Kerekasztalnak nemcsak a politikai, hanem a gazdasági kérdésekben is dűlőre kellett volna jutnia, ezek a tárgyalások azonban megállapodás nélkül elhaltak.

Szekér Nórával újszerű könyvet írtatok a Nagy Imre-újratemetés körülményeiről, megmutatva, hogy lehet máshogy is vizsgálni annak a napnak a történetét. Most, a harmincadik évfordulón hogy látod 1989. június 16-át és a hozzávezető eseményeket? Milyen esetleges új elemekkel tudnád kiegészíteni a kötetben leírtakat?

Kötetünk elsősorban a Nagy Imre-temetésről mint a politikai döntéshozatal szintjén jelentkező ügyről szól. Érdekes kérdések merültek fel bennem a könyv összeállítása után, mint például, hogy a Nagy Imre politikai tevékenysége miatt hozott halálos ítélet vajon mennyire lebegett a Párt aktuális vezetőinek szeme előtt, akik a szocializmussal szemben – az akkor érvényben lévő alkotmány figyelembe vétele mellett – a fennálló államrend megváltoztatására irányuló folyamatokat indítottak el. Nagy Imre ítéletén keresztül vajon nem gondolhattak a saját személyes létbiztonságuk fenyegetettségére is? A kérdés lényegében a politikai felelősség büntethetősége, vagyis annak elkerülése esetükben.

A Nagy Imre-újratemetést széles körben a rendszerváltás szimbolikus aktusának tekintik – valószínűleg jelentősebb szerepet tölt be a nemzeti emlékezetben, mint akár maga az első szabad választás. Jelentősége az események akkori dinamikáját tekintve nem is vitatható, ugyanakkor annyira sűrű és politikailag összetett eseménysort rejt magában, hogy az szinte beláthatatlan. Talán a leghangsúlyosabb elem mégis az, hogy Nagy Imre által 1956 felszínre került. Az „'56-os Nagy Imre” képe rögzült a társadalmi tudatban. Kutatásunk nem tűzte ki célul, hogy a komplett Nagy Imre-képet alapul véve vonjon le következtetéseket. Mivel az események természetszerűleg hatnak egymásra, így elképzelhető, hogy az eddigi eredmények tovább árnyalhatók.

NAGYMIHÁLY ZOLTÁN

Riba András László (Böhönye, 1987) történész. A kaposvári Táncsics Mihály Gimnáziumban érettségizett 2006-ban. 2012-ben a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett történelem mesterszakos diplomát a Társadalmi krízisek és uralmi technikák szakirányon. Ösztöndíjas tanulmányokat folytatott Németországban és Albániában. Megalakulásától kezdve (2013) a RETÖRKI kutatója, helyettes archívumvezető, majd a RETÖRKI Archívum osztályvezetője. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának doktorandusza. Fő kutatási területe a Kádár-rendszer politikatörténete. Szekér Nórával közösen írt, *A Nagy Imre-kód* című, az újratemetés politikai dimenzióit vizsgáló kötete 2014-ben jelent meg.

Egy alapítvány a nemzetért

Történeti szöveggyűjtemény rovatunkban születésének hetvenedik évfordulóján Nagy Gáspár költőre, a rendszerváltás meghatározó szereplőjére, a nemzeti értelmiség jeles képviselőjére emlékezünk. Az alábbiakban az 1988 augusztusában, az amerikai magyarság Itt-Ott Találkozóján a Bethlen Gábor Alapítvány titkáráként elmondott előadását közöljük, amely az alapítvány tevékenységét mutatta be. (A szöveg közlésének aktualitást ad az is, hogy az Alapítvány megszületésének idén ünnepeljük a negyvenedik évfordulóját.) Az írás a BGA megismertetésén túl érzékletesen mutatja be a nemzeti gondolkodású értelmiség hatalommal vívott küzdelmének fő csomópontjait, a kommunista párt számára legérzékenyebb témák – elsősorban a határon túli magyarság és a nemzet egyéb sorskérdéseinek – legfontosabb felbukkanásait. Az írás mellett néhány dokumentummal is emlékezünk az Alapítvány hőskorára.

Nagy Gáspár

**Egy sajátos közép-európai kísérlet:
„alapítvány a nemzet javára”**

**Vázlatos áttekintés a Bethlen Gábor
Alapítványról¹**

A cím második lépcsőfokát idézőjelbe tettem, holott magam is vallom ezt a nézetet. De nem ezért az idézőjel, hanem mert a *Népszabadság* című pártlap (a létező egypárt-lap) olvasói levele fogalmazott így az elmúlt év nyarán,² amikor joggal azt kifogásolta, hogy az említett sajtóorgánium panorámát készítve a gombamód szaporodó magyarországi alapítványokról, a Bethlen Gáborról elnevezettet kifelejtette a képből.³ Szép dolog, mondhatnám, s valóban meg is lepődtünk, amikor

az okos és érvelő levélrészletet közölték, amely mintegy bemutatja – létrejötte után két évvel – ezt a magánalapítványt. Ismerteti céljait, s így jut arra a következtetésre, hogy tudniillik: ez a legátfogóbb, az egész magyarsághoz szóló, a nemzet érdekeit föl vállaló szövetkezés. Az olvasói levél még a csekkszámolás számot is közli, melyre a támogatók rendre elküldhetik hozzájárulásukat. Határozottan szép gesztus! Hihetnénk a tavaly nyáron elinduló, lassan araszoló kibontakozás egy apró rezdülésének. Mert mi annyi csalatkozás, átverés után, a legapróbb jelzéseket is úgy fogjuk föl: valami jó irányba mozdul, valahol megértettek egy szót az éveken át makacsul ismételtgetett mondatainkból.

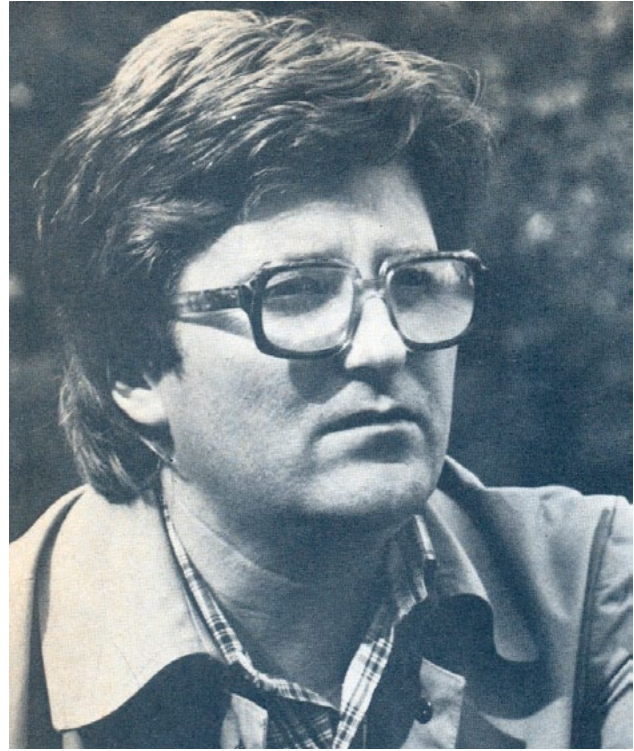
¹ Megjelenések: *Itt-Ott*, 1988/3, 15–18.; Nagy Gáspár: *Közelebb az életemhez*. Szeged, Tiszatáj, 2005, 113–123.; *Alapítvány a nemzet javára. A Bethlen Gábor Alapítvány negyedszázada, 1980–2005*. Szerk. Bakos István. Budapest, Püski, BGA, 2005, 27–34.

² Sárdi Mihály: Még egy nemes példa. Békési István: Alapítvány a város, az iskola javára. *Népszabadság*, 1987.06.27. 6.

³ Békési István: Alapítvány a város, az iskola javára. Illetékesek a jótekonysági kezdeményezésekről. *Népszabadság*, 1987.06.02. 5.

S most lépünk vissza a cím első lépcsőjére, hogy érzékeltethessük ennek az autonómiakísérletnek előtörténetét is, azt gondolva: bizony ebben modellértékű rajzot nyújthatunk át az elmúlt évtized magyarországi görcseiről, útvesztőiről. Arról az áldatlan terepről, melyen a politika és a szellem embereinek bújócska vagy még inkább ipiapacs-játéka folyt, ahol természetesen a szellem emberei közül jó néhánynak mondták: „álljon a falhoz (ha nem is oly drasztikusan, mint 1956 előtt és egy pár évig még utána is), és legyen a hunyó.” S ha mégis kinyitotta szemét, hát újra számolhatott a végtelenségig, a tökéletes kifáradásig és sohasem mondták: „rejtőzködünk ugyan, de azért elérhetők, megtalálhatók vagyunk.” Mondjuk az országot, a nemzetet, a világ bármely táján élő magyarság dolgában, ügyében. Ezt nem mondták. Ezt a szemkinyitási gondolatot kifejezetten rossz néven vették a politikusi mezt viselő csapattagok, „játsszótársak”.

Innen kell indítani a történetet, komolyabbra és tárgyyszerűbbre fogni a mondandót. Bizonyára a jelenlevők jól ismerik az 1985. szeptember 20-i dátummal kibocsátott *Felhívásunkat*. Ott csak egy mondatban utalunk arra, hogy hat kemény esztendőbe telt, míg az 1979. Karácsonyán megfogalmazott áhítás valóság lehetett.⁴ A kérdés az volt, hogy Bethlen Gábor születésének 400. évfordulója, amely 1980-ban következett be, kitűnő és fölöttébb szükséges pillanatnak látszik, hogy létrejöhessen egy, az ő szellemiségét idéző magánalapítvány, mert „égető teendőink természete bethleni munkát kíván” – így alliteráltunk, így esdekelünk. Nyomatékkal írtuk le a Nagyságos

Nagy Gáspár 1985-ben. Fotó: Wikimedia Commons / Vahl Ottó fotóművész (In: *Szép versek*, 1985. Szerk. Kardos György. Budapest, Magvető, 1986. 48. fotó).

Fejedelemről, hogy „a három részre szakadt Magyarország érdekeinek erős várává építette Erdélyt. Fejedelemsége – békíthetetlennek látszó ellentétek közepette – a benne élő népek, vallások, nemzetségek közös otthonaként védelmezte a nemzeti függetlenség ügyét. A realitásokban rejlő magasabb lehetőségek felé vitte nemzetét; a tehetség, hűség és szívósság, amellyel magasrendű céljaiért küzdeni tudott, ma is hatékony példa lehet mindazok számára, akik a közösségi érdekű alkotómunkát tekintik hivatásuknak”. Az alapítvány ötletét és tervezetét először Bakos István fiatal tudományszervező, egykori Eötvös-kollégista vetette papírra, s Csoóri Sándorral, Kiss Ferencsel, Für Lajossal és Santa Ferencsel kereste fel Illyés Gyulát. Illyés az előbb idézett levél megfogalmazásában is részt vett, majd elsőnek írta alá 1979. Karácsonyán Németh László, valamint Kodály Zoltán özvegyével és Csoóri Sándorral egyetemben, így adva nyomatékot a kezdeményezés komolyságának és annak az eltökélt szándéknak, hogy valóban szükség van erre az

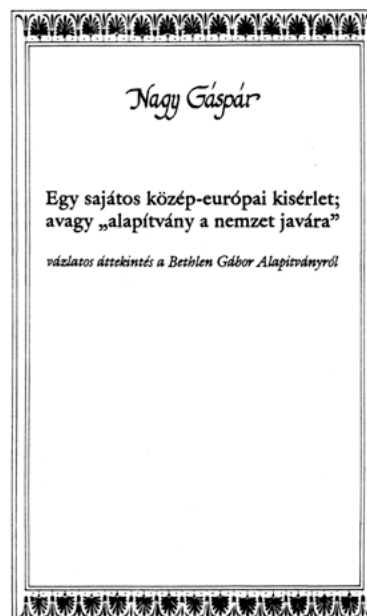
⁴ A BGA engedélyezését kérő, Pozsgay Imre kulturális miniszterhez címzett levél az eredeti aláírásokkal (1979. karácsony) megjelent: *Alapítvány a nemzet javára i. m.* 2005, 24–26.

alapítványra, melynek névadója nem véletlenül Bethlen Gábor. Illyés ekkor már csaknem két évvel túl van a *Válasz Herdernek* című korszakos és figyelmeztető írásán,⁵ s annak román részről történt durva megtámadásán is. Túl van úgy, hogy nem adhat választ Mihnea Gheorghiu-nak, akadémiai elnöknek – mert a magyar politikai „éleslátás” akkor így látta jónak (tán Herdernek újra válaszolhatott volna!), s így helyette, néhány hónap elteltével egy szürkére silányított, csaknem brossura-ízű szöveg látott napvilágot az *ÉS*-ben, Pach Zsigmond akadémikus tollából.⁶ Szégyen, de 10 év után, a napokban jelent meg a *Magyar Nemzet*ben Illyés *Fegyelmezetten* című szívszorító, valóban fegyelmezett és méltó válasza.⁷ Lám-lám, a dolgok összefüggnek. Mert a beadványt hamarosan a négy első kezdeményezőn kívül még 61 író, művész, tudós, elismert békés és békétlen hazánkfia írta alá; így került az akkori kulturális miniszter, Pozsgay Imre asztalára. Ő támogatta a tervet, de a dolgok mifelénk nem ott szoktak eldőlni, ahol logikusnak tűnne. Pozsgay Imre 1981 novemberében találkozott a beadvány aláíróinak egy csoportjával és biztatóan foglalt állást az ügy előmenetelét illetően. Aztán jöttek a keményebb napok-hetek itthon is, és az egyre romló magyar kisebbségi helyzetről számot adó jelzések, Romániából, Csehszlovákiából, Jugoszláviából és a Szovjetunióból is. Budapesten 1981. december 13-án az írószövetség egy kritikus és meglepően felszabadult légkörű közgyűlés után – 1956 óta először – titkosan

⁵ Illyés Gyula: *Válasz Herdernek és Adynak. Magyar Nemzet*, I. 1977.12.25. 13., II. 1978.01.01. 9.

⁶ Pach Zsigmond Pál: A Dunánál. Itt élned kell. *Élet és Irodalom*, 1978.07.08.

⁷ Illyés Gyula: *Fegyelmezetten. Magyar Nemzet*, 1988.08.06. 9. Illyés válasza a megírás idején csak az emigrációban, a *Magyar Füzetek* 5. számában jelent meg. Illyés Gyula: *Válasz Mihnea Gheorghiu-nak. Fegyelmezetten. Magyar Füzetek* 5 (1979), 13–22.

választhatott, a tagság akaratát és véleményét tükröző képviselőket: választmányt. Ne feledjük, december 13-a volt. Lengyelországban a szűkségállapot bevezetésének napja. Mi pedig a híres angyalföldi munkásterület hipermodern, csupaüveg pártházában titkosan szavazunk. De a pártházat – ahogy illik – fegyveres munkásőrök védik: a rebellió nem szaladhatott ki az utcára.

Az akkori hangulat már előlegezte azt, ami aztán a következő 5 esztendőben történt a szövetség Bajza utcai székházában. Egy nagyon szűk terepen, 6–700 tollforgató képviselőjében és nagy többségének támogató egyetértésével, sőt biztatásával próbáltuk a szavakat és a tetteket közelíteni egymáshoz; írói, alkotói felelősségünket, illetékességünket a tabunak tartott és szánt tartományokra is kiterjeszteni. Ez már 1982-ben is megnyilvánult a kisebbségben élő magyarság egyre romló sorsának többszöri fölvezetésekor. Köteles Pál ekkor jelentette meg a Lăncrănjan-kritikáját a *Tiszatáj*ban, s ezért bizony a lapot erősen megintették.⁸ Az alapítványt

⁸ Köteles Pál: Töprengés egy torzkép előtt. Ion Lăncrănjan: Gondolatok Erdélyről. *Tiszatáj*, 1982/9, 51–57. Nagy Gáspár írásában finoman fogalmazott:

kezdeményező írók többsége tagja volt az írószövetség választmányának is, így logikus, hogy a hadviselés terepén azonos nevek forgatták a szablyát, a tollat. 1982 nyarán, Pozsgay Imrét váratlanul eltávolították a minisztérium éléről (bűnei között nyilván előkelő helyen regisztrálták, hogy megértő volt az új írószövetségi alakulat demokratikus törekvéseivel, s a szerveződő BGA eszméivel is rokonszenvezett). Az alapítvány ügye végleg elakadni látszott, pedig 1982 májusában az első kezdeményezők egybehívták az aláírókat a Kárpátia Étterembe, és Előkészítő Bizottságot alakítottak, melynek elnöke Kodály Zoltánné, titkára Kiss Gy. Csaba lett.

Ez év őszén ünnepeltük Illyés 80. születésnapját. A köszöntőkben az *Egy mondat a zsarnokságról* is lehetett említeni félmondatokkal, mint nagy verset, de aztán a születésnap elmúltával váratlanul jött a leckéztetés. Illyés egy külföldi lapnak nyilatkozott a magyar kisebbségek helyzetéről s nem hallgatta el a kedvezőtlen jugoszláviai folyamatokat sem: ekkor érte az otromba támadás az újvidéki *Magyar Szóban*. A kijelölt (vagy önkéntes) orvlövész Bori Imre, irodalomtudós professzor volt, aki a magyar kultúrpolitika kedvence abban az időben és azóta is, és az Illyés vagy Németh László habitusú alkotókat különben nem kedvelő, az avantgárdot preferáló esztéta hírében állt. Kioktatta Illyést a vajdasági helyzetről, mintegy erősítendő a költőre oly sűrűn sütögetett

nacionalista bélyeget.⁹ Bizony ez a cikk hájjal kenegethette a román akademikust is. Illyés ekkor már a halálos ágyán feküdt. Talán nem is tudott Bori írásáról. Az írószövetség választmányja egyhangúlag nyilatkozatot fogadott el, melyben visszautasította Bori Imre vádjait, de ez a szöveg – minden ígélet ellenére – ez ideig még nem jelenthetett meg Magyarországon. Pedig a választmány tagjai számtalanszor előhozták, ekkor hol jugoszláv, hol magyar érdekekre hivatkozott a pártapparátus képviselője; hol meg a „kipróbált” proletárinternacionalizmusra. Illyés úgy ment el, hogy nem védhettük meg, úgy ment el, hogy nem láthatta nyomtatásban a román akadémia elnökének szóló válaszát, azt viszont megérhette: hogy ezen írásainak foglalatát, a *Szellem és erőszakot*, raktárba tették. (Most várja a kései feltámadást.)¹⁰ Mint ahogy az *Egy mondat a zsarnokságról* 1986-ban már könyvben is megjelenhetett.¹¹ Az egykori tiltók ma nagyvonalú engedélyezők akarnak lenni. Netán a *glasznosztj* élharcosai, hogy a „túlsó part” felé igyekvő kompon is a belső deszkákon maradhassanak. Tehát helyükön, biztonságban.

Barátaim, nekünk otthon különösen szükségünk van a pontos és kérlelhetetlen emlékezetre! És nem feledhetjük ugyanez évben azt a politikai hisztériát sem, amit Csoóri Sándor Duray Miklós könyvéhez írt előszava váltott ki.¹²

⁹ Bori Imre: Még Illyés Gyulától sem! *Magyar Szó*, 1983.02.20.

¹⁰ Az eredetileg 1978-ben elkészült könyv Magyarországon tíz évvel később, a *Magvető Gyorsuló idő* sorozatában jelent meg: Illyés Gyula: *Szellem és erőszak*. Budapest, Magvető, 1988. A Nyugatra még 1978-ban kijuttatott néhány példányt a müncheni Aurora Kiadó adta ki hasonmás kiadásban.

¹¹ Illyés Gyula: *Menet a ködben*. Budapest, Szépirodalmi, 1986, 380–387.

¹² Csoóri Sándor: Kapaszkodás a megmaradásért. In: Duray Miklós: *Kutyaszorító. Önéletrajz és beszélgetések önmagammal*. New York, Püski, 1983, 7–20.

a *Tiszatáj* főszerkesztőjét és főszerkesztő-helyettesét, Vörös Lászlót és Annus Józsefet a megyei ideológiai titkár szóban már elbocsátotta, ám végül – az Írószövetség egységes kiállás miatt – a hatalom meghátrált, és a lap vezetői – 1986-ig – helyükön maradtak. Bővebben a történekről lásd: Vincze Gábor: A Lánchránjan-ügy. Egy magyarellen-es pamflet, és fogadtatása Romániában, valamint Magyarországon, 1982-ben. *Tiszatáj*, 2006/3, [62–82] 75–79.

Szinte előttem a távirat, melyen mint elnökségi tagot, a szövetség titkárát teljesen szokatlan módon a művelődési miniszter elé idéznek, s ott Csoóri fejére olvassák bűneit úgy, hogy a jelenlevő elnökségi tagok még nem is ismerték a „bűnös” irodalmat. S aztán nem feledhetjük Csurka István bátor kiállását a leckéztetés és Csoóri letiltása miatt; hogy akkor kilép a szövetségből is,¹³ de erről lebeszéljük... „fejet ajándékba nem adunk” – mondogatjuk magunknak is a Nagy László-i imperatívuszt.¹⁴

De őszre időzítve a mostanság svájci nagykövet Hajdú János – kollektív munkát saját neve alá vont – dolgozata.¹⁵ Úgy hírlík, kénytelen volt saját neve alá vonni, ámbár a vonakodás mértékéről nem tudunk, erről legutóbb sem volt hajlandó nyilatkozni a Rádióban, mert félő, hogy komoly funkcióban levő, vagy éppen most oda avanzsáló elvtársakat kellene fogalmazó partnerként megneveznie. (Viccesen kérdeztem akkoriban egyik ÉS-nél dolgozó munkatársat: „hány embernek küldtél ki a honoráriumot?” A válasz: „egynek, de lényegesen többet a szokásosnál, így elosztható a pénzben nem mérhető szolgálati jutalom.”)

A szövetség választmánya ismét csak saját falai között maradt tiltakozásával, és sem a Hajdú-cikket közlő lapban, sem más magyarországi orgánumban nem tudta véleményét kinyilvánítani.

1984 nyarán döntő lépésre szántuk el magunkat – tizenkilencen – az alapítvány ügyében. Pontosabban:

¹³ Csurka István 1983. június 20-ai, Hubay Miklós író-szövetségi elnöknek írt levelében tiltakozott Csoóri Sándor szilenciuma ellen, bejelentve saját kilépését. A teljes szöveg megjelent: Csurka István: *Az esztéta*. Budapest, K. O. média, Magyar Fórum Könyvek, 2006.

¹⁴ Idézet Nagy László *Fenygetések* c. verséből.

¹⁵ Hajdú János: Utószó egy előszóhoz. *Élet és Irodalom*, 1983.09.16.

jó néhány kérést terjesztettünk föl egy viszonylag lojális hangvételű levélben. A címzett a párt első titkára volt. E levélben azt kértük, hogy az esedékes XII. pártkongresszuson kiemelten foglalkozzanak a magyar kisebbségek egyre aggasztóbb helyzetével és szánják el magukat érdemi lépésekre. (Mondanom sem kell, ez 1985 márciusában nem történt meg!) Kértük továbbá a BGA engedélyezését, az Erdély történetének megjelentetését, a Magyarságtudományi Intézet létrehozását. Fontosnak ítéltünk egy tárcaközi minisztériumot, vagy szerényebben egy bizottságot, amely a kisebbségi magyarság ügyével foglalkozna. (Ekkor már sok volt a hivatalosan áttelepülő, megoldatlan problémákkal.) Kértük a rádió és a tv adóköri területének növelését, hogy legalább így fejezzük ki a törődést, az ország figyelmét. Kértünk továbbá egy kéthetenként megjelenő lapot, melyet szintén Illyés kezdeményezett hasztalan már egy évtizede.¹⁶ A pár oldalas levél címzettje helyett hamarosan a PB tagja, a KB titkára fogadott bennünket. Ígéretet kaptunk az alapítványra, a Hungarológiai Intézetre, a három kötetes *Erdély történetére*, és a rádió-tv adások szórásai távolságának növelésére. Határozott nem volt a válasz a tárcaközi minisztériumra, úgymond ezt a másik fél (bármelyik szomszéd állam) beavatkozásnak veheti. S ekkor is elkenték a lap ügyét. Arra, hogy a pártkongresszus miképp veszi elő, egyáltalán előveszi-e ezt a szerintünk akkor is legfontosabb, az egész nemzetet érintő ügyet – érdemi és megnyugtató választ nem kaptunk. Aczél György a válaszokat mint PB-döntést, és egyúttal az első titkár véleményét tolmácsolta.¹⁷

¹⁶ A levél eredetiben megjelent: *A tizenkilencek levele Kádár Jánoshoz, az MSZMP KB első titkárához*. Rendszerváltó Archivum, 2017. szeptember, 42–46.

¹⁷ Tétényi Pál: Az MSZMP Központi Bizottsága Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának

S valóban, csaknem egy esztendő múlva az ígéretekből valóság lett. Létrejött a Magyarságkutató Csoport, 1985 júniusában mint „kötelezett-ségvállalást közérdekű célra” a művelődési miniszter alapító okirattal engedélyezte a BGA-t. Megjelent később a nagy vihart kiváltó *Erdély története* is.¹⁸ Sőt az idén egy nagyobb teljesítményű rádióadó is működésbe lépett.

Itt volnánk a mában, kissé hosszan és részletezve vázoltam az „előtörténetet”. Egy jó kezdeményezés csöndes kálváriáját, amely újszerűségével (akkor egyáltalán nem léteztek még alapítványok, hosszú ideje alapítványi törvény sem volt a Polgári Törvénykönyvben, a jogi rendezésre csak 1987 szeptemberében került sor, amikor az Országgyűlés törvényt hozott erről), szellemiségével, s tán a kérelmezők egy részének nézeteivel váltotta ki a felsőbbség konok ellenszenvét. Ám ne magyarázzuk, ne keressük a fölmentést az engedélyezők gyanakvására és tiltására. Mert ez a törvényes engedélyezés után is kísérté, kíséri az alapítványt. Ha azt mondanám, hogy szerencsére, tán még cinikusnak is tetszhetnék. De nem vagyok cinikus. Az akadályok leküzdése pontosíthatja és finomíthatja a mi taktikánkat, és fonák módon, még hasznunkra is lehet. De itt persze nem a mi hasznunkról van szó, hanem az ügyről; a legfőbb kárvallotról. Most látjuk csak igazán, hogy a kényszerű várokozttatásban eltelt hat esztendő, amely idegőrlő tárgyalásokkal és megalázó szituációk sokaságával volt ékesítve, csupán

jelentése a Politikai Bizottságnak 19 értelmiségi Kádár Jánoshoz írott beadványáról, 1984.12.11. In: *Alapítvány a nemzet javára i. m.* 2005, 37–44.

¹⁸ *Erdély története I–III. I. A kezdetektől 1606-ig. II. 1606-tól 1830-ig. III. 1830-tól napjainkig.* Szerk. Makkai László, Mócsy András, Szász Zoltán. Budapest, Akadémiai, 1986. A megjelent kötet hisztérikus reakciókat váltott ki a legmagasabb szintű román vezetésből.

a kezdeményezők által idejében fölismert veszélyeket tette egyre valóságosabbá. És azt is tudjuk, hogy az engedélyezést követő három esztendőben, napjainkig, mennyit romlott a helyzet. A magyar kisebbségek sorsa – különös tekintettel az erdélyi és felvidéki magyarságra (romániai és szlovákiai) – mára már mindenki számára sűrű felkiáltójelekkel mutatja, követeli, hogy itt valóban bethleni munkára van – vagy lenne szükség. Hogy sok tekintetben a 24. óra utolsó perceire fordult az örült mutató. S ebben bizony – ne szépítsük a dolgot – országunk pártja és kormánya rendesen besegített!

Mert az elmúlt negyven esztendőben, éppen 1948 óta, a proletárinternacionalizmus zászlaja alá tömörülve vakon és süketen mentelt, s nem látta, nem hallotta, hogy egy karnyújtásnyira tőle a magyar kisebbségek miféle törvényteleniségeknek vannak kitéve. S ha ezt – kivéve az elmúlt egy-két esztendőt – valaki szóvá tette, rögvést a szocializmus, sőt még azok ellensége is lett, akikért szót emelt. Divat-szlogenné vált a „többet ártunk, mint használunk” elve, vagy inkább elvtelensége; meg az a szállóige, amely így hangzott el sokszor kisebbségi értelmiségiekről is: „ne lőjünk egy olyan repülőre, amelyen 3 millió túszer utazik!” Biztos volt erre is tapasztalat, s most is adódik. Én is olvastam azt a hetilapban közzétett levelet, amelyben valaki fölpanaszolja a júniusi budapesti tüntetés szervezőinek,¹⁹ hogy az esemény után a román hatóságok nem engedték be szülőföldjére. Az a hatalom, amelyik az uralmát végeredményben diktatórikus alapon tartja fenn, nem igazán törődik azzal, hogy a szomszédban is így, vagy kicsit drasztikusabb eszközökkel

¹⁹ Az 1988. június 27-ei, budapesti Hősök terére szervezett Erdély-tüntetés.

teszik ugyanezt. Még akkor sem, ha magyarokkal teszik, hiszen országon belül is van kisebbségi helyzet, az ország döntő többsége van „kisebbségi” helyzetben. Mert tudjuk, sokszor elmondták: 1948-ban „történelmileg így alakult”.²⁰ Sokáig nem kérdezték meg ezt a kisebbségi kisebbséget arról, hogy miként gondolkodik a saját sorsáról, miként érez és gondolkodik, a szomszédban és a nagyvilágban élő testvérei sorsáról. Pedig Csoóri Sándorral valljuk: „A nemzet mi vagyunk”!²¹

El kell mondanom még, és tisztem is, hogy e helyütt is emlékezzem azokra, akik már nem érhatték meg az alapítvány engedélyezését, így: Illyés Gyula, Jékely Zoltán, Zelk Zoltán, Jócsik Lajos írók; Huszárik Zoltán filmrendező; Juhász Pál és Zsebők Zoltán orvosprofesszorok. Alapítványunk történetében az elvesztegetett idő, a kényszerűen elvesztegetett idő – pótolhatatlan. Mert az a terv, amely az alapítványt döntően a hazai magyarság támogatásával kívánta létrehozni a nyolcvanas évek elejére, csak szerény mértékben valósult meg. Hiszen az eltelt évek alatt a magyarországi lakosság is sokkal rosszabb anyagi helyzetbe került. Ennek ellenére a hivatalos engedélyezés óta több ezren küldték el támogatásukat csekkszámánkra. Holott a továbbélő gyanakvás sok esetben anyílttiltást eredményezett. Például országos napilapban nem jelenhetett meg *Felhívásunk*; több irodalmi folyóiratból, 1985 decemberében már korrektúrában vetették ki (javasolták kivenni) a gondos

előcenzorok a *Felhívást*. És indokként semmit sem mondtak. A szerkesztőn szerkesztők örültek, ha előcenzorok igazították el őket s nem az utócenzorok, ami már súlyosabb következményekkel járt.

Konrád György írta nagyon szellemesen és igazul: hogy „nálunk a cenzúraszégés kisebbségi sport, a többség jól elfér a cenzurális keretek között”. A szerkesztők többsége is elfért, aki vétett ellene, azaz rosszul ítélte meg, hogy aznap éppen hol a „partvonal” – azt leváltották. (Lásd *Mozgó Világ*, 1983; *Új Forrás*, 1984; *Tiszatáj*, 1986).²² Amikor írásban megkérdeztük, hogy ezzel a csupán informáló *Felhívással* mi a gond, persze nem kaptunk írásos választ, hanem közvetett, kiszivárogtatott információt, ilyen kis hírmorzskákat: a) nem örülnek ennek a *Felhívásnak* Romániában és máshol sem; b) a lakosság úgyis lázong a TEHÓ (településfejlesztési hozzájárulás, amit az állampolgár fizet, ha 51%-a – az adott településen – megszavazza) ellen, minek újabb fizetésre buzdítani (ezt állítólag a szakszervezet feje mondotta egy PB ülésen, ahol is szóba kerültünk újfent); c) elvonjuk a pénzt a Nemzeti Színházra „önként és dalolva” adakozóktól. Szóval tetszés szerint válogathattunk az indokok közül. A *Felhívás* ennek ellenére fontos irodalmi, szakmai folyóiratokban, és sok egyetemi, főiskolai kiadványban látott napvilágot, postai úton is eljutott ezekhez, a megszólítottak nagy része kedvezően reagált. Egyéni és csoportos támogatók, egyházi (református és katolikus) intézmények, szocialista brigádok,

²⁰ Kádár János pártfőtitkár sokat idézett mondata 1985-ben, az MSZMP XIII. kongresszusán, amikor az egypártrendszerrel mint „történelmileg úgy alakult” rendszerrel beszélt.

²¹ Csoóri Sándor az 1987-es, Itt-Ott Találkozón elhangzott előadását itthon az *Alföld* közölte Csoóri Sándor hatvanadik évfordulója alkalmából, az első szabad választás évében. Csoóri Sándor: A nemzet mi vagyunk. *Alföld*, 1990/4, 3–12.

²² A *Mozgó Világ* régi szerkesztőségét 1983. decemberében, a tervezett Bibó-szám miatt váltották le (a szám már nem kerülhetett forgalomba). Az *Új Forrásra* és a *Tiszatájra* Nagy Gáspár két, '56-ot megidéző verse miatt várt szankció (Öröknýár: elmúltam 9 éves. *Új Forrás*, 1984/5; A Fiú naplójából. *Tiszatáj*, 1986/6).

kisnyugdíjasok, döntően értelmi-ségek küldték el támogatásukat. Köztük meglepően nagy számban vannak a műszaki és agrárértelmiség képviselői is, akik az ügy mellé álltak. Bár az alapítvány egy pénzügyi konstrukció, ahol az okos kurátorok, mérlegelve a javaslatokat, évente díjakat, ösztöndíjakat szavaznak meg a kamatokból: mégis úgy érzem, itt egy mozgalom alakult ki, ha nem is oly méretű, mint kezdetben gondoltuk. Külön kell megemlíteni az olyan megmozdulásokat, mint neves képzőművészek aukcióit, előadóművészek (színészek, zenészek) estjeit. A befolyt összegeket minden esetben átutalták az alapítvány számlájára. A fiatalság is példászerűen mellénk állt: mindenek előtt a Közgazdasági Egyetem Rajk László Szakkollégiuma, a Műszaki Egyetem Martos Kollégiuma, a Református Teológia Ráday Kollégiuma, valamint az Eötvös Kollégium diák-sága és segítőkész igazgatója. A vidéki főiskolák közül kiemelkedően pártfogolta ügyünket az Egri Tanárképző Agrár Köre (ott például egy előadássorozatot rendeztek, amelynek keretében a kisebbségi magyarság sorsával és a nemzeti identitás kérdéskörével foglalkoztak, neves előadókkal, s egész bevételüket átutalták). De megemlíthetjük a Szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző szinte valamennyi évfolyamát.

Erőt jelent és öröm számunkra, hogy *Felhívásunk* utat talált a nyugati magyarsághoz is. Újságjaikban sok helyen viszontláthattuk *Felhívásunkat*, s azóta is folyamatosan hírt adnak rólunk. Ennek nyomán nyugat-európai, észak- és dél-amerikai, ausztráliai egyének és szervezetek, közösségek küldték el csekkszámunkra a magyar forintnál sokkal jobb pénzüket, melyből mi eddig csak forintot, illetve ennek is csak a kamatait láthatjuk. Értesüléseink szerint

többeket visszariasztott – holott támogatási szándékuk megvolt – a valutakezelés ezen formája. Miután 1987-ben végre az alapítványok visszakerültek a Polgári Törvénykönyvbe, minden magyarországi alapítvány automatikusan jogi személlyé vált, s devizát is kezelhet. Köszönettel vettük, hogy a most megjelent *Nyugati Magyarság* már közli devizaszámlaszámunkat.

Kialakulóban van az alapítvány hathatósabb támogatására és távlati céljainak elérését ösztönző nyugaton felajánlott és létrehozott díjazási forma. Így pl. Baselben az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem mellett létrejött Tóth János Alapítvány Bethlen ösztöndíja; a Svédországi Magyarok Országos Szövetségének nemrégiben felajánlott Stockholm-stipendiuma. S remélhetőleg hamarosan létrejön az Egyesült Államokban és Kanadában is egy támogatási alap, vagy ösztöndíj, melynek szervezését és a pénz kezelését a Magyar Emberjogi Alapítvány vállalná. Otthoni devizaszámlánkon pedig szintén nyugatról jövő felajánlásoként hamarosan megvalósulhat egy kizárólag kisebbségi magyar orvosokat támogató ösztöndíj, valamint egy magyar-japán ösztöndíj a magyar-uráli nyelvészeti kutatások támogatására.

S nem feledkezhetünk meg az Erdélyi Világszövetség, s azon belül is társelnökének, Zolcsák Istvánnak önzetlen és nagyvonalú támogatásáról, aki a bethleni szellemiséget erősítendő, még külön célfelajánlasként fontos kisebbségi kutatások elvégzését és tanulmányok megírását szorgalmazza. Ebben a munkában alapítványunknak jelentős koordináló szerep jut.

Mivel felhívásunkról, mint közismert dokumentumról beszéltem, azért szükségtelennek látszik, hogy annak pontjait, eligazító passzusait

megismételjük. Mégis fontosnak érzem pontosabban meghatározni az Alapítvány által támogatott tevékenységek körét. Olyan tevékenységeket kívánunk támogatni, amelyek a kultúra és a tudomány valamint a közélet területén az alábbi értékek érvényesülését szolgálják: a különböző országokban élő magyar etnikum (Magyarországon kívül Csehszlovákiában, Jugoszláviában, Romániában, a Szovjetunióban és számos nyugat-európai, továbbá tengerentúli országban) közötti természetes kapcsolatokat a történelmi hagyomány, az anyanyelv és a kultúra közösségeként felfogott nemzet jegyében; illetőleg a tragikus történelmű közép-európai népek szellemi együttműködését, előítéletektől mentes kölcsönös ismerkedését. Vezéreszménk a tolerancia, mindenféle kizárólagosság elutasítása. Szerény eszközeinkkel a szellemi találkozások lehetőségeit szeretnénk szaporítani, a közép-európai népek közötti előítélet-falakat bontani, a határok jelentőségét – legalább is kulturális értelemben – csökkenteni.

Az Alapítvány tevékenységének első két évében kiemelkedő esemény volt a Bethlen-díjak átadása. 1986-ban került sor első alkalommal a díj odaítélésére. Ekkor az Alapítvány tőkéje még csak egyetlen díj kibocsátását tette lehetővé. Az első díjazott Domokos Pál Péter zenetörténész, a magyar folklór kutatója, aki 85. születésnapján vehette át a díjat. Ez a magyar tudós hat évtizeden át végzett áldozatos munkát a magyar kultúra érdekében tanárként, szervezőként és kutatóként. Jelentősebb állami kitüntetést nem kapott tevékenységéért, sőt nemegyszer bizalmatlanság övezte személyét. Munkásságának egyik legfontosabb eredménye a Kárpáton túl, Moldvában élő magyar népcsoport, a csángók művelődéstörténetének, zenei kultúrájának föltárása. Az 1987. évi díjazottak közül az év

folyamán elhunyt Szabó T. Attila kolozsvári nyelvészprofesszor, a magyar nyelv múltjának kutatásában ért el páratlan eredményeket, nagyszabású vállalkozása az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, amelyből eddig négy kötet látott napvilágot, s halálakor éppen a Házsongárd címszóig jutott el. Király Károly neves közéleti személyiség, aki szülőföldjén az erdélyi magyar nemzetiség jogaiért szállt síkra, de mindvégig a kölcsönös román-magyar megértés szellemében. S örömkre szolgál, hogy 1987-ben egy nagyszerű lengyel költő, esszéista is szerepelt a díjazottak között. Zbigniew Herbert régóta igaz barátként, Közép-Európa lelkiismereteként is szól hozzánk. Az ünnepi díjátadás laudációit az *Alföld* című folyóirat 1988/3. száma közölte.²³ Úgy érezzük, hogy a díjazottak kiválasztása igen jó visszhangra talált az Alapítvánnyal szolidáris magyarság körében: Erről meglepően sok cikk jelent meg otthon és külföldön is. Magát a díjadást oly nagyra értékelte a Tokiói Kőrösi Csoma Center, hogy éves díját, 1000 \$-t Alapítványunknak ítélte oda. Ez került először az ez év márciusában megnyitott devizaszámlánkra.

Minden egyes támogatónk egy díszes visszaigazoló lapot kap, melyen olvasható Bethlen Gábor biográfiája, s végrendeletének legszebb sorai, és Móricz Zsigmond Erdélyéből a következő mondat: „Mi minden erőt, ami a haza javára akar és tud lenni, nem eltiporni, hanem együvé fogni kívánunk.” Ezt üzeni nekünk, kései utódoknak Bethlen Gábor, kinek szellemében kíván Alapítványunk az elkövetkezőkben is dolgozni.

²³ Csoóri Sándor: Zbigniew Herbertről. *Alföld*, 1988/3, 61–63.; Vekerdí László: Szabó T. Attiláról. *Alföld*, 1988/3, 64–66.; Für Lajos: Király Károlyról. *Alföld*, 1988/3, 66–68.

Kulturális Minisztérium

1980.12.14.

P o z s g a y I m r e
miniszter

Budapest, V. Szalay u. 10-14.

Négyezáz esztendővel ezelőtt született történelmünk kimagasló alakja, Bethlen Gábor. Emlékére egy róla elnevezett magánalapítványt kívánunk létesíteni.

Bethlen Gábor - mint ismeretes - a három részre szakadt Magyarország érdekeinek erős várává építette Erdélyt. Fejedelemsége - békíthetetlennek látszó ellentétek közepett - a benne élő népek: vallások, nemzetiségek közös otthonaként védelmezhetette a nemzeti függetlenség ügyét. A realitásokkal számoló felelősség és a fölszántás, mellyel a realitásokban rejlő magasabb lehetőségek felé vitte nemzetét; a tehetség, hűség és szívósság, mellyel magasrendű céljaiért küzdeni tudott, ma is hatékony példa lehet mindazok számára, akik a közösségi érdekű alkotómunkát tekintik hivatásuknak. - Alapítványunkkal - a munkát mértékké avató szocializmus szellemében - az ilyen természetű vállalkozásokat szeretnénk támogatni és ösztönözni. Végezzék bár intézmények vagy egyének és a szellemi élet bármely területén.

A Bethlen Gábor Alapítványt nyitottnak öhajtsjuk, összegét bárki gyarapíthatja, aki célkitűzéseivel egyetért. Ügyeinek intézését - az illetékes állami intézménnyel összhangban - az alapítók által kijelölt kuratórium végezné.

Kérjük engedélyezését. Tisztelettel

Budapest, 1979 karácsonyán

Illés Gyula
Borcsai György
Békai Zoltán
Miklósi János
Mészáros László

Kovács Zoltáné
Fehér Ferenc
János
Rudolf Csütös

1. számú dokumentum: A Bethlen Gábor Alapítvány engedélyezését kérő levél Pozsgay Imre kulturális miniszternek, 1979 karácsonyán. (A Bethlen Gábor Alapítvány hozzájárulásával. Megjelent: *Alapítvány a nemzet javára* i. m. 2005, 24-26.)

Jekely Zoltán
Béni Béni
Kati Lili
Györgyi Katalin
Györgyi Katalin
Dina (Linda)
Kovács András
Juhász István
János Pál
Vilma Tamara
Miklós Károly
Károly Péter
János László
^{Károly László}
Kiss Ferenc
Sándor Miklós
Balogh István
Tóth László
Börner Tibor Sándor
Petrovics Emil
Heller Emil
Ágoston István
Tóthai József
Hugovics István

Jomkai László
 Rábalás
 Márton János
 Fodor István
 Károlyi Lajos
 Keresztes Károly
 Zelnick László
 Kőrösi György
 György András
 Bodnár László
 Kodolányi Gyula

Fodor István
 Varga László

Elküldtük 1980. április 14.

le 7. 10. 1988
Kapja: Óvári Miklós elvtárs
Készült: 3 példányban

F e l j e g y z é s .

Aczél György elvtársnak

Április 14-én egy - a kulturális miniszternek címzett - levelet kaptam, amelynek 65 aláírója Bethlen Gáborról elnevezett alapítvány engedélyezését kéri. /Mellékelem a levél fotómásolatát./

Az Úgy politikai mérlegeléséhez a következőkre szeretném felhívni a figyelmet:

- Az érvényes jogszabályok szerint mozgalmak, intézmények, szervezetek kezdeményezésének joga - törvényes feltételek mellett - nemcsak hivatalos szerveket, hanem magánszemélyeket is megillet. Jogilag tehát nem kifogásolható egy olyan intézmény létrehozása, mint amilyen a Bethlen-alapítvány.
- Nem vonható kétségbe, hogy a kezdeményezők, aláírók szándékai, céljai tisztességesek. A levél nem tartalmaz politikai kihívást, hangja lojális, tartalmában elkötelezett /"- a munkát mértékké avató szocializmus szellemében -"/.
- Legokosabban úgy reagálhatunk, ha azt hangoztatjuk, hogy ezt akár magunk is kezdeményezhettük volna.
- Mindenképpen figyelembe veendő az aláírók társadalmi rangja, szerepe. Többségük a magyar szellemi élet kiemelkedő személyisége. Megtalálhatók köztük a legkülönbözőbb foglalkozások és eszmei áramlatok képviselői. Az akció pedig minőségileg új, mert az utóbbi évek aláírásgyűjtési szervezkedéseivel szemben ez nem a kontesztáló irodalom műfajába tartozik, hanem konst-

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

39
37

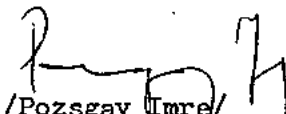
- 2 -

ruktív javaslattal áll elő. Mégpedig olyannal, amelyet a politika is vállalhat megfelelő feltételek, ellenőrizhető szabályozás mellett. Ebben az esetben a politika annak is bizonyosságát adhatja, hogy hajlandó olyan ügyekben is az együttműködésre, amelyeknek a kezdeményezése nem tőle származik. Ilyen esetben a pozitív állásfoglalás erkölcsi alapot ad a politikának ahhoz, hogy kedvezőtlen ügyekben elutasító magatartást tanúsítson. Öngól lenne a beadványt politikai nyomásként felfogni és aláíróit ellenzéki magatartással vádolni. /Még akkor is, ha akad köztük valódi ellenzéki is!/

Tennivalók:

- A fenti politikai megfontolások szellemében előterjesztést kellene készíteni a Politikai Bizottságnak és kérni hozzájárulását, hogy a kulturális miniszter engedélyezhesse az alapítvány létrehozását.
- A kulturális miniszter gondoskodjon róla, hogy az alapítvány alapszabálya megfeleljen a törvényes előírásoknak és politikai céljainknak. Az adományozás feltételeit szigorúan úgy kell meghatározni, hogy a díjak odaitételezése szolgálja hazai feladatainkat és nemzetközi érdekeinket. Jellegében és összegében pedig ne konkurálhasson az Állami Díjjal és a Kossuth Díjjal. Olyan összetételű kuratóriumot kell szervezni, amely garantálja az előbbi célok elérését.

Budapest, 1980. április 16.

/Pozsgay Imre/

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

40
38

Kiss Ferenc
kézirata

- 1 -

Milyen célokat megoldni?

1. A beadvány rútképeiben minden olyan kezd-
ményesít, munkát, tevékenység, mely a magyar
életet gyarapítja.

a, fontosnak tartom olyan jelöléseket
(díjak, kezdő munkák) adni, akik
személyeskedés anyagi érdeke nem mindegyik
megvalósul.

Értékművészet, képzőművészet, zeneművészet
~~színház~~ (Romániában még vannak ilyen
színházak intézmények, de más helyeken
Társulatok működnek.)
országok (Génelok, Japán)
Művészeti
Szervezetek

b, Cél-feladatok, ~~mint~~ értékek kímélésére
adott támogatás.

c, Képzőművészet, brossurák a nyugatos
élet magyarországi számára.

d, Könyv-támogatás külföldi magyarok és
intézmények számára.

e, Külföldön élő, itthon hirtelenregről
tevékenység, szövegírás, szövegírók való élet-
léte.

f, A magyar kultúrát megismerő, értéket, művészet,
kultúránk támogatása. ^{Lehetőség}

Javaslat egy másik antizsionista körre

- [illegible]

MŰVELŐDÉSI MINISZTER

1288/1985.I.

M á r t o n János elvtársnak,
az Agrárgazdasági Kutató Intézet
főigazgatójának

B u d a p e s t

Kedves Márton Elvtárs !

Értesitem, hogy Illyés Gyulának, Németh Lászlónénak, Kodály Zoltánnénak és Csoóri Sándornak, Bethlen Gábor Alapítvány (közérdekű kötelezettségvállalás) létesítésére tett felajánlását, mint közcélokat szolgáló anyagi áldozatkészségük megnyilvánulását a következőkben hagyom jóvá:

- a kötelezettségvállalásnak a vagyoni szolgáltatásra vonatkozó részét a felajánlók 1982. karácsonyán tett nyilatkozata szerint;
- a felajánlás egyéb tartalmát, feltételeit a kötelezettségvállalók képviselőjében eljárókkal tartott megbeszéléseken - a felajánlók akaratát tiszteletbentartó - pontosított és mellékelten megküldött alapítványi szöveg tartalmazza.

Budapest, 1985. június 11.

Elvtársi üdvözlettel:

(Köpeczi Béla)Melléklet: 1 db

A SVÉDORSZÁGI MAGYAROK ORSZÁGOS HIRADÓJA

KIADJA A

SVÉDORSZÁGI MAGYAROK ORSZÁGOS SZÖVETSÉGE
UNGERSKA RIKSFÖRBUNDET

VIII. évfolyan 29.szám
Box 17, 161 26 BROMMA
STOCKHOLM, 1988 június

FELHÍVÁS

a Bethlen Gábor Alapítvány támogatására

1979 karácsonján Illyés Gyula kezdeményezésére egy Bethlen Gáborról elnevezett Alapítvány létrehozását határoztuk el írók, tudósok, művészek – számszerűsítve hatvanötöt. A fejedelem születésének négyszázadik évfordulója érlelte meg a felismerést: egy-egy teendőnk természetesen bethleni munkát kíván. Olyan tehetséget, hűséget, szívósságot, bölcsességet, amilyennek ő – nagy veszedelmek között – Erdélyt oltalmazta várra, a benne élő nemzetiségek és felekezetek otthonává építette. Alapítványunkkal az ilyen képességek és szándékok feltételeit szeretnénk jobbitani. Azokat a vállalkozásokat ösztönözni és támogatni, határainkon belül és azon túl, melyek a magyarság történelmének során felhalmozott értékeit tudatosítják, hitelesen értelmezik, őrzik és gyarapítják, s amelyek a térség népeinek megbékélését elősegíthetik.

E szándék megvalósítását a Művelődési Minisztérium 1288/1985 1. számú intézkedésével jóváhagyta. A Bethlen Gábor Alapítvány: „kötelezettségvállalás közszolgálatára”, tehát sajátos lehetőségekkel rendelkező magánalapítvány, melynek alapösszeget, mint alapítók Csóóri Sándor, Illyés Gyula, Kodály Zoltán és Németh László ajánlották fel. Ennek gyarapítása révén kell összegyűlnie annak az összegnek, melynek kamataiból a Bethlen Gábor Alapítvány az alapító okiratban rögzített célok előretérítést ösztönözheti, tehát – állampolgárságra való tekintet nélkül – díjakat, ösztöndíjakat és megbízási díjakat adhat.

Az Alapítvány ügyeinek intézésére az alapítók és a Művelődési Minisztérium, (mint felügyeleti szerv) közös akaratával kuratóriumot létesítettek. Ennek nevében fordulunk most mindazokhoz, – hazai és külföldi személyekhez, közösségekhez és intézményekhez – akik az Alapítvány törekvéseit vállalják, járulnak hozzá az alapösszeghez. Hozzájárulásukat kizárólag az 566–22977 számú csekkszámra, az OTP 02. Közzétett fiók (Budapest, Frankel Leó utca 21–23.) MNB 217–98302 címre küldhetik el.

Ezenkívül minden célirányos adományt szívesen fogadunk. A beérkező pénzeszközöket és egyéb adományokat igazolva nyugtázzuk.

A Bethlen Gábor Alapítvány kuratóriuma:

Márian János (agrárközgazdász)
elnök
Juhász Gyula (történész)
Király Tibor (jogász)
Kiss Ferenc (tanár-irodalomtörténész)
Kósa Ferenc (filmrendező)
Szabó Gábor (orvos)
Vekerdő László (tudománytörténész)

Budapest, 1985. szeptember 20.

STOCKHOLM - STIPENDIUM

A Svédországi Magyarok Országos Szövetsége (SMOSz) ezzel a meghirdetett egy úgynevezett "Stockholm-Stipendium"-ot a Bethlen Gábor Alapítvány javára.

A stipendium tartalma és feltételei:

1. A SMOSz évente egyszer meghív egy fiatal magyar Magyarországról, egy hónapi tartózkodásra Stockholmba, július-augusztus folyamán.
2. A SMOSz gondoskodik az ösztöndíjas elszállásolásáról a Stockholmi Magyar Ház felajánlásaként, annak vendégszobájában (szoba, fürdőszoba, konyha-használat).
3. A SMOSz 3000 SKrt biztosít az ösztöndíjas Budapest-Stockholm-Budapest utazásaira és 200 SKrt a stockholmi, helyi közlekedési költségek fedezésére.
4. A SMOSz további 3000 SKrt biztosít az ösztöndíjas egy hónapi étkezési és egyéb egyéni kiadásainak fedezésére.
5. A SMOSz Bethlen-Alapítvány-Stockholm-Stipendiuma összesen tehát 6200 SKrt tesz ki évente. Ezt az összeget, a pénzromlás ellensúlyozására, a SMOSz évente 5%-al emeli.

6. A stipendium odaítélését egy Kuratórium eszközli Budapesten 1989 évtől kezdődően. A SMOSz felkéri Csóóri Sándort, Csúrka Istvánt, Lezsák Sándort, Für Lajost és Nagy Gáspárt, hogy vállalják ezt a feladatot és alkossanak kuratóriumot.

7. A stipendiummal kapcsolatban, javaslatokat a SMOSz csak a kuratóriumtól fogad el.

8. A kuratórium minden év március 1-ig javasol egy jelöltet és javaslatáról értesíti a SMOSz-t. A SMOSz közli jóváhagyását a kuratóriummal (kijelölt tagjával) és az ösztöndíjassal közvetlenül megbeszéli a látogatás gyakorlati lebonyolítását.

A STIPENDIUM CÉLJA: Kapcsolatok teremtése, illetve bővítése olyan magyarországi és svédországi magyarok között, akik az összmagyarországi érdekeinek előmozdításán munkálkodnak. Svédországi tartózkodása alatt az ösztöndíjas tanulmánnyal, felméréssel, tudományos szakdolgozattal, irodalmi, művészeti alkotással járul hozzá a kapcsolatok bővítéséhez; - munkája eredményének egy példányát a SMOSz-nek adja.

A SMOSz végrehajtóbizottsága 1988 május 8-i gyűlésén, a Jakabffy Ernő által beterjesztett Stockholm-Stipendium javaslatot egyhangúan elfogadta.

5. sz. dokumentum: A Svédországi Magyarok Országos Szövetségének ösztöndíj-javaslatja a BGA javára (A Svédországi Magyarok Országos Híradója 1988. júniusi számának 1. oldala) (A Bethlen Gábor Alapítvány hozzájárulásával. Megjelent: Alapítvány a nemzet javára i. m. 2005. 177.)

F-O-R-G-A-T-Ó-K-Ö-N-Y-V

/a BGA 1988. november 2-i díjátadó Ünnepeiről/

Helyszín: Országos Széchényi Könyvtár Nagyterme

A. Illyés Gyula: Koszoru /Torday Ferenc/

A házigazda köszöntő szavai /Juhász Gyula főigazgató/

A BGA elnökének ünnepi megemlékezése /Márton János/

A fényes nap ... /Budai Ilona - ének/

Jócsik Lajos: Részlet a szárszói beszédből /Homolya Attila/

Hazám, hazám ... /Budai Ilona - ének/

A BETHLEN GÁBOR-DÍJAK átadása - Márton János

1. Ujvárosy Kálmán - laudációt mond Czine Mihály

2. Bokros István - laudáció: Kiss Gy. Csaba

3. János Kálmán - laudáció: Dr. Király Péter

4. Duray Miklós - laudáció: Csengey Dénes

Bokros István: ovellarészlet /Homolya Attila/

S z e n e t

Jékely Zoltán: Megnyitó 1850 /Homolya Attila/

B. Mária, Mária /Csikszmlyei bucsusének, Budai Ilona/

Domokos Pál Péter megemlékezése Márton Áronról

Kósa Ferenc: előbeszéd a Márton Áron emlékének átadásához

István István szelítje a kitüntetetteket

1. Erdélyi Világszövetség /Dr. Szász Zoltán/

2. Magyar Emberi Jogok Alapítványa /Áru-Kovács Attila/

3. Zsára község

4. Kritérium Könyvkiadó /Bolnár Gusztáv//Köszönet/

5. Szt. Anna Rk. Plébánia, Debrecen /

6. Rákosszentmihályi Református Gyülekezet /Pánczél Tivadar/

7. 1988. jun. 27-i Hősök terei tüntetés szervezői

8. Dr. Burki Éva Mária

9. Henryk Jankowski atya

10. Kiss Ferenc

Zárószó - Juhász Gyula

Himnusz

BETHLEN GÁBOR ALAPITVÁNY
Budapest, Pf. 247
1536

Tőkés László
református lelkész urnak

Temesvár

Tisztelt Tőkés László!

Alapítványunk kuratóriuma negyedik alkalommal döntött a Bethlen-dijakról. Ezen díjakat azok a személyek kapják, akik az alapítvány szellemében – életművükkel és munkásságukkal – a legtöbbet tették az összmagyarság és Közép-Európa népei együttélésének és megbékélésének érdekében.

Ezúton is tisztelettel és örömmel értesítjük, hogy ebben az esztendőben a kuratórium az egyik díjat Önnek ítélte oda, melyhez őszintén gratulálunk.

Kérjük, hogy díjátadó ünnepségünket tisztelje meg személyes jelenlétével. Az ünnepségre november 2-án /csütörtökön/ 17 órakor a Budavári Palota F. épületében – Országos Széchényi Könyvtár előadóterme – kerül sor.

Budapest, 1989. szeptember 29.

Tisztelettel és szeretettel köszöntjük
az alapítvány nevében:

Nagy Gáspár
/Nagy Gáspár/
az alapítvány titkára

Márton János
/Márton János/
a kuratórium elnöke

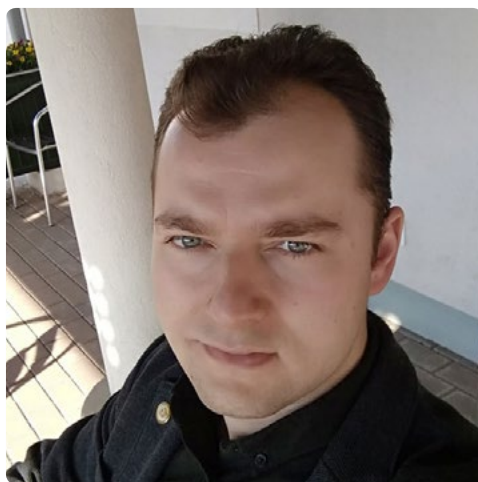

7. sz. dokumentum: Márton János kuratóriumi elnök és Nagy Gáspár titkár meghívója a kitüntetett temesvári lelkésznek, Tőkés Lászlónak, 1989. szeptember 29. (A Bethlen Gábor Alapítvány hozzájárulásával. Megjelent: *Alapítvány a nemzet javára* i. m. 2005, 188.)

Bíró István

Csurka István víziója a magyarság európai szerepéről

Március 30-31-én a Lakiteleki Népőiskolán *Magyar szemmel* címmel tartottak emlékülést a rendszerváltásról és a rendszerváltás kiemelkedő alakjairól. Az emlékülés címe nem a véletlen műve. *Magyar szemmel* címmel Csurka István írt cikksorozatot a *Magyar Fórum*ban. A rendezvényen megemlékeztek a nyolcvanöt éve született Csurka Istvánról. Az emlékülés második napján került sor a pályázat eredményhirdetésére, amikor a hat pályázó 20 perces időkeretben mutatta be dolgozatát. Az első helyezett Bíró István, az ELTE harmadéves történelem szakos hallgatója lett *Csurka István, a rendszerváltozás Kasszandrája* című dolgozatával. A második helyen Vinczeffy Levente, a Károli Gáspár Református Egyetem jogász hallgatója (*Mit adott Csurka István és a MIÉP a magyar társadalomnak?*), a harmadikon Hornyák Dávid, az ELTE hallgatója (*Antall József nemzetpolitikai nézeteiről*) végzett. Alábbiakban a győztes pályaművet közöljük.

Bíró Zoltán egy cikkében Csurka Istvánt magányos harcoshoz hasonlította.¹ Helytálló ez a jellemzés, hiszen kérelhetetlen szabadságszeretete a magyar történelem legnagyobbjaihoz tette hasonlóvá. Ellene volt a hazánkat megszálló és történeti hagyományait megszakító szovjet hatalomnak – és ellene volt az Európai Unió túlburjánzott, életidegen bürokráciájának, melyet szinte látnoki tehetséggel megjósolt. A negyvenéves

elnyomás után féltette hazánkat a szabadság torz tükörképétől, a szabadságtól. Felemelte szavát országunk kiszolgáltatottsága ellen, és óva intette az egyes nemzetközi szervezetekhez való elhamarkodott csatlakozástól. Mindezek ellenére – vagy mindezekkel együtt – Csurka István európaisága vitán felüli. Szilárdan hitte azokat a tartópilléreket, melyek Európa szellemi gerincét kellene, hogy adják: a görög bölcséletet, a római jogot és a keresztény etikát. Ezeken kívül hitt a magyarság különleges szerepében, melyet különleges elhelyezkedésének és történelmi fejlődésének köszönhet. A 20. század ideológiai alapú elnyomásai után arra a következtetésre jutott, hogy ha fel akarjuk virágoztatni hazánkat, egy harmadik útra van szükség, mely egyaránt elveti a jobb- és baloldali szélsőségeket.²

Dolgozatomban Csurka Istvánt, egyrészt, mint politikai gondolkodót kívánom bemutatni, elsősorban publicisztikai és nyilatkozatai alapján – azokat a gondolati

¹ Bíró Zoltán: Egy dráma utolsó felvonása. *Magyar Hírlap*, 2012.02.06.

² A „harmadik út” egy nemzetközi koncepcióját lásd: Anthony Giddens: *Beyond Left and Right. The Future of Radical Politics*. Cambridge, Polity Press, 1998, 71–72.

vonásokat kiemelve, melyek az egyesült Európához kapcsolódnak. Mert minden megnyilatkozása ellenére Csurka hitt egy olyan Európában, ahol egy büszke és erős Magyarországnak helye van. Nacionalizmusa a nemzet nagyságának visszaadását szolgálta, valamiért, és nem valami ellen irányult. Hibás tehát az a narratíva, mely ezt egyértelműen negatív jelenségnek ábrázolja életművében. Másrészt a politikai elemzői munkát, a drámairodalomban gyökerező filozofikus attitűdöt párhuzamba kívánom állítani az aktív politikai szerepléssel és a közélet-formálásával. Azért tartom ezt elemzendőnek, mert Csurka István azon kevesek közé tartozott, akik egyszerre voltak a politika elméletének és gyakorlatának is tehetséges alkalmazói.³

Ahhoz, hogy megértsük Csurka életművének ezen szakaszát, mindenképpen el kell helyeznünk őt térben és időben. Magam még ahhoz a szerencsés korosztályhoz tartozom, amely előszóban halhatta, és hétről hétre várhatta publicisztikáit. A mai olvasó számára néha kissé karcosnak tűnő írásai is mind arra a lendületre vezethetőek vissza, hogy egy nagy és szabad szellem sokévi elhallgatás után mondhatta ki nyíltan saját gondolatait.

A rendszerváltozás előtt pár évvel még alig lehetett sejteni a megingathatatlannak látszó Szovjetunió bukását. Az érdekszférákéba tartozó alávetett országok lakosai közül jó néhányan már feladták a küzdelmet, legfeljebb szabadságuk kis köreinek megtartására törekedtek, és megpróbálták gyerekeikre hagyományozni azt a tudást, mely csak az emlékeikben, és néhány szamizdat lapjain élt.⁴

Ekkor néhány év alatt olyan folyamatok zajlottak le, melyeket bajos lenne teljesen a véletlen számára írni. A 1986-os XXVII. pártkongresszuson meghirdetett elvek már nem menthették meg a Szovjetuniót a széthullástól. Az afgán és csecsen háborúk, a tarthatatlan és pazarló ipar, valamint a szellemi elnyomás egyre jobban feszegette a rendszer határait. A változások előtti időkben a periféria államaiban – a szabadságfokokat tekintve is – két véglet kristályosodott ki. A sors különös szeszélyeként ez két szomszédos országban volt a legkézzelfoghatóbb. Az egyik a Kádár János által fémjelzett „legvidámabb barakk” volt, ahol az állami vezetők egy bizonyos szintig meghagyták a szabadság illúzióját, amit persze titkosszolgálati eszközökkel és gazdasági nyomással korlátoztak. A nagyarányú külföldi kölcsönök miatt az eladósodás makroszinten következett be. Ezzel szemben szomszédunkban, Romániában, melynek vezetője, Nicolae Ceaușescu paranoid módon óvakodott minden külföldi nyomásgyakorlástól, a kölcsönöket maradéktalanul visszafizette, így a csőd mikroszinten, az állampolgárok szintjén realizálódott.⁵

Azért szükséges ezt a kitérőt megtennünk, hogy lássuk, a rendszerváltozás miért zajlott le különbözőképpen a két országban, és mi eredményezhette a Csurka által sokat kritizált sima átmenet langyos és ellentmondásokról sem mentes folyamatát.⁶ Míg Romániában az elemi erejű népharag véres és zavaros eseményeinek köszönhetően a kommunista idők elitjének évek kellettek hozzá, hogy visszakapaszkodjon a hatalom körébe,⁷ addig hazánkban a békés átmenet egyik

³ Csurka István: *Minden, ami van. Politikai írások és beszédek gyűjteménye, 1979–1998*. Budapest, Püski, 1998, 320–344. E fejezet a kötetben a beszédes *A megfeneklett változás írásai* címet kapta.

⁴ A magyar nemzet Trianon, 1945 és 1956 következtében felgyülemlett sérelmeiről lsd. Csurka István: Az első áldozat nevében. *Beszélő*, 21 (1987), 21–30. (A szöveg elsőként az *Új Látóhatár* c. emigráns lapban jelent meg: Közép-Európa hó alatt. *Új Látóhatár*, 1987. június, 163–176.)

⁵ Böröcz József–Caleb Southworth: Kapcsolatok és jövedelem: Magyarország, 1986–87. *Szociológiai Szemle*, 1995/2, 25–48.

⁶ A politikai reformot sürgető értelmiség és a hatalmi elit sajátos viszonyáról lsd. Csurka István: „Munkát, kenyeret!”. *Hitel*, 1989.05.10. 34–38.

⁷ Itt feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy az első szabadon megválasztott román vezető, Ion Iliescu maga is a korábbi rendszer része volt. Összességében a szovjet érdekszféra felbomlása körüli események ma is rengeteg megválaszolatlan kérdést vetnek fel.

feltétele volt a hatalmi elit átmentése. Ez a paktum, mely a rendszerváltozás folyamatát két jól elkülöníthető egységre osztotta, máig feldolgozatlan traumája a nemzeti gondolkodású értelmiségnek. Csurka István híres 1992-ben közreadott dolgozatában, mely a *Néhány gondolat a rendszerváltozás két esztendeje és az MDF új programja kapcsán* címet viselte, élesen bírálta a szembenézés hiányát és az elmulasztott felelősségre vonást, amely miatt nem lehetett tiszta lapot nyitni.⁸ Érdekes megfigyelni ez esetben is a széleskörű történelmi és filozófiai ismeretek megmutatkozását, amelyben felvázolja az európai „birodalomroncsok”⁹ sorsát. E tézis azóta igazolást nyert.

Ha alaposan megvizsgáljuk a *Néhány gondolat...* elméleti ívét és eszmei struktúráját, világosan láthatjuk, hogy annak Európát érintő része beillesztető abba a nagy szellemi áramlatba, mely összekapcsolja Csurka István cikkét Németh László szárszói beszédével.¹⁰ Bár hetven év választja el őket, közös bennük az az elképzelés, hogy a magyarság megváltása csak belülről fakadhat.¹¹ Ha ezt kívülről várjuk (a Német Birodalom érdekszférájából; Szovjetunióból; Európai Unióból) akkor ez menthetetlenül a magyar akarat elgyengüléséhez vezet. Csurka ezért sem értett egyet a minden rendszerváltoztató

ellenzéki erő egybeterelésével, és a nyugati érdekek maradéktalan kiszolgálásával. Minden jó értelemben vett írói drámaisága ellenében józan politikus volt. Pontosan tudta, hogy egy olyan kis országnak, mint Magyarország, korlátozottak az erőforrásai és a mozgástere. Évekkel a fogalom közgazdászok által történt divatba hozatala előtt használta a „félperiféria” kifejezést, igaz, annak szellemi és morális értelmében. Meglátása szerint a magyarságra nem a külső, erőszakos gyarmatosítás jelenti a legnagyobb veszélyt. Ezt egy erős, önmagában és identitásában bízó nemzet elviseli, sőt adott esetben erősebbé is válik tőle. Az igazi veszélyt az öngyarmatosítás jelenti. Ezzel azt a folyamatot jelzi, amikor egy nemzet elveszíti identitását, és ahogy a természet sem tűri az ürességet, úgy az emberi lélek sem. Ekkor, ha az értelmiség egy részének úgy szolgál az érdeke, meggyőzheti a társadalom egészét arról, hogy saját hagyományai, történelme, eszméi értéktelenek, ehelyett etalonná téve az elnyomó hatalom világképét. Ez a folyamat egyszer már lejátszódott, amikor mindent, ami magyar volt, le kellett silányítani, hogy felmagasztaljanak mindent, ami szovjet. Csurka látta ennek nyomait, és azt is, hogy ez a veszély – sokkal rafináltabb módon – ismét fenyeget. A szabadság mögé bújtatott szabadságról, a humanizmus mögé rejtett értékrelativizmusról és a befogadást elfogadó multikulturalizmusról mind-mind elhittették, hogy üdvözítő utak, és csakis ezek visznek Európába.

Ahogy a társadalmi és gazdasági folyamatok hazánk esetében leírhatóak megközelítőleg egy szinuszgörbével, úgy a szellemi áramlatok is. (E folyamatok természetszerűleg erősítik egymást.) A gazdaság állami összpontosításának évtizedei után fékevesztett privatizáció, a keleti modell után a nyugati kritikátlan követése. Ez megmutatkozott a baloldali értelmiség mozgásán, mely nagyon hamar átváltott a moszkvairól a brüsszeli orientációra.¹²

⁸ Csurka István: *Néhány gondolat a rendszerváltozás két esztendeje és az MDF új programja kapcsán*. *Magyar Fórum*, 1998.08.20.

⁹ Samuel Brittan összefoglaló művében csak tizenöt évvel később jutott ugyanerre a következtetésre. Samuel Brittan: *Some reflections on the third way*, 1998.11.20. https://web.archive.org/web/20110719021726/http://www.samuelbrittan.co.uk/spee3_p.html (Utolsó letöltés: 2019.05.24.)

¹⁰ Németh László, mint írásai – nemcsak tanulmányai, de regényei és drámai művei is – tanúsítják, az „értelmiségi társadalom” utópiájában találta meg azt a szellemi és erkölcsi stratégiát, amely hite szerint képes lehet kivezetni az emberiséget és a magyarságot a modern kor folyamatos válságaiból. Németh László beszéde. In: *Szárszó. Az 1943. évi balatonszárszói Magyar Élet-tábor előadás- és megbeszéléssorozata*. Budapest, Magyar Élet, 1943.

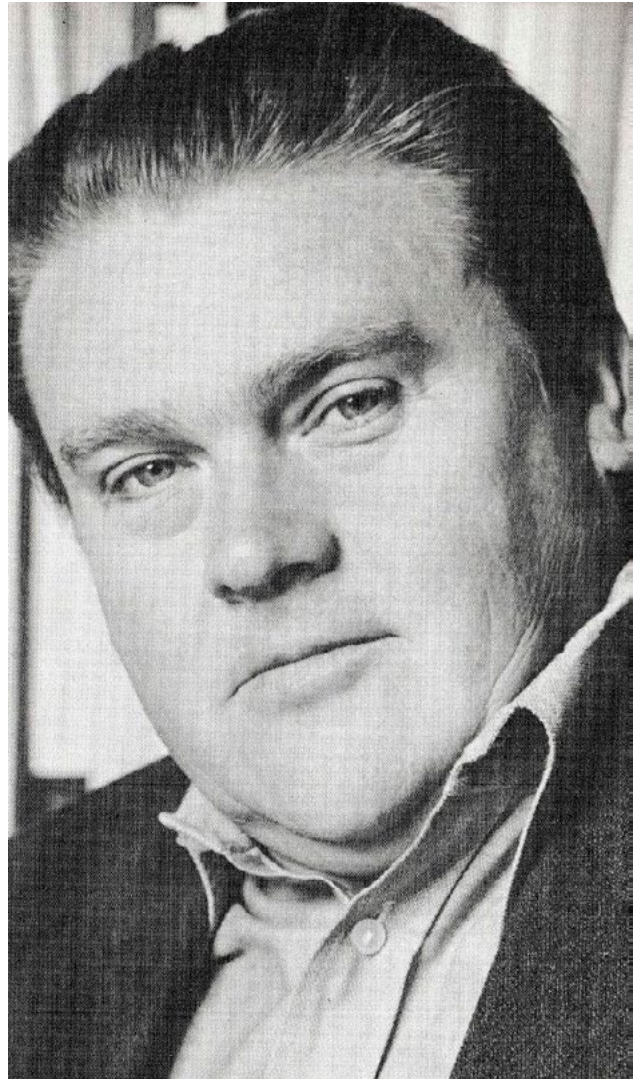
¹¹ Az MDF szegedi népesedéspolitikai tanácskozását bíráló felfogásról szóló írás: Csurka István: *Ki vezeti félre a közvéleményt?* *Hitel*, 1989.01.18. 60–61.

¹² Böröcz József: *Birodalom, kolonialitás és az EU „keleti bővítése”*. *Replika*, 2001. november, 23–44.

A *Néhány gondolat...*¹³ egy másik erős megállapítása szerint a reformkommunisták már a nyolcvanas évek végén kezdtek elszakadni a moszkvai szovjet vonaltól, és átmentették magukat a nyugati bankszektor világába, ezzel lehetővé téve minden igazán gyökeres gazdasági változást. Ha azonban vizsgálatunkat kiterjesztjük a szellemi áramlatok szintjére, észrevehetünk egy hasonló tendenciát, amely az értelmiség köreiben zajlott le. Az 1990-es években azok a hangok, melyek évtizedekig haladónak állították be a Szovjetuniót, és maradnak Magyarországot, a baloldali médiatúlsúly által támogatva kezdtek bele a keresztény és konzervatív értékek rombolásába.

Ez ellen csak azzal a szellemi és kulturális tőkével lehetett védekezni, mely – átugorva a szovjet megszállás idejét – megteremti a folytonosságot a magyarság történelmi hagyományaival. Csurka ezt a több korai művében előkerülő „lelket kell növesztetni” kifejezéssel fogalmazza meg. Itt nemcsak a rendszerváltozás korai időszakát jellemző látszatintézkedésekről, hanem egy mélyreható folyamatról van szó, amelynek keretei között már az oktatás korai szakaszában szilárd erkölcsi alapot kell adni a fiataloknak.

Az MDF fősodrával szembeni ellenállása eredményeként jött létre a Magyar Igazság és Élet Pártja (MIÉP), amely határozottan követelte az előző rendszer felelős képviselőinek elszámoltatását. Legkésőbb ekkor már megkezdődött az a folyamat, amely az MDF-et a politikai centrum fele irányította. Gyakorlatilag véglegessé vált a hangsúlyeltolódás, a népi-nemzeti irányvonal háttérbe szorulása. Az irányzat fontos követőinek kiválásával a pártot már nem lehetett a nacionalizmus bélyegével ellátni. Elemzők szerint erre az európai integráció elősegítése miatt volt ilyen viharos gyorsasággal szükség, mivel a külföldi politikai szervezetek nem tartották volna szalonképesnek azt a pártot, amely

Csurka István 1981-ben. Fotó: Wikimedia Commons / Csígy László fotóművész (In: *Körkép 81. Harminchárom mai elbeszélés.* Szerk. Kardos György. Budapest, Magvető, 1981. 7. fotó).

következetesen és ellentmondást nem tűrően képviseli a magyar érdekeket.

Az MDF-ből kiszorult szellemiséget Csurka István vitte tovább harmadik utas mozgalmával, mely „se nem jobb, se nem bal, keresztény és magyar” alapon határozta meg önmagát. Véleménye szerint hazánk tekintetében a nagy jobb- illetve baloldali mozgalmak inkább negatív szerepet játszottak. Ugyanúgy elutasította a szélsőjobb-oldali, nemzetiszocialista jelszavakra építő erőket, mint a kommunista utódpartokat. Ahogyan Ady Endre¹⁴ baloldalisága sem volt internacionalista jellegű, hanem nemzeti irányultságú, úgy Csurka István jobboldalisága is mindig

¹³ Csurka István: Egy vezércikk megszületése. In: Cs. I.: *Őszi torna.* Budapest, Trikolor, 2008, 218–228.

¹⁴ Egyik korai írása Ady Endréről: Csurka István: Ady és a sortatarozás. *Budapest, 1978/2, 6–7.*

a magyarságtudatában gyökerezett. Ez azonban egyáltalán nem jelentette azt, hogy elutasította volna az európai értékeket. Egyik interjújában, mely a csatlakozási tárgyalások idején készült, így fogalmazott: „Az európai gondolkodás ellen nem tudnám felemelni a szavam. Ezt mindig a sokoldalúság jellemezte, amely mára viszont megszűnt.”¹⁵ Ennek a mondatnak a fájdalmas igazságát és előrelátást igazán csak az elmúlt időszakban kezdtük bőrünkön érezni.

Csurka EU-szkepticizmusa is ebből az elgondolásból fakadt. Mint széles műveltségű író, már az 1980-as évek elején felfigyelt arra a bürokratizálódási folyamatra, mely folyamatosan megkötötte az Európai Közösség vitalitását. Csurka később a monori vitaindító előadása néhány elemében¹⁶ kínált alternatívát. Az általa felvázolt európai szövetség nemzetállamok laza, föderális egysége lenne, egy olyan közös döntéshozó szervvel, mely az egyenlőségen alapulna, elismerve minden tagállam jogát az önálló cselekvésre. Gazdasági lépéseit azonban összehangolná, így képezne egy harmadik erőt az Amerikai Egyesült Államok és a feltörekvő Kína között.

Másik, gazdasági jellegű előrejelzése is fokozottan beigazolódott a csatlakozás után. Ekkor a csatlakozás körül hasonló eufória mutatkozott hazánkban, mint a rendszerváltozáskor. Valóban, óriási sikerként érhattük meg a csatlakozást, de Csurka ismét figyelmeztetett, hogy éppen ezekben a pillanatokban kell a legnagyobb józanságot tanúsítanunk. Állítása szerint, ha egy szövetségekötés kezdetén nem húzzuk meg szuverenitásunk határait, úgy a későbbiekben erre nehezen, vagy egyáltalán nem lesz lehetőség. A gazdasági függőség egy plasztikus példáját hozta fel, amikor felhívta figyelmünket az Európai Unió bővítése

és az olasz egyesítés között fennálló párhuzamokra. Az iparilag fejlettebb észak akkor gazdaságilag elnyomta a vidékiesebb délt, egyfajta belső gyarmatként kezelve azt.¹⁷ Csurka István pontosan így fogalmaz: „Nem Európát utasítjuk el, nem is a mindenkori uniót háritjuk el, hanem a csatlakozásnak ezt a formáját.”¹⁸ Ezt a véleményét az általa átgondolatlanul tartott csatlakozási folyamatok során fogalmazta meg. Meglátása szerint az elsieltett csatlakozás a magyarság létalapját veszélyezteti. Egyrészt, a már korábban említett szellemi, másrészt egy sokkal egyértelműbb, gazdasági és politikai gyarmatosítás okán. Bár üdvözölte a hároméves földvásárlási moratóriumot, szemernyi kétsége sem volt arról, hogy a zseb-szerződések mintájára, ha akarják, meg tudják vásárolni a földterületeket az érintett nyugat-európai gazdasági szereplők. Tény: az ekkor kezdődő inflációs folyamatokat, melyek elsősorban a nagycsaládosokat és a nyugdíjasokat érintették, csak a 2014-től kezdődő családvédelmi intézkedések tudták normalizálni. Előrelátása itt nemzeti szinten jelentkezett.

Egy másik, transznacionális vetületét is megvilágította azonban a jövőnek.¹⁹ Jelenkorunk egyik nagy kihívása az ellenőrizetlen migráció, annak gazdaság és társadalmi hatásai. Ez azonban csak tünet, mint a láz az emberi testben. Az igazi probléma a multinacionális és transznacionális vállalatok kikerülése a nemzetállami kontrol alól. Itt egyrészt jogalkotási válság is megfigyelhető, mely párhuzamosan a vállalatok határokat átívelő terjeszkedésével, feltételezte egy határokon átívelő törvényhozó hatalom meglétét is.²⁰ Ez azonban részben az

¹⁵ Pál Gábor: Nem Európát utasítjuk el. Csurka István a csatlakozásról, a földvesztésről és a pozíciószerezésről. *Magyar Nemzet*, 2002.12.13., 5.

¹⁶ Csurka István: Új magyar önépítés. In: *A monori tanácskozás, 1985. június 14–16.* Szerk. Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 2005, 28–42.

¹⁷ Iris Marion Young: Az elnyomás öt arca. In: *Perspektívák egy tágra zárt társadalomban. Konferenciakiadvány.* Szerk. Csillag Márton, Dombos Tamás, Domokos László, Géring Zsuzsanna, Horváth Anna, Rövid Márton. Budapest, Társadalomelméleti Kollégium, 2001. 11–32.

¹⁸ Pál i. m. 2002, 5.

¹⁹ Csurka István: Október huszonharmadika, vasárnap. *Hitel*, 1988.11.02., 13.

²⁰ „A multinacionális nagyvállalatok beláthatatlan

említett vállalatok tevékenységének köszönhetően elmaradt. Így ezek a gazdasági társaságok gyakorlatilag kivonták magukat a jog évezredes uralma alól. Ameddig ez a techno-meritokrácia biztosnak látta a bevételei növekedését, vagy szinten tartását, addig érdeke volt az a békeállapot, melyet Csurka igen találóan „világnyugalomnak” nevez. Abban a pillanatban, amikor a nemzetállamokban olyan erők kerültek hatalomra, melyek megkérdőjelezték a piac mindenhatóságát, már meg is jelentek azok a hangok, melyek elkezdtek aláásni szuverén hatalmak autoritását. Mikor ez a szellemi öngyarmatosításon átesett, főként baloldali értelmiség vezényletével nem sikerült, sor került azoknak a hadra fogható embertömegeknek a bevonására, akik a nyomor-jólét ellenvonal rosszabbik részén rekedtek.

Csurka rendszerváltozás körüli cikkeiben ugyan érthető okokból túlsúlyba kerültek a belpolitikai elemzések, de találhatunk jócskán a világpolitikai eseményekre való reagálást is. Magyarországot stratégiai helyzete az európai birodalomroncsok közötti túlélésre korlátozódott. A gazdaságilag erős Németország még meg tudta oldani a keleti térség integrációját, de mi, akik teljesen a szovjet érdekszférába szorultunk, csak magunkra számíhattunk. Világos volt, hogy erőforrásaink nem teszik lehetővé a teljes és maradéktalan függetlenséget. Azonban ez nem jelentheti azt, hogy fel kellene adnunk törekvéseinket. Az, hogy egy ország népe maga dönt arról, hogy kik lesznek a vezetői, a lakosai kikkel akarnak együtt élni, és milyen szövetségi rendszer részévé kíván válni, az messze nem a *non plus ultra*, hanem a *sine qua non*. Ennek a korlátozott, mégis racionális szabadságnak az elérése lenne a célja a mindenkori magyar kormánynak. Nemzetközi szinten ezt Magyarországon eddig csak a nemzeti elkötelezettségű kormányok

hatalommal rendelkeznek. Az egyes ember szabadsága, jóléte, fogyasztói tudata olyan létezési formák kialakulását ígéri, amelyeket csak világnyugalomban lehet tartósan fenntartani” – írja a *Néhány gondolat...*-ban.

intézkedéseinek köszönhetően voltunk képesek elérni. Fontos látnunk, hogy ez nem befejezett folyamat, nem egy változó amplitúdójú ellenmozgásra adott válasz. Ahogy 1991-ben, úgy jelen sorok írásának idején is vannak olyan törekvések, amelyek a szuverenitás csorbítására irányulnak. Ezek megjelenése azonban változik, így az ellenük való védekezés is új formákat kíván.

Visszatérő elem Csurka publicisztikáiban a hatalom átmentésének kérdése és problematikája.²¹ Őva intett egy átrendeződés utáni bújtatott reformkommunista²² belső puccstól, mely a kívülállók számára láthatatlanul zajlik le: a nyugati kapcsolatokkal rendelkező okos reformkommunisták vagyონukat fedőcégeken keresztül legitimálják, és ennek segítségével befolyásolják a demokratikus választásokat.²³ Az igazi veszélye ennek, hogy nyilvánvaló jogsértés nem történik, azonban ezekkel az anyagi eszközökkel egy frissen megalakult vagy újjáalakult párt nem tud versenyezni, így az első szabad választásokon már el is dőlhet egy ország sorsa.²⁴ Ez ellen emelte fel szavát Csurka is, mikor a Németh-kormányt kritizálta. A kritika sarokpontját az 1989-es készenléti IMF megállapodás adta, melynek aláírásakor már az akkor jelenlévő Antall Józsefnek is be kellett látnia, hogy a gazdasági rendszer gyökeres átalakítására ilyen körülmények között nincs lehetőség.²⁵

²¹ Éber Márk Áron–Gagyi Ágnes–Gerőcs Tamás–Jelinek Csaba–Pinkasz András: 1989: *Szemponatok a rendszerváltás globális politikai gazdaságtanához*. Fordulat, 21. (2014.)

²² A reformkommunizmust nem lehet élesen elválasztani a mostanság reneszánszát élő eurokommunizmustól – olvashatjuk többek között: Nigel Harris: *National Liberation*. New York, Tauris, 1990, 61–63.

²³ Böröcz József: Kettős függőség és tulajdonvákuum. Társadalmi átalakulás az államszocialista félperiférián. *Szociológiai Szemle*, 1992/3, 3–20.

²⁴ Simkó János: A rendszervált(oztat)ás és az értelmiség. In: *Értelmiség – közélet – hatalom, 1955–1995. Közéleti és tudományos konferencia a Kossuth Klubban a Petőfi Kör 40. születésnapján, 1995. március 25-26-án*. Szerk. Bánki Erika, Aibnerné Dene Éva. Budapest, TIT, 1995.

²⁵ Csurka István: Meg nem történt forradalom In: *Csendes? Forradalom? Volt? Az ELTE Jogszociológiai*

A kölcsönök azon csapdájából való szabaduláshoz el kellett telnie csaknem harminc évnek. Azt feltételezni, hogy a nemzetközi pénzügyi műveletek mentesek voltak a politikai színezettől, merő naivitás. Ahogyan akkor a nyugati banki delegációk nyomást gyakorolhattak a magyar vezetésre a kölcsönszerződés létrejöttéért cserébe, most is bizonyos politikai cselekedetekhez akarják kötni a kifizetéseket. (Ami a mostani helyzet érdekességét adja – miszerint az Európai Unió felfüggesztene egyes kifizetéseket a jogállamisági hiányosságokra hivatkozva –, hogy ezen összegek egy részét mi is befizettük, így a saját forrásainkat zárnák el előlünk.)

A hatalom folytonosságának másik aspektusát a szellemi szféra jelenti.²⁶ Csurka írásaiban várja azt a pillanatot, amikor megnyílnak az asztalfiókok, és ismét nyíltan lehet beszélni, vagy éppen tanítani Wass Albertről, Nyíró Józsefről és a hasonlóan háttérbe szorított írókról. Ez a változás azonban nem jelent meg olyan elementárisan, mint ahogy sokan, köztük Csurka is várta.

Tanszék, az ELTE Szociológiai Intézet és a Bibó István Szakkollégium 1991. június 5-6-i konferenciájának előadásai és vitája. Szerk. Lenkei Júlia, Bozóki András, Sükösd Miklós, Csizmadia Ervin, Csapody Tamás, Ambrus J. György. Budapest, T-Twins, 1991, 136–139.

²⁶ Csurka István: Irodalom és politika kölcsönhatásai. *Új Látóhatár*, 1988. március, 1–13.

Ez egyrészt köszönhető volt negyven esztendő szellemi elnyomásának, de egy csendesebb, ám annál pusztítóbb folyamatnak is. Az mindig is világos volt, hogy a baloldali, haladónak minősített értelmiségiek igyekeztek kisebbiteni hazánk nemzeti, keresztény hagyományainak értékteremtő szerepét. Egy bizonyos ponton túl azonban önmaguk nevetségessé tételének kockázata nélkül nem mehettek, hiszen akkor fájdalomosan egyértelmű lett volna a kritikus és a kritika tárgya közötti nivóbéli különbség. Így elkezdtek összemosni az 1945 előtti és utáni jobboldali szerzők műveit a szélsőjobb antiszemitizmussal.²⁷ Sajnos az állandó, kül- és belföldön zajló, e vádakkal való címkézés a rendszerváltás idején is rányomta a bélyegét az egész magyar szellemi megújulásra. Így kerültek nem hivatalos tiltólistára Csurka István drámái is, melyek gondolatiságukban messze megelőzték korukat. És bár évek óta nincs velünk testi valójában, de „...szellemét a tűz nem égeté meg, Mert az maga tűz.”

Ez a szellem vezessen minket.

²⁷ Csontos János: Lépcsőházi ember. Csurka István az ecsedi lápról, az antiszemitizmus vádjáról és a drámaíró békéjéről. *Magyar Nemzet Magazin*, 2012.02.11. 38.

A dörömbölés kötelessége

Hámos László halálára (1951-2019)

„Meg kell ölni őket, egyértelmű figyelmeztetésként mindenki számára, aki merényletet akarna elkövetni ellenem. Hivatásos bűnözők végezzenek velük” – Ion Mihai Pacepa, a Securitate hírszerzésének vezetője *Vörös horizontok* című kötetében idézte Nicolae Ceaușescu 1978-as New York-i szavait. A magát mindenhatónak gondoló román kommunista pártfőtitkárt a *Committee for Human Rights in Rumania* által szállodája elé szervezett magyar tüntetés lepte meg és dühítette fel. A fő szervező a szervezet vezetője, Hámos László volt.

Hogy a felvidéki édesapától és erdélyi édesanyjától Párizsban született másodgenerációs emigráns, akkor még huszonéves fiatalember és társai tevékenysége mennyire nem volt veszélytelen, azt több, Románián kívül élővel is megesett „véletlen” igazolja.¹ A csendes, amerikai

életbe való belesimulás vagy az erdélyi magyarság egyre brutálisabb jogfosztottságába való beletörődés helyett a harcot és a határozott kiállást választotta. A másodgenerációs emigráns-lét minden esetleges hátrányát kiküszöbölte – éppen úgy egynek érezte magát az összmagyarság érdekeivel, mintha ő maga lépte volna át a határokat és hagyta volna el szülőföldjét egy ködös, szomorú hajnalon, valamint társaival olyan pontos tájékoztatókat készített az erdélyi magyarság helyzetéről, mintha előző nap hagyta volna el az országot –, miközben annak minden előnyét (a nyugati demokratikus rendszerekbe való „beleszületés” és a nyelv megismerésének lehetőségét) kihasználta. Az általa alapított és irányított CHRR, majd a belőle megalakult HHRF (Magyar Emberi Jogok Alapítvány, Hungarian Human Rights Foundation) – igaza teljes és megingathatatlan tudatában – évről évre harcolt Románia legnagyobb kereskedelmi kedvezmény státuszának amerikai megvonásáért és az ország pozitív mintaként való kezelése ellen. A HHRF képviselői ismerték a nyelvezetet, amellyel a nyugati döntéshozókat meg lehet szólítani: a magyar kisebbségek emberi jogainak sérelmét állították érvelésük középpontjába. E fogalomrendszer alkalmazását eszköznek és nem végcélnak tekintették. Az ugyanis nem lehetett más a Kárpát-medencében többféle modellben, de mindenütt hasonló

¹ Hámos apósa, Koréh Ferenc ellen előbb nyilas és antiszemita vádakot röptetett világgá a román emigráns sajtó, majd kocsija még a Ceaușescu-látogatás évében kigyulladt (szerencséjére sikerült kiugrania belőle). Hámos egy másik rokona, Kemény Zsuzsa – családjával együtt – otthon, Makkfalva környékén lett tisztázatlan autóbaleset áldozata. Ahogy Szócs Géza ezekről és a sok más esetről, egyben az akkori Románia „közhangulatáról” fogalmaz: „Mindez lehet véletlen. Csak az nem lehet véletlen, hogy Romániában az emberek mindebben nem véletlent látnak.” Bővebben lásd: Kovács Imre: *Toborzó Erdélyért! Román hivatalos kísérletek viszszerzése, a magyar nemzetiség jogait védők kompromittálására. Kanadai Magyarság*, 1979.12.29., 3. Kötetben megjelent: *Magyarország és a magyarok. Történelmi reflexiók Kovács Imrétől*. Szerk. Szeredi Pál. Pilisszentkereszt, Barangoló, 2017, 99–105.; Szócs Géza: *Túl sok véletlen? Új Látóhatár*, 1987. december, [540–546] 546. Hámos „halállistán” való szereplését a temesvári forradalomról könyvet író kanadai magyar emigráns, Szócsi Árpád is megerősítette: „Egy nagyon érdekes ember életét dolgozom

fel. Egy erdélyi magyarról van szó, akit a Securitate a nyolcvanas években arra kényszerített, hogy nekik dolgozzon. Az volt a küldetése, hogy beépüljön Hámos László amerikai csoportjába, ami részben sikerült is. Végül »fegyveres kiképzésre« hívták be. Ahogy az egyik Securitate-tiszt mondta neki: »Te tudod, miért.« A listáján két embert volt: Hámos László és Wass Albert.” In: Ablonczy Bálint: *A történelem színpadán. A romániai forradalom a kulisszák mögül. Heti Válasz*, 2013.05.15.

szilárdsággal létező szocializmus idejében sem, mint „emberséges, szabad, demokratikus élet [...] a magyar kisebbségek számára, [...] amiben teljes mértékben használhatják saját anyanyelvüket, fenntarthatják és fejleszthetik saját kulturális, vallási, oktatási, sajtó és könyvkiadói és egyéb intézményeiket”.² Megsértettségük – ahogy Hámos fogalmazott – nemcsak magyarságukból, de „amerikaiságukból” is fakadt: „Engem személy szerint (és többünket, akik szívvel-lélekkel beleugrottunk ebbe a munkába) nemcsak mint *magyarokat* bántott, hogy a Ceaușescu-rezsim brutálisan elnyomja az erdélyi magyarságot. Indíttatásunknak ez csak az egyik fele volt. Legalább olyan fontos volt számunkra, hogy bennünket, mint *amerikaiakat* sértett az a tudat, hogy saját kormányunk, adópénzünkéből tevékenyen hozzájárul a vörös diktátor nimbuszának növeléséhez.” Nemcsak saját igazuk, de a közösségből fakadó erő tudatában cselekedtek: „teljes jogú állampolgárok-ként” nem szívességet kértek, hanem „kézzelfogható tetteket” vártak el azoktól, akik „sok esetben maguk is hozzájárultak Ceaușescu nimbuszának felépítéséhez”. E háttérrel, az amerikai magyarság mögött álló közösségi erőt Hámos első szenátusi meghallgatása alkalmából is nyíltan kifejezte: „Úgy véljük, az amerikai magyarok már bizonyítottak az Egyesült Államoknak, és jogosan várják az ország támogatását most, amikor kultúrájukat gonosz támadás éri.”³ Úgy vélte: a Nyugaton élő magyarság feladata nem az, „hogy kívülről programokat” alkosson, és annak megvalósításáért lobbizzon, hanem az, hogy „az érdekelt, érintett közösségek” által megfogalmazottak követeléseket képviselje a nagyvilágban.⁴ Azt

is jól látta: e munka nemcsak a határon túli magyarság sorsát javíthatja, de az emigráció különböző színárnyalatait – végső soron a sok darabra szétszakított magyarságot – is egyesítheti: „*ez az az ügy*, ami mellé minden magyar, függetlenül politikai, vallási vagy társadalmi hovatartozástól, egységesen kiáll.” Illyés Gyula amerikai magyarokhoz írt 1977-es intelmei termékeny talajra hullottak: „Meg vagyok arról győződve, hogy ha az amerikai magyarok összefognak, közösséget alkotnak azért, hogy a távol élő testvéreiken segítsenek, ők maguk is jobban fogják magukat érezni egymás között. Rögtön megteremtene egy olyan közösséget, ami a nélkül tán nem alakulna ki.”⁵ Személyes és szervezete *ars poeticájának* is beillik a szintén 1989-ben megfogalmazott gondolat: „Ténylegesen *helyet biztosíthatunk magunknak* annál az asztalnál, ahol a mi széünk üres volt Trianonban, Párizsban és 1956 őszén.”

Hámos László a Ceaușescu-rendszer legbrutálisabb pillanataiban is tudta: egy esetleges, még oly örömteli változás sem oldja meg a kisebbségbe szakadt magyarság minden gondját. „Nem követünk-e el hibát, amikor túlságosan *Ceaușescu személyére* összpontosítjuk figyelmünket? Most e tekintetben rendkívül könnyű a dolgunk, de mit csinálunk akkor, amikor Ceaușescu meghal?” – tette fel a kérdést néhány hónappal a forradalom kirobbanása előtt. A diktatúra bukása valóban nem hozta el a határon túli magyarság valódi jogegyenlőségét és a közösségi jogok gyakorlásának lehetőségét – értük a nyugati világban élő magyar közösségeknek továbbra is „dörömbölniük” kellett. Nem véletlenül idézte Illyés Gyula megfogalmazását: „ha eleget dörömbölünk, azonnal és szüntelenül, akkor végülis be is törik az az ajtó”.⁶

Hámos László az Egyesült Államokban élő, jelentős létszámú magyar diaszpóra

² Hámos László: A nyugati magyarság felelőssége. Eredmények és feladatok. [Elhangzott az Erdélyi Protestáns Magyar Szabadegyetem által szervezett Akadémiai Napokon, 1989. május 1-jén]. *Itt-Ott*, 1989/2, 5–11. (A külön nem hivatkozott idézetek a továbbiakban ezen előadás szövegéből származnak.)

³ Herner-Kovács Eszter: Válogatás a Committee for Human Rights in Rumania történetének első dokumentumaiból. *Archivnet*, 2017/2.

⁴ Somogyi Balázs: Hámos László. In: *Itt-Ott Kalendárium*, 2012. Ada, MBK, 2012.

⁵ *Alapítvány a nemzet javára. A Bethlen Gábor Alapítvány negyedszázada, 1980–2005.* Szerk. Bakos István. Budapest, Püski, BGA, 2005, [23–24.] 24.

⁶ Hámos László: Beszámoló az erdélyi magyarság helyzetéről. *Itt-Ott*, 1990/3, [17–27.] 27.

szervezésében is fontos szerepet játszott: az Amerikai Magyar Koalíció alapítójaként és egyéb tisztségeiben is a közösség önszerveződéséért és fontos emlékeinek megmentéséért munkálkodott. Részt vett a Magyar Állandó Értekezlet, a Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fóruma, majd régióelnökként a Magyar Diaszpóra Tanács ülésein. Az állandó „dörömbölésért” a Kárpát-medencén kívül élő magyarság semmilyen külön elismerést nem igényelt – az őket megillető figyelem megnyilvánulásaira és a kötelékek megerősítésére mégis a 2010-es „nemzetpolitikai paradigmaváltásig” kellett várni. Ahogy Hámos *Gyarpodó nemzet-rész* című, az *Itt-Ott Kalendárium*ában megjelent beszámolójában fogalmazott: „A megnövekedett számadat [...] alátámasztja annak fontosságát, hogy fokozott mértékben erősítsük a nagyvilágban élő magyar diaszpóra kötődését az óhazához, a magyar nyelv megtanulását és megőrzését, a magyarul nem beszélők

ellátását [...] ismertető anyagokkal, a több mint száz éve (vagy újabban) megteremtett intézményeink, épületeink, egyházaink, érték- és emléktárgyaink leltárba vételét – azaz minden olyan hagyományos és újszerű eszközt nyújtunk, ami a kettős vagy többes identitástudat magyar oldalát felébreszti, alátámasztja, élteti. A befektetésnek [...] bizonyított hozadéka az a befolyás Amerikában és nyugati országokban, amit a diaszpóra évtizedek óta aktívan végez a kisebbségben élő magyarság igényeinek támogatására...”

Az aktív magyar jog- és érdekvédelem, a „szüntelen dörömbölés” egyik nagy alakja távozott közülünk egy olyan korszakban, amelyet állampolgársági, nyelv- és iskolai törvények, magyar intézményekre dobott Molotov-koktélok és legújabban temetőrongálások szegélyeznek. Az „emlékét megőrizzük” fordulat ezúttal és ezért is kevés és méltatlan – nyomába lépünk is kötelesség.

NAGYMIHÁLY ZOLTÁN

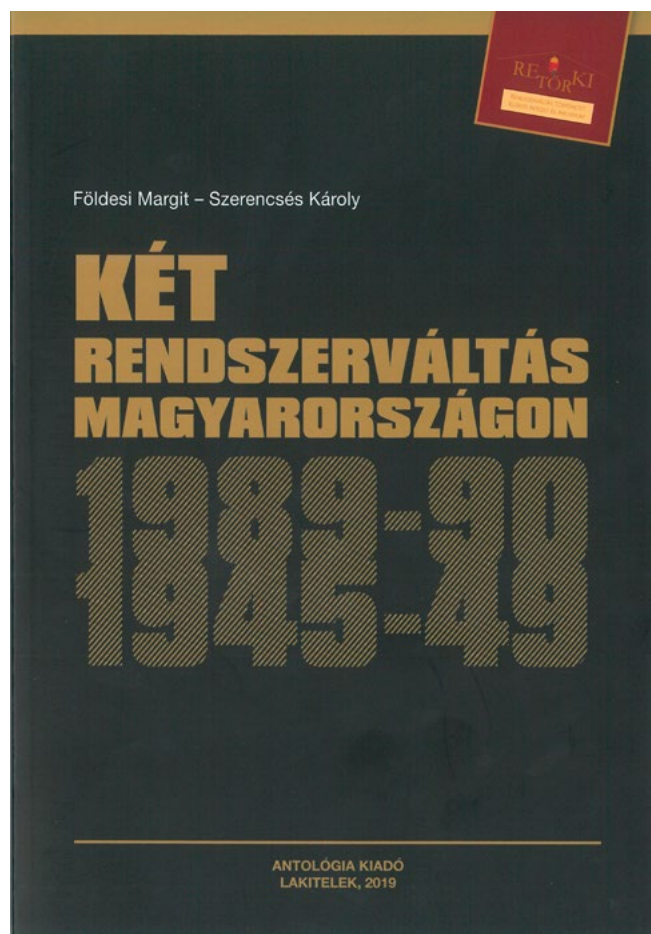
Az elmúlt negyedév fontosabb eseményei

Két rendszerváltás Magyarországon – könyvbemutató

Április 29-én a RETÖRKI konferenciatermében mutatták be Földesi Margit és Szerencsés Károly *Két rendszerváltás Magyarországon* című kötetét. Bíró Zoltán főigazgató bevezetőjében felidézte az *Elátkozott szabadság* című televíziós műsort, amely az ötletet adta a történész házaspár felkérésére. A munka még Földesi Margit életében elkészült, a közlésről most született döntés.

„Az ország és a magyarság sorsáért érzett felelősségtől áthatva az egybegyűlték szükségesnek és időszerűnek érzik olyan keretek létrehozását, amelyek arra szolgálnak, hogy a társadalom tagjai valódi partnerként vehessenek részt a közmegegyezés kialakításában” – a kötetet bemutató Latorcai Csaba, az Emberi Erőforrások Minisztériumának közigazgatási államtitkára kezdésként az 1987. szeptember 27-ei első lakiteleki találkozó nyilatkozatából idézett, majd Földesi Margitról emlékezett meg. „A tanárnő történészként, egyetemi oktatóként és televíziós szerkesztőként rendkívül sokat tett azért, hogy a történelem, valamint annak viszonyrendszere, benne Magyarország 20. századi szerepe, útkeresései az érdeklődő laikusok számára is közérthető módon, minél közelebb kerüljön mindannyiunkhoz.” Az államtitkár emlékeztetett arra, hogy 2019-et a kormány a rendszerváltás harmincadik évfordulójára fókuszálva *30 éve szabadon* című emlékévvé nyilvánította. „Az azóta eltelt három évtized alatt lépésről-lépésre jutottunk el odáig, hogy ma hazánk talán először van igazán abban a helyzetben, hogy saját magunk határozhatjuk meg, mit akarunk, és nem mások helyettünk: a saját sorsunk a saját kezünkben van. Amennyiben kitartunk, továbbra is mi szabhatunk irányt jövőnknek. Ezért sem közömbös számunkra, magyarok számára az, hogy milyen európai jövőben gondolkodunk, amelynek alakításában a 21. században Közép-Európának kiemelt szerepe lesz” – zárta köszöntőjét Latorcai Csaba.

Szerencsés Károly történész, egyetemi tanár felidézte a televíziós műsorfolyam indulását: 2007-ben kissé pesszimistábbak voltunk, „mint korábban, vagy akár mint jelenleg”. Akkor úgy tűnt, hogy a magyarság újfent képtelen élni a szabadsággal – sok veszélyt láttak visszaköszönni főleg az 1945 és 1948 közti időszakból. 2006. október 23-án Magyarország újra szembesült a nyílt erőszakkal, úgy tűnt, hogy igaza volt egy hajdani bizánci történetírónak, aki azt írta az 1200-as években a magyarokról, hogy „a szolgaságot nem bírják elviselni, de a szabadságukkal nem tudnak élni”. A szerző ma jóval optimistább a jövőt illetően, úgy látja: nem tesszük föl a kezünket, nem adjuk meg magunkat azoknak, akik világállam felé szeretnének haladni. A kommunista diktatúra idején a nemzet folyamatos, kitartó, „bűvópatak-ellenállása” miatt a szovjet birodalom és a kommunizmus nem tudta

a magyarságot maga alá gyűrni. Sokkal veszélyesebbnek nevezte a mai veszélyeket, amikor szintén „külföldről veszélyeztetik a rendszerváltás legfőbb eredményét, a függetlenséget”. Párhuzamot vont a két változások utáni csalódások között – Szerencsés Károly a közhangulatot elemezve azt mondta: „a GDP is fontos, de annál lényegesebb az, hogyan érezzük magunkat hazánkban”.

Bíró Zoltán főigazgató zárszavában elmondta: igen naivak voltak akkor, mikor elhitték, hogy a demokrácia beköszöntével megoldódik minden alapvető probléma. Felhívta a figyelmet Németh László gondolatára, miszerint az a lényeg, hogy egy ország vezetői milyen lelkülettel kormányoznak, szerinte a rendszerváltás óta „a mostani az első olyan kormány, amire a nemzet rábízhatja magát”. (Medveczky Attila tudósítása alapján)

Közgazdászok és szociológusok találkozója a RETÖRKI-ben

Lóránt Károly, intézetünk külsős munkatársa szervezésében 2019. április 3-án ismét összegyűltek közgazdászok és szociológusok a RETÖRKI tanácstermében. A márciusi műhelyvita keretében az Együtt Európáért Alapítvány képviselői, Becze Orsolya, Erdős Szabolcs és dr. Héjja Gábor tartott előadást a Kárpát-medence ifjúságának helyzetéről

A Kárpát-medencei generációkutatás, különös tekintettel az ifjúság helyben boldogulásának elősegítésére társadalompolitikai és helyi gazdaságfejlesztési eszközökkel címmel. Az előadás során egy olyan tudományos kutatás került ismertetésre, melynek fókuszában azok a vidéki fiatalok állnak, akik egyre általánosabb életstratégiaként tekintenek az elvándorlásra. A kutatás fő hipotézisei a következők: A Kárpát-medencei belső migráció a fiatal lakosság körében ma már nem teljesen gazdasági gyökerű, hanem információhiány és téves attitűdök is eredményezhetik. A Kárpát-medence gazdasági és társadalmi helyzete a térségnek az EU közösséghez és különböző multilaterális csoportokhoz való csatlakozása okán átalakult. A „Z” generáció kommunikációs szokásainak átalakulása nagymértékben befolyásolhatja a lojalitást egy adott területhez, térséghez, vagy akár munkahelyhez. A területi tőkét nemcsak a piac, hanem a piaci szemlélet is befolyásolja.

A kutatás fő hipotézisei a következők: A Kárpát-medencei belső migráció a fiatal lakosság körében ma már nem teljesen gazdasági gyökerű, hanem információhiány és téves attitűdök is eredményezhetik. A Kárpát-medence gazdasági és társadalmi helyzete a térségnek az EU közösséghez és különböző multilaterális csoportokhoz való csatlakozása okán átalakult. A „Z” generáció kommunikációs szokásainak átalakulása nagymértékben befolyásolhatja a lojalitást egy adott területhez, térséghez, vagy akár munkahelyhez. A területi tőkét nemcsak a piac, hanem a piaci szemlélet is befolyásolja.

Az áprilisi műhelyvita keretében Verrasztó Zoltán tartott előadást *Akiket a csillagok vezetnek – fenntartható életforma Erdélyben. Hozzászólás az ÖTLET KÖRÖKHÖZ – A megvalósításhoz vezető út* címmel. A vitán felszólalt Szili Katalin is, a Fenntartható Fejlődés Programját ismertetve. Májusban a Giday András és Lóránt Károly által készített, a magyar élelmiszeripar privatizációjáról készült anyag szolgáltatta a témát.

(Szegő Szilvia tudósításai alapján)

„Esztelen sikoltás” – „jajtalan halál”.

Egy „erdélyi srác” tragédiája

(BENKŐ Levente: *Bűn volt a szó. Moyses Márton és 1956. Kiskunhalas, Pongrázt Gergely 56-os Közhasznú Alapítvány, 2017.*)

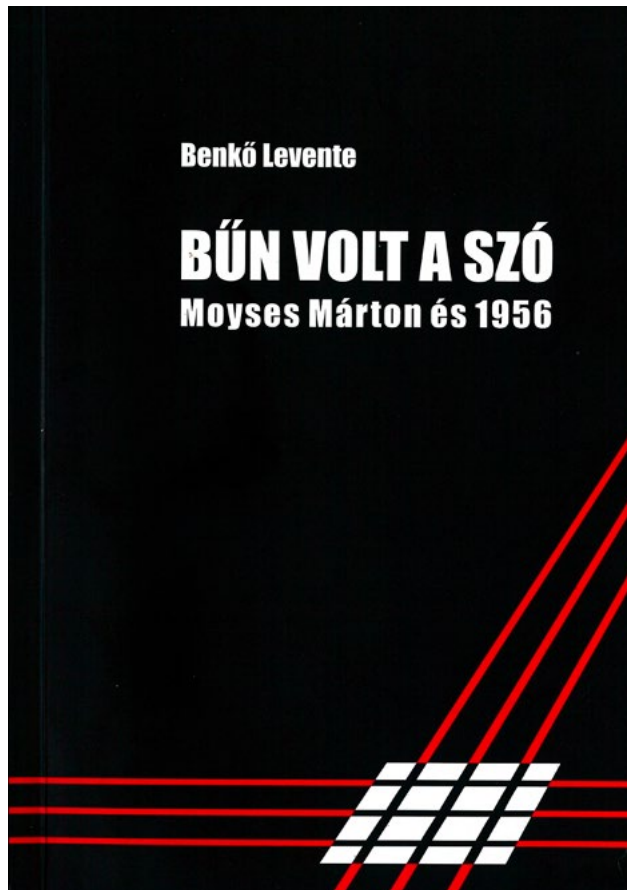
Ugyan közhelynek minősül az állítás, miszerint az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc *világtörténelmi jelentőségű esemény* volt, a csonka-magyarországi történéseken túlmenően a Kárpát-medencei párhuzamos eseményekről azonban még mindig viszonylag kevés információ áll rendelkezésre. A már feltárt szervezkedési formák, szolidaritási megnyilvánulások jelentőségének értékelése még a szűkebb szakmai körökben is viták kereszttüzében áll, a szélesebb nyilvánosság előtt ’56 Kárpát-medencei dimenziói pedig még kevésbé ismertek.

Az erdélyi magyarság 1945 utáni, a romániai „nemzeti sztálinizmus” időszakában zajló történetét írott és audiovizuális formában is alaposan dokumentáló szerző érdeme, hogy vonatkozó publikációival enyhít ezen az információs aszimmetrián. A puhafedeles, 220 nyomtatott oldalt tartalmazó kiadvány egy tragikus sorsú nagyajtai árva fiú, Moyses Márton élettörténetének feltárására vállalkozott. A munka abból a szempontból is újszerű, hogy egy új toposzt vezet be a történeti kánonba: a pesti srácok mellé az „erdélyi srácok” forradalmi őstípusát.

Műfajilag nem klasszikus biográfiát tart tehát kezében az Olvasó. A szerző történelmi krédójának megfelelően ugyanis nem

elégszik meg azzal, hogy az írott, elsődleges források kronologikus számbavételével mutassa be alanyát, sokkal inkább a *személyes sors* érdekli. Pontosabban az, hogy – miként egy vele készült interjúban fogalmazott – „mi van a hivatalos források mögött”.¹ Ebből fakadóan a kismonográfia sokkal inkább egy riportkönyvre emlékeztet, hiszen – ahogy az alighanem elkerülhetetlen egy jelenkor-történész esetében – ötvözi a levéltárakban fellelhető írott forrásokat az élő emlékezettel, melynek *oral history* formájában történő rögzítése szívós-fáradtságos terepmunka eredménye. Emellett hozzáfért a családi magángyűjteményhez is, melynek következtében egyrészt gazdag képanyaggal illusztrálhatta könyvét, másrészt pótolhatatlan, más forrásból elérhetetlen információkhoz is hozzájutott a fiú életével, személyiségével kapcsolatban. Szintén ezt erősíti Moyses baráti- és lakókörnyezetének feltérképezése is. A szerző eljárására jellemző – s ez okozza a kötet olykor zavarba ejtő részletgazdagságát is –, hogy Moyses életének mozaikdarabkait az írott forrásoknak az emlékezet által áthagyományozott információkkal, impressziókkal történő ötvözésével próbálta összeilleszteni. A kötet így többet nyújt egy életút stációinak kronologikus ismertetésénél, megismerjük a negyvenes-hatvanas évek nagyajtai, baróti, erdővidéki, kolozsvári életvilágait (a színes elbeszéléshez hozzájárul az is, hogy e településekhez személyes kapcsolat fűzi a szerzőt). Ez az eljárás – éppen a különböző értékű és hitelességű forrástípusok okán – történetírói szempontból ugyan komoly kérdéseket vet fel, az eredmény azonban vitathatatlan: a kritikátlan hőskultusz-építés és áldozatfabrikálás divatáramával szemben a politikai

¹ Benkő Levente történész: nem kell begörccsolni december elsejétől. *Tolna Online*, 2018.11.29. <https://www.teol.hu/kultura/hazai-kultura/benko-levente-tortenesz-nem-kell-begorccsolni-december-elsejetol-1390438/> (2019. május 20.)

hatalomnak kiszolgáltatott belső feszültségekkel teli, esendő embert mutatja be.

A rövid kutatástörténeti bevezetőt követően a Moyses gyermekkorát és iskolaéveit ismerető *második és harmadik fejezet*ből egy periférikus élethelyzetben lévő, napi kenyérgondokkal küszködő székely-szász nemzetiségű csonka család képe bontakozik ki, melyet a testvéri szolidaritás tartott össze. A nehézségek ellenére az 1941-ben született fiú 1948-55 között sikerrel abszolválta a nagyajtai vegyes iskolát, majd a baróti középiskolába került. Már kisiskolásként körvonalazódtak azok a személyiségjegyei, melyek később még inkább felerősödtek: az egykori iskolatársak, családi barátok és falubeliek egyöntetűen úgy nyilatkoztak róla, hogy a „meg nem értett zseni” kategóriájába tartozott, aki bármilyen közösségbe is kerül, képességei okán szükségképpen kiemelkedik onnan. Az „éles eszű”, „határozott, nagy akaraterejű”, „energikus, lobbanékony”, „néha indokolatlanul ideges” jelzőkkel leírt fiút a baróti bentlakásban érte az '56-os magyar forradalom híre, ahol társaival igyekeztek kiszűrni a fals hírek mögött rejlő tényleges felkelői szándékokat.

A *negyedik fejezet*ben a szerző megtöri a történetmesélés folyamatosságát, s

közbeiktat egy korántsem felesleges fejezetet a magyar forradalom erdélyi recepciótörténetéről. Érintőlegesen felidézi a brassói, temesvári, kolozsvári történéseket, méltatlanul feledésre ítélt szervezkedő csoportokat és értelmiségi reakciókat; a Magyar Autonóm Tartomány hivatalos lapja, a *Vörös Lobogó* cikkeinek felidézésén keresztül mutatja be az irányított nyilvánosság működését, a korabeli ideologikus indíttatású hírhamisítás eseteit, mellyel el kívánták rejteni – sikertelenül – az erdélyi közvélemény elől a magyar forradalmárok valós céljait, megakadályozandó ezzel a válság eszkalációját.

A tágabb erdélyi kontextus után az ötödik fejezetben egy szűkebb keresztmetszeten, az erdővidéki településeken keresztül mutatja be a forradalom fogadtatását. A baróti bentlakás lakóinak egy kis csoportja – Moyses Márton, Bíró Benjámin, Józsa Árpád és Kovács János – elhatározta, hogy határátlépést kísérel meg, és a szovjetellenes felkelők támogatása céljából Magyarországra szöknek. A konspirált körülmények között előkészített novemberi „kalandra” a résztvevők később felelőtlen és meggondolatlan lépésként emlékeztek vissza, s a reménytelen harc helyett a jobb életlehetőségek elérését jelölték meg célként. A négyfős csoportból végül Bíró és Józsa november 11-én sikerrel lépte át a határt, az őrségváltás során Debrecenig jutottak, ahol munkástanácsi garanciavállalással munkásotthonba kerültek az álnéven közlekedő fiatalok. Moyses és Kovács két napon át tartó, akácerdőben történő határszéli bolyongás után visszafordult, s a téli esre forduló időben egy vasúti szerelvény tetején keveredtek haza szülőfalujukba. 1957. márciusáig kellett várni arra, hogy a két Debrecenig jutó erdélyi fiataalt visszatoloncolják Romániába, ahol a nagyváradi hadbíróság 3-3,5 év börtönnel sújtotta a tiltott határátlépést elkövető diákokat.

A *hatodik fejezet* az újrakezdés viszonyosságait írja le. A baróti iskolát ért hatósági megtorló lépések radikalizmusát nagy valószínűséggel nem mérték fel reálisan tettük elkövetésekor a renitens diákok. A tanfelügyelet a tanári kart áthelyezésekkel bomlasztotta szét, az egyébként is ellenségesnek tekintett tanári gárda java része pályaelhagyó lett, Moysesnek pedig némi

tanfelügyeleti közbenjárással a marosvásárhelyi Bolyai Gimnáziumban találtak helyet, ahol 1956 novemberében folytathatta tanulmányait. 1959-ben letett érettségi vizsgájáig részt vett a népies irányzathoz sorolható Molter Károly vezette irodalmi kör életében, ahol a radikális, igazát a végretekig védő fiú parázs vitákba keveredett a kör vezetőjével is. Ekkoriban keletkeztek első komolyabb versei és fogalmazványai, és itt ismerkedett meg Szokoly Elekkel, akivel sokszor cseréltek eszmét, valamint leveleztek (ez szerencsétlen módon a Securitate birtokába jutott). Jellemzése szerint Márton „egy személyben torlódó két egyéniség” volt, akiben egyesült a „zseniális matematikus fegyelmezettsége és csapongó szellemű lázadó [...] a zseniális tehetségű költővel” (96. o.). Moyses egy átmeneti idegi gyógykezelést követően végül 1960 októberében a Babeş-Bolyai Tudományegyetem filológia szakán kezdte meg tanulmányait néptanácsi ösztöndíjjal, november 22-én azonban az egyetemi előadóban vették őrizetbe a Securitate emberei, lefoglalták „lázító hangú” verseit, kéziratait.

A *hetedik fejezetben* a Moyses ellen lefolytatott politikai per sajátosságait ismerteti a szerző a kihallgatásoktól az ítélethozatalig, főként a romániai állambiztonsági levéltárban (CNSAS) őrzött kihallgatási jegyzőkönyvekre, ítéletekre építve. A kihallgatási jegyzőkönyvek krónikaszerű „beszéltetésével” a szerző filológiai aprómunkával mutatja ki, hogyan és mit akartak a vádlott szájába adni, s hogyan formálódott az a politikai horizont, melybe Márton tetteit illesztve a büntetőjog eszközeivel szankcionálni lehetett azokat. 1961 júliusában a vád tárgyává tett szökési kísérlet és az egyetemistaként írott forradalmi, lázító hangú versek alapján felbujtás és a társadalmi rend elleni összeesküvés miatt ítélték el. A Securitate fogságában eltöltött kétéves periódus felerősítette azokat az idegi bántalmakat és pszichés zavarokat, melyek már korábbi életszakaszában is hátráltatták Moysest az előrejutásban. Az eljárás során depressziós tüneteket produkált, szótlanság és mozgási zavarok léptek fel nála, így beutalták a Văcăreşti-ben működő börtönkórházba, ahol kísérleti szerekkel is kezelték. 1962 júniusában ügyének kolozsvári újratárgyalása során végül csökkentették az első

eljárásban kiszabott hétéves börtönbüntetést két évre, melybe beszámították a vizsgálati szakaszban eltöltött időszakot is, továbbá 3 év jogvesztést és teljes vagyonek Kobzást is foganatosítottak nála. A büntetés hátralévő részének letöltése során többször is megkísérelt öngyilkosságot, 1962. szeptember 28-án öncsonkítást követett el, egy zsineggel vágta el nyelvét, melyet érzéstelenítés nélkül varrtak össze a kolozsvári börtönben. A fiú letartóztatásának kétéves évfordulóján szabadult a börtönből, majd Securitate-kísérettel vitték haza Nagyajtára.

A *nyolcadik és kilencedik fejezetben* talán nem túlzás azt állítani, hogy a családjához hazavitt emberi roncs kálváriájába, visszailleszkedésébe nyerünk bepillantást. A mindenkihez bizalmatlan, zárkózott és ingerlékeny fiú rendőri felügyelet alatt állt, a helyi labdarúgócsapat mellett és a termelőszövetkezetben kapott kétkezi munkát, pszichés állapota miatt társas munkafolyamatokba nem igen lehetett bevonni. Az évek múlásával autodidakta módon képezte magát, matematikai és fizikai meglátásait pedig – érdemi visszhang nélkül maradt – levelek sokaságával hozta a román tudományos elit tudomására, de politikai kérdésekben is állást foglalt – a prágai tavasz után a román és szovjet pártvezetőségnek küldött leveleiben hatalommegosztást sürgetett, felvetette a román–magyar konföderáció gondolatát, valamint méltatta az amerikai emberjogi mozgalmakat.

Az utolsó két rövidebb fejezet a tragikus végkifejletről szól. Moyses 1969 őszén a változás mellett határozta el magát, és megpróbált kitörni a reménytelenségből. A brassói téglagyárban akart munkát vállalni, esti tagozaton pedig matematikát tanulni. Brassóba utazva azonban a téglagyári személyzeti vezetővel – aki ismerte „előéletét” – vitába keveredett. Mivel nem nyert felvételt, elkeseredésében vásárolt egy liter benzint, sálával egy köztéri fához kötözte magát, s a brassói kommunista pártszékház előtt meggyújtotta a benzinnel átitatott ruháját – tette mindezt Jan Palach és Bauer Sándor hasonló tettét követően egy évvel, ráadásul a rehabilitációjáról szóló bírósági határozat kézhezvételének lehetősége előtt egy nappal, 1970. február 26-án. Az öngyilkossági kísérlet hírét az ingázó munkások

vitték a falubelieknek, rövid kórházi ápolást követően a kar- és fejjégést szenvedett fiút otthon ápolták, majd egy tüdőgyulladás miatt a baróti kórházba került. Tettét ugyan Éva testvérének történő elmondása szerint megbánta, búcsúlevelében azzal indokolta a cselekedetet, hogy „nem kívánok élni egy percet is abban az országban, ahol a Securitate emberei bűncselekmények sorát követik el, s ahol a párt vezetősége tehetetlen a visszaélésekkel szemben” (198. o.). Noha felépüléséhez komoly reményeket fűztek, a súlyos égési sérülések következtében 1970. május 15-én a baróti kórházban meghalt. Két nappal későbbi temetésére szűk körben került sor, a helyi sajtó sem verte nagydobra az eseményt.

Érdemes röviden kitérni azokra a versekre, irományokra, melyek a bűnösnek nyilvánított szavakon keresztül kiváló fogódzót nyújtanak a jellem, a személyiség rétegeinek megértéséhez. Versei, levelei és a visszaemlékezők által felidézett egykori megnyilvánulásai koherens világképről árulkodnak: generációjára, a „pesti srácokra” jellemző módon meglátásaiban keverednek egy *ideáltipikus szocializmus* és egyfajta *plebejus radikalizmus* elemei. Egyetemistaként írt *Vörös és fekete reakció* című, később vád tárgyává is tett esszé-jellegű fogalmazványában azonosította egymással a bolsevik és fasiszta rendszereket, ostorozta a rendszer totalitárius jellegét, a kisebbségi jogok érvényesülésének hiányát. Verseiben a „nép ügyvédjeként” felpanaszolta azt, hogy az uralkodó munkáspárt nem képviseli a „munkásosztály érdekeit”, a Román Kommunista Pártot a „magas beosztásúak arisztokráciájának” nevezte; sérelmezte azt is, hogy az alsó társadalmi osztályok mobilitása korlátozottan érvényesülhet, lásd az egyetemi ösztöndíjak elosztását. A marxi-lenini „ősforrások” vélelmezett igazságaira, „elméleti tisztaságára” építve kérte számon a létező szocializmus megtapasztalt sajátosságait, azokat nem a rezsimideológia immanens lényegéből fakadó jelenségeknek, hanem torzulásoknak tartotta. Messianisztikus víziója szerint a „munkás-gyerkőcökre” vár egy újabb, tisztító erővel bíró forradalom kirobbantása és leveleznylése, így lehet kikényszeríteni egy olyan belső elitváltást, mellyel a torzulásokat okozó káderállomány eltávolítható (98, 124, 129. o.).

A „pesti srácokhoz” hasonlóan rá is áll az a tétel, melyet Robert K. Merton az *anómia* fogalmával írt le. Eszerint ha az elfogadott normák és a társadalmi valóság, azaz az egyéni életlehetőségek és perspektívák megvalósítására rendelkezésre álló eszközök korlátozottsága konfliktust szül, arra az egyének a legkülönbözőbb módokon reagálhatnak. Moysestól távol állt a konformizmus csakúgy, mint a radikális politikai cselekvés (hacsak a határátlépés *kísérletét* nem tekintjük annak), továbbá bűnözői életformát sem választott; ő az *elfojtás és öntabusítás* révén dolgozta fel, valójában emésztette fel önmagát. Különösen börtönből történő szabadulása után az a tapasztalat, hogy elzárták előle a társadalmi felemelkedés útját és megfosztották az önkitaljesítés lehetőségétől, az a tudat, hogy „beskatulyázva” kell élnie, egy adott ponton oda vezette, hogy még az élettől való megszabadulást sem tartotta túl nagy árnak ahhoz, hogy kiszabaduljon ebből az életcsapdából. A külső környezeti kényszeren túl ezt tovább súlyosbította a depressziós hajlam, személyiségének introvertált jellege. Moyses karaktere megfeleltethető a bibói értelemben vett „túlfeszült lényeglátó” típusának, aki belső emigrációjában a „különc, ádáz próféta” politikai magatartástípusát vette fel.

Élete tulajdonképpen egyenes ívű folyamatot írt le egy tragikus végkifejletig. Moyses valóságos emberi drámája azt példázza, hogy a totalitárius rendszerek miként örlik fel az egyébként a közjó előmozdítására kész alkotóképes egyént, még akkor is, ha az alkatanál, vagy egyéni döntéseinél fogva, szándékoltan és közvetlenül nem konfrontálódik a politikai hatalommal.

Jelen munka alapítványi kiadásban látott napvilágot, ugyanakkor az élettörténet tanulsága, a feltárás mélysége és az életút szokatlanul alapos dokumentáltsága miatt alighanem indokolt lenne az anyagot újratördelve és kissé átszerkesztve, egy időtálló keménykötéses kiadásban is az érdeklődők elé tárni.

GULYÁS MARTIN

A RETÖRKI Könyvek eddig megjelent kötetei

Simon János: Puccs vagy összeomlás? 8 interjú a Kádár-korszakról volt MSZMP PB-tagokkal

Szekér Nóra-Riba András László: A Nagy Imre-kód. Nagy Imre újratemetésének politikai dimenziói

Katona András-Salamon Konrád: Tüntetések könyve. Negyedszázad 56 tünete Magyarországon (1938-2013)

M. Kiss Sándor (szerk.): Rendszerváltás 1989. 15 tanulmány

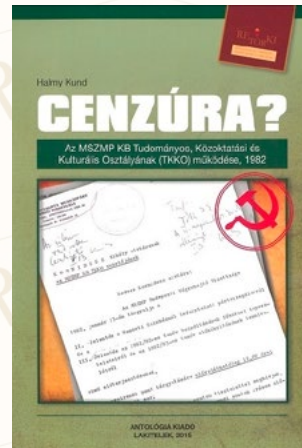
Fricz Tamás-Halmi Kund-Orosz Tímea: A politikai túlélés művészete. Az MSZMP/MSZP hatalomátmenetének természetrajza: érvelés és gyakorlat (1988-2010)

Kahler Frigyes: Az igazság Canossa-járása avagy a rendszerváltás és az igazságtétel történetéhez

Lóránt Károly: A rendszerváltáshoz vezető út. Gazdaságpolitikai visszaemlékezések

Halmi Kund: Cenzúra? Az MSZMP KB Tudományos, Közkultúrális és Kulturális Osztályának (TKKO) működése, 1982

Alexa Károly (szerk.): Magyar Látóhatár. Borbándi Gyula emlékkönyv. Tanulmányok

Kávássy János: Nyugati szélben. Adalékok a magyar-amerikai kapcsolatok 1989-es történetéhez; gondolatok a kelet-európai és a magyar rendszerváltásról

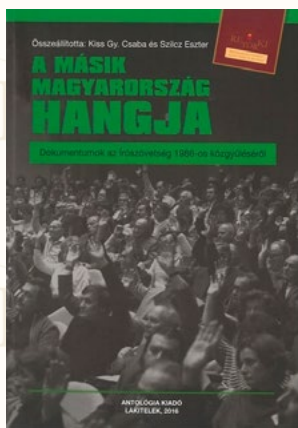
Szekér Nóra-Nagymihály Zoltán (szerk.): Jeles napok, jeltelem ünnepek a diktatúrában. Pillanatképek a kommunista emlékeztetpolitika valóságából

Szekér Nóra-Nagymihály Zoltán-Riba András-Házi Balázs: Taxis „blokádj” I-II. 1-990-10-25-28. Egy belpolitikai válsághelyzet története

Kukorelli István-Tóth Károly: A rendszerváltozás államszervezeti kompromisszumai

Kiss Gy. Csaba-Szilcs Eszter (szerkk.): A másik Magyarország hangja. Dokumentumok az Írószövetség 1986-os közgyűléséről

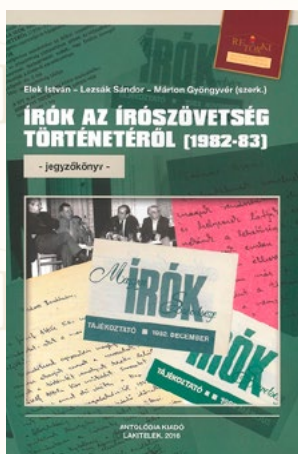
Király Ibolya: Emlék-repeszek. Király Károly igazsága

Bakos István: Nemzetépítő kísérlet. A Magyarok Világszövetsége kronológiája 1989-2000

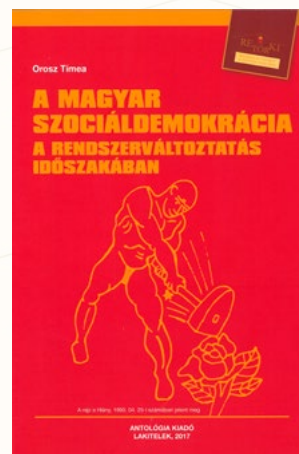
Duray Miklós: Rendszerváltozás, rendszerváltoztatás, rendszerváltás a Kárpát-medencében 1963-2015. I-II.

Elek István-Lezsák Sándor-Márton Györgyvér (szerkk.): Írók az Írószövetség történetéről (1982-83). Jegyzőkönyv

Lóránt Károly (szerk.): Az Acélváros végnapjai

Orosz Tímea: A magyar szociáldemokrácia a rendszerváltoztatás időszakában

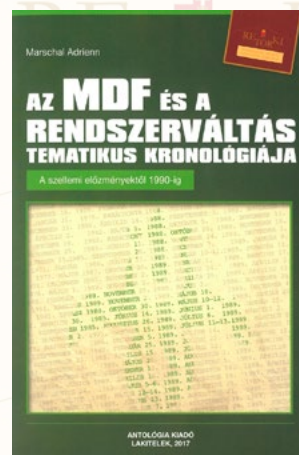
Kahler Frigyes: Az anyagi kárpótlás és a rendszerváltás

Kávássy János: Mások szemével

Szalai Attila: A múltból jelen, a jelenből jövő

Marschal Adrienn: Az MDF és a rendszerváltás tematikus kronológiája

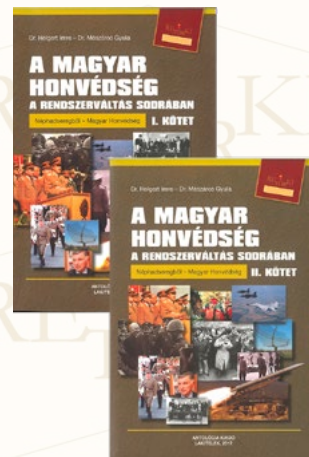
Riba András – Szekér Nóra:
Dokumentumok az MDF
korai történetéből

Nagymihály Zoltán – Szekér
Nóra: Forrásvidék

Juhász György: Tábor-
szemle

Helgert Imre-Mészáros
Gyula:
A Magyar Honvédség a
rendszerváltás sodrában

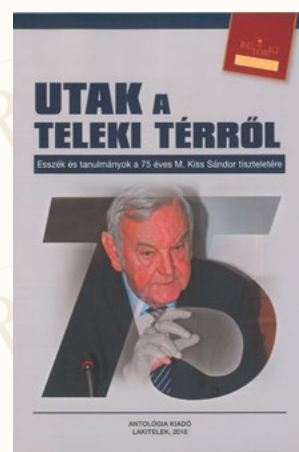
Fricz Tamás-Halmy Kund-
Orosz Tímea: Az SZDSZ-je-
lenség

Kukorelli István-Tóth Ká-
roly: Az alapjogi jogalkotás
az alkotmányos rendszer-
váltás éveiben

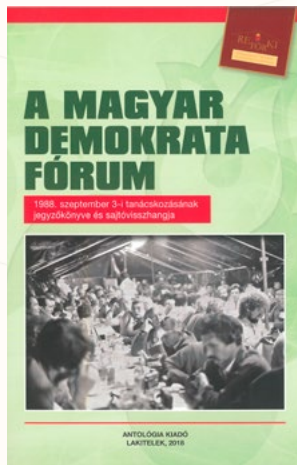
Szijártó István: Húszéves a
Százak Tanácsa

Utak a Teleki térről. Esszék
és tanulmányok a 75 éves M.
Kiss Sándor tiszteletére

Szekér Nóra-Szeredi Pál:
MDF-tanulmányok

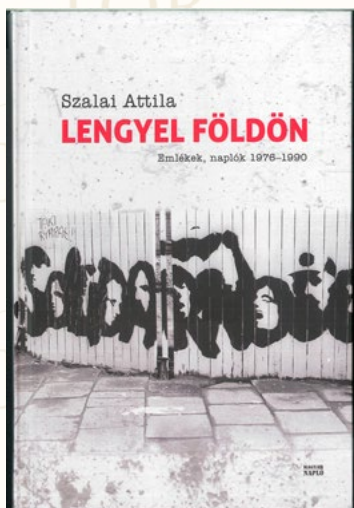
Szeredi Pál: Az MDF 1990.
szeptember 3-i tanácsko-
zásának jegyzőkönyve és
sajtóvisszhangja

Házi Balázs – Jónás Róbert:
Hitel repertórium 1988-1992

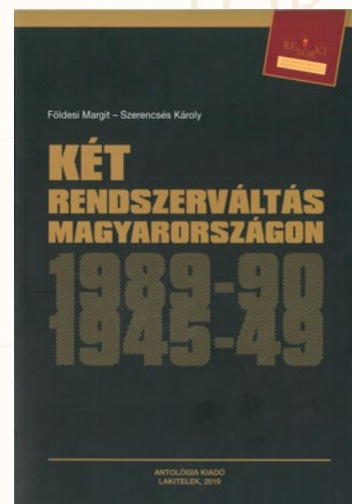
Bakos István – Házi Balázs
– Nagymihály Zoltán: Az
MVSZ "hármás kistükre"
(1989-2000)

Szalai Attila: Lengyel földön.
Emlékek, naplók 1976-1990.

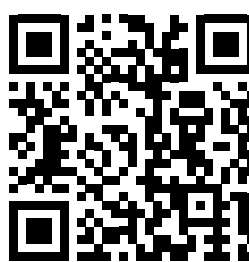
Szócs Zoltán: A Szabó Dezső
Emléktársaság mint emlék. A
Hunnia folyóirat megszületé-
se és kimúlása.

Földesi Margit - Szerencsés
Károly: Két rendszerváltás
Magyarországon

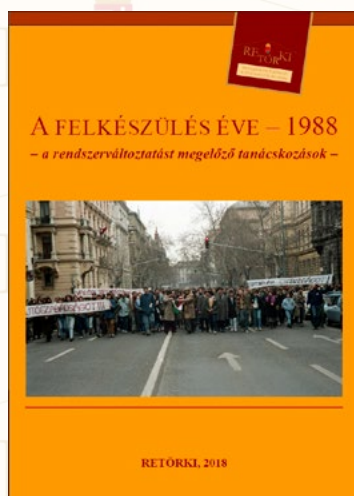
További információk a RETÖRKI Könyvek eddig megje-
lent köteteinek elérhetőségéről az alábbi helyen:

<http://www.retorki.hu/rovat/elerhetoseg#boltok>

A RETÖRKI elektronikus kiadványai az archívumi
honlap "Olvasószoza" menüpontjában kapnak helyet.

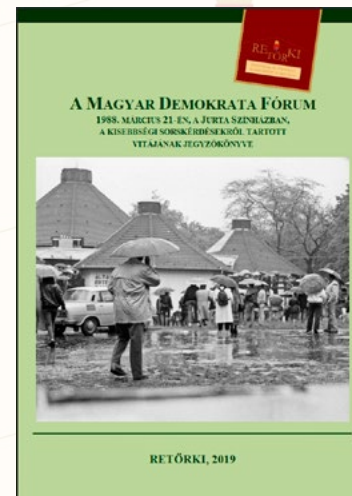
<http://archivum.retorki.hu/olvasoszoba>

Szeredi Pál: A felkészülés
éve – 1988. A rendszerváltoz-
tatást megelőző tanácsko-
zások.

Szeredi Pál: Az MDF kisebbsé-
gi fóruma I.

Szeredi Pál: Az MDF kisebbsé-
gi fóruma II.

A Rendszerváltó Archívum 2019/2. számának szerzői

Biró István (Nagyvárad, 1988)

2006-tól a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemen folytatta tanulmányait védelmi igazgatási szakon, majd a Nemzeti Közszerződési Egyetemen igazgatásszervezőként. Jelenleg az Eötvös Lóránd Tudományegyetem történelem szakos hallgatója és kutatója. 2013 és 2015 között az Ostrakon Szakkollégium szakmai vezetője. Jelenleg a Belügyminisztérium és a NISZ Zrt. munkatársa.

Gulyás Martin (Csongrád, 1991)

A Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán végezte történelem alapszakos tanulmányait, majd a PPKE-BTK-n szerzett történelem szakos mesterdiplomát társadalmi krízisek és uralmi technikák szakirányon. 2014-2018 között a PPKE Történelemtudományi Doktori Iskolájának hallgatója. 2014 és 2018 között a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatálának főállású tudományos kutatója, 2018 óta a RETÖRKI Archívum levéltárosa.

Jónás Róbert (Csenger, 1978)

Történelem szakon szerzett alapszakos diplomát 2015-ben a Kodolányi János Főiskolán, majd a Nemzetközi Tanulmányok mesterszakon szerzett abszolutóriumot. A főiskola és a RETÖRKI közös kutatói ösztöndíjpályázatának keretében 2016 júniusa és decembere között fél évet kutatói ösztöndíjasként töltött az Archívumban. 2017-től a RETÖRKI Archívum munkatársa. 2018 szeptemberétől az Eszterházy Károly Egyetem történelem szakának mesterszakos hallgatója.

Kávássy János Előd (Vác, 1973)

Történész. Vácott érettségizett 1991-ben. Pályafutását operatőrként kezdte, majd a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett angol szakos bölcsész és történelem szakos tanári diplomát 2005-ben. Doktori disszertációjában Ronald Reagan két elnöki periódusának magyar-amerikai kapcsolatait dolgozta fel. 2008 óta számos tanulmánya, illetve publikációja jelent meg tanulmánykötetekben és folyóiratokban, miközben több angol nyelvű kötetet jegyez, részben vagy egészben szakfordítóként. 2015-ben Nyugati szélben, 2017-ben Mások szemével, 2019-ben Sodrásban címmel önálló tanulmánykötete jelent meg, emellett a Magyar Hírlapban is rendszeresen publikál. 2013 őszétől a RETÖRKI tudományos munkatársa.

Kukorelli István (Tét, 1952)

Jogtudós, egyetemi tanár, az MTA doktora, volt alkotmánybíró. A Pannonhalmi Bencés Gimnáziumban érettségizett 1970-ben, majd 1976-ban szerzett jogi diplomát az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. 1988-ban kandidátusi fokozatot szerzett, 1991-ben az Alkotmányjogi Tanszék vezetője lett. 1998-ban habilitált, 1999-ben egyetemi tanár lett, 2010-ben akadémiai doktori címet szerzett. Több köztestületnek és szervezetnek is tagja, vezetője volt. 1988-ban a Független Jogász Fórum alapító tagja, 1989 és 1990 között a Hazafias Népfront országos tanácsa ügyvezető elnökségének elnöke. A harmadik oldal képviselőjeként részt vett a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokon. 1990-ben az Országos Választási Elnökség titkára, 1994-ben az Országos Választási Bizottság tagja, 1997-ben elnöke lett. 1999 és 2008 között alkotmánybíró volt. Fő kutatási területe az alkotmányos alapjogok és az ellenzék jogai az Országgyűlésben.

Pál Zoltán (Budapest, 1987)

Történész. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem történelem és levéltár szakán szerzett masterdiplomát, majd 2019-ben doktori fokozatot. Fő kutatási területei az 1945 utáni magyar politika-, művelődés- és társadalomtörténet, valamint a politikai döntéshozatal és valóságismeret a Kádár-korszakban. Önálló kötete az Eötvös Kollégium Kádár-rendszerbeli történetéről jelent meg. A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa. A Mika Sándor Egyesület alapító tagja, alelnöke.

Az egyéb írásk szerzői

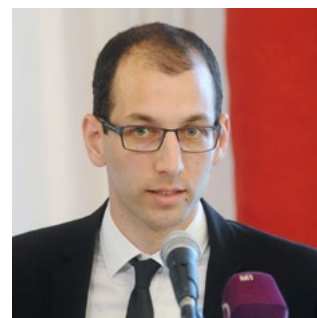
Nagy Gáspár (Bérbaltavár, 1949-Budapest, 2007)

Költő. Az általános iskola elvégzése után a Pannonhalmi Bencés Gimnázium diákja lett, itt érettségizett 1967-ben. 1968-1971-ig Szombathelyen népművelő-könyvtár szakos főiskolai hallgató, ekkor jelentek meg első versei. 1971-től Budapesten könyvtárosként dolgozott, előbb a Zrínyi Katonai Műszaki Főiskolán, majd a Szabó Ervin Könyvtár fiókkönyvtáraiban, 1974-75-ben pedig a Magyar Írók Szövetsége könyvtárában. 1976-ban Kormos István hívta meg szerkesztőnek a Móra Kiadóhoz, ahol 1980-ig dolgozott. 1981-től 1985-ig a Magyar Írók Szövetségének titkára. Rendszerváltó versei és folyamatos ellenzéki magatartása miatt az 1989 előtti politikai hatalom az egyik főellenségének tekintette. 1985-től két évtizeden keresztül a Bethlen Alapítvány titkára, az 1988-ban engedélyezett Hitel szerkesztője, majd a Magyar Katolikus Rádió kulturális szerkesztőségének vezetője.

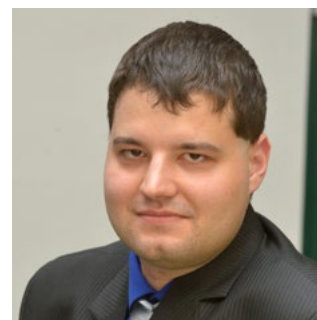
A szerkesztők életrajzai

Házi Balázs (Budapest, 1987)

Történész, levéltáros. A budapesti Toldy Ferenc Gimnáziumban érettségizett 2006-ban, 2013-ban a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett történelem masterszakos diplomát. A Magyar Országos Levéltár több projektjében is részt vett segédlevéltárosként. Az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa volt 2013–2014-ben, majd 2014 októberétől a RETÖRKI alkalmazásában áll. A PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatója, a Bethlen Gábor Alapítvány titkára.

Nagy Mihály Zoltán (Budapest, 1988)

Történész. 2012-ben szerzett diplomát a Pázmány Péter Katolikus Egyetem történelem szakán, ahol elsősorban a 20. századi magyar történelem és az emigráció kérdéseit kutatta, szakdolgozata a Látóhatár c. müncheni lap történetét mutatta be. 2013-ban és 2014-ben a nemzetpolitikai államtitkárság Körösi Csoma Sándor-programjának ösztöndíjasaként kétszer fél évet töltött a németországi magyar diaszpóra közösségeiben. 2014-től a RETÖRKI munkatársa. A PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatója, a Bethlen Gábor Alapítvány kurátora.

RENDSZERVÁLTÓ ARCHÍVUM

Kiadó:

Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum

Felelős kiadó:

Bíró Zoltán

Kiadó székhelye:

1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 1-3.

Szerkesztők:

Házi Balázs, Nagymihály Zoltán

Főmunkatárs:

Jónás Róbert

Szerkesztőség tagjai:

Gulyás Martin, Riba András, Szekér Nóra

Nyelvi lektor:

Budai-Szántó Daniella

Borító és lapterv:

Házi Balázs, RETÖRKI

Szerkesztőség elérhetősége: 1062 Budapest, Andrássy út 100, 1. emelet
szerkesztoseg@retorki.hu

Ingyenes kiadvány. Megjelenik negyedévenként.

HU ISSN 1589-0228 (nyomtatott)

HU ISSN 2498-9193 (online)

Nyomdai munka: Pannónia Nyomda

A RETÖRKI Rendszerváltó Archívum című műve *Creative Commons*
Nevezd meg! - Ne add el! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi Licenc alatt van.

Tüntetőik verik le a vörös csillagot
a Rákóczi út 54. számú házról 1956-ban.

Forrás: Fortepan, képszám: 93000 / Hofbauer Róbert adományozó.